

*Anima non est mysterium, sed conscientiae
manifestatio. Studimus ergo anima non ad
imperium, sed ad emendationem hominis.*

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VASYL STUS DONETSK NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF PHILOLOGY, PSYCHOLOGY AND FOREIGN LANGUAGES
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

BULLETIN

OF THE VASILY STUS
DONETSK NATIONAL UNIVERSITY

Series

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Issue 1 (2)

Edited by prof. Victoriia Overchuk

Vinnytsia,
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ, ПСИХОЛОГІЇ ТА ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ВІСНИК

ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Серія

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

1 (2), 2023

Вінниця

УДК 159.9
В 53

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса, протокол № 6 від 28.04.2023 року.
Науковий журнал «Вісник Донецького національного університету
імені Василя Стуса. Серія: Психологічні науки» зареєстровано
Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації серія КВ № 25067–15007Р від 10.12.2021 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Вікторія Оверчук – *д-р екон. наук, к.психол.наук, професор*

Заступник головного редактора: Оксана Лящ – *д-р психол.наук, доцент*

Голова

редакційної колегії: Ірина Остопелець – *канд. психол. наук, доцент*

Члени редколегії:

Афанасьєва Наталія	– <i>д-р психол. наук, професор</i>
Березка Софія	– <i>канд. психол. наук, доцент</i>
Вдовіченко Оксана	– <i>д-р психол. наук, доцент</i>
Ковальова Ольга	– <i>д-р психол. наук, професор</i>
Кононенко Анатолій	– <i>д-р психол.наук, професор</i>
Лапшова Наталія	– <i>канд. психол. наук, доцент</i>
Лаурінавічус Альфред	– <i>д-р психол. наук, доцент</i>
Матохнюк Людмила	– <i>д-р психол. наук, професор</i>
Світлична Наталія	– <i>канд.психол. наук, доцент</i>

В 53 Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія
«Психологічні науки» / Гол. ред. проф. Вікторія Оверчук. Вінниця : Вид-во ДонНУ
ім. Василя Стуса, 2023. Випуск 1(2). 124 с.

Офіційний сайт видання: www.psy-donnu.net

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення Unicheck

*Автори статей несуть всю повноту відповідальності
за зміст статей, достовірність даних, фактів, цитат,
рівень незалежності отриманих результатів.*

ISSN _____ (Print)

ISSN _____ (Online)

© Донецький національний університет
імені Василя Стуса, 2023

ЗМІСТ

Психологія розвитку сучасної людини

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ9

С. В. Марчук

ВПЛИВ АРТ – ТЕРАПІЇ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН
ОСІБ ПОВАЖНОГО ВІКУ15

К. М. Бондар, О. А. Чарієва

Проблеми психології навчання та психологічного супроводу в освіті

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА
КОМУНІКАТИВНИХ УСТАНОВОК У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ20

Н. Є. Афанасьєва

ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА УЧАСНИКАМ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ29

А. С. Єна

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ
СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ34

І. Остополець, Л. Ткачук

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ДОПОМОГИ НА ЗАНЯТТЯХ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ41

О. В. Пуляк

НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАОЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ УПА)47

О. Бринцева, А. Подорожна

Інноваційні підходи до психологічного супроводу особистості

АКТИВНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ
ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ56

В. А. Худавердієва

**Психологічне забезпечення
професійної діяльності**

ЗМІНИ РОЛЬОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
У ПЕРІОД ДО ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ64

К. В. Мітченко

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ
В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....72

Ж. В Сидоренко, Т. І. Шевчук

**Людина і суспільство:
психологічні аспекти взаємодії**

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ
В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ
МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ80

О. М. Хлонь

**Сучасні дослідження
в медичній психології та психології здоров'я**

CORRECTION OF ANXIETY AS A FEAR FACTOR IN JUNIOR STUDENTS OF
MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION (FOR EXAMPLE THE
DONETSK NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY).....90

I. S. Avetisova, O. A. Potsulko

**Сучасні дослідження
в галузі спеціальної психології**

СТРУКТУРНІ ТА ДИНАМІЧНІ АСПЕКТИ ДИСФОРІЇ.....97

Т. В. Іванова, Ю. Р. Шалатонова

**Психологічні проблеми
сучасної сім'ї та шлюбу**

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ
ДО РОМАНТИЧНИХ СТОСУНКІВ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ103

К. М. Васюк

Психологія девіантної поведінки

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ РЕЦИДИВІСТІВ112

І. В. Пахомов

AUTORS.....119

АВТОРИ121

CONTENTS

PSYCHOLOGY OF MODERN HUMAN DEVELOPMENT

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PSYCHOLOGICAL
STRUCTURE OF PERFECTIONISM.....9

S. Marchuk

THE INFLUENCE OF ART THERAPY ON THE PSYCHO –
EMOTIONAL STATE OF ELDERLY PEOPLE.....15

K. Bondar, O. Charyieva

PROBLEMS OF EDUCATIONAL PSYCHOLOGY AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN EDUCATION

RELATIONSHIP BETWEEN CHARACTER ACCENTATIONS
AND COMMUNICATIVE INSTITUTIONS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS..20

N. Afanasieva

FIRST PSYCHOLOGICAL AID TO PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL
PROCESS IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES.....29

A. Yena

THE CHARACTERISTICS OF MODERN STUDENTS'
VALUE LIFE ORIENTATIONS34

L. V. Tkachuk, I. Yu. Ostopolets

PREPARING STUDENTS FOR PROVIDING PSYCHOLOGICAL
FIRST AID AT CIVIL DEFENSE COURSES.....41

O. Puliak

TEACHING ADULTS A FOREIGN LANGUAGE (ON EXAMPLE OF
THE EXTRAMURAL DEPARTMENT OF UEPA).....47

O. V. Bryntseva, A. O. Podorozhna

Інноваційні підходи до психологічного супроводу особистості

ACTIVE METHODS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND
PROFESSIONAL TRAINING OF MANAGERS IN THE TOURISM FIELD.....56

V. Khudaverdiyeva

**Психологічне забезпечення
професійної діяльності**

CHANGES IN THE ROLE COMPETENCE OF POLICE OFFICERS
IN THE PERIOD BEFORE AND DURING THE WAR63

K. Mitchenko

PROFESSIONAL BURNOUT OF TEACHERS I
N CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING72

Zh. Sydorenko, T. Schevchuck

**Людина і суспільство:
психологічні аспекти взаємодії**

MECHANISMS OF ADAPTATION AND SOCIALIZATION IN THE PROCESS
OF PERSONALITY FORMATION OF A YONG PERSONI.....80

O. Khlon

**Сучасні дослідження
в медичній психології та психології здоров'я**

CORRECTION OF ANXIETY AS A FEAR FACTOR IN JUNIOR STUDENTS OF
MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION (FOR EXAMPLE THE
DONETSK NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY).....90

I. S. Avetisova, O. A. Potsulko

**MODERN RESEARCH IN THE FIELD
OF SPECIAL PSYCHOLOGY**

STRUCTURAL AND DYNAMIC ASPECTS OF DYSPHORIA97

T. Ivanova, Ju. Shalatonova

**Психологічні проблеми
сучасної сім'ї та шлюбу**

GEVDER FEATURES OF PREPAREDNESS TO ROMANTIC RELATIONS
IN ADOLESCENCE103

K. Vasuk

Психологія девіантної поведінки

VALUE ORIENTATIONS OF CONVICTED RECIDIVIST.....112

I. Pakhomov

AUTORS.....118

АВТОРИ.....121

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

УДК 159.923

ВТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

С. В. Марчук

ORCID: 0000-0001-8530-3702

Анотація. Стаття присвячена розгляду теоретичного аналізу психологічної структури перфекціонізму. Представлено огляд теоретичних підходів до вивчення структури перфекціонізму серед зарубіжних та українських науковців. Значна увага приділяється проблемі недостатнього вивчення закономірностей і механізмів перфекціонізму. Також наголошується доцільність дослідження перфекціонізму на сучасному етапі розвитку психологічної науки в Україні. Доведено, що проблема перфекціонізму є досить новою в українській науковій літературі, і наявність потреби дослідження перфекціонізму вимагає більш глибокого аналізу даного феномену на сучасному етапі розвитку психологічної науки в Україні. Визначено, що перфекціонізм найчастіше розглядається як прагнення особистості до бездоганного виконання тієї чи іншої діяльності. Проведений аналіз наукової літератури вказує на те, що в українських науковців немає єдиної позиції щодо розуміння сутності психологічної структури перфекціонізму. Для успішного формування та розвитку потрібно розуміти, що стоїть за цим поняттям, тому у викладеному матеріалі розглядаються різноманітні теоретичні підходи до вивчення перфекціонізму. Автором доводиться, що у сучасній психологічній науці різні психологічні підходи містять розбіжні тенденції щодо самого визначення поняття «перфекціонізм» та його структури. Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому емпіричному вивченні впливу перфекціонізму на різні сфери життєдіяльності особистості.

Ключові слова: теорія, дослідження, структура, науковці, підхід, діяльність, особистість, поведінка.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука все більше і більше досліджує феномен перфекціонізму та його структуру. Адже останнім часом вивчення типології перфекціонізму спричинено багатьма чинниками. Саме поняття «перфекціонізм» (з лат. перекладається як «абсолютна досконалість») розглядається не тільки у психологічному аспекті, але і у філософському, етичному, соціальному та інших аспектах пізнання. Тому все ж є важливим аспектом аналіз саме структу-

ри даного поняття, його роль і значення.

Вивчення психологічної структури перфекціонізму дасть визначення механізмів та закономірностей його впливу на особистість. Досліджень саме психологічної структури перфекціонізму на сучасному етапі розвитку української психології надзвичайно мало. Найголовнішою причиною, на нашу думку, є те, що сам феномен перфекціонізму, механізми і закономірності його виникнення вивчені недостатньо. Це актуальний напрям до-

слідження сьогодення не тільки українських науковців, а й зарубіжних також.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення феномену перфекціонізму є важливим для знаходження механізмів та закономірностей його впливу на особистість та її життєвий шлях. Психологічний аналіз дослідження перфекціонізму здійснювався переважно за кордоном. Відповідно, найважливішими дослідженнями перфекціонізму є праці саме зарубіжних науковців (Р. Фрост, П. Хьюїтт, Г. Флетт). Проте цікавість українських дослідників до природи перфекціонізму зумовила появу нових векторів дослідження у даному напрямку. Істотний внесок у вивченні перфекціонізму належить таким українським науковцям як І. Гуляс, Л. Данилевич, О. Лоза, О.Чепурна, Т. Грубі.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі вивчення психологічної структури перфекціонізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме поняття перфекціонізму стало відомим у науці у середині ХХ ст., проте фактично перфекціонізм як явище психічної спрямованості відзначений був раніше таким вченим як А. Адлером, який вважав, що перфекціонізм це, перш за все, компенсаторне прагнення до переваг і досконалості навколо. Наприклад, К. Хорні визначила прагнення до досконалості як нарцисичну патологію. Осю класичних визначеннях науковців, насамперед, учених-психологів (М. Холендер, Д. Барнс) це поняття включало один параметр – тенденцію особистості встановлювати надмірно високі стандарти і, як наслідок, неможливість отримати задоволення результатами. Проте уже у 1990-х рр. уявлення про психологічну структуру перфекціонізму значно розширились. Група британських клінічних психологів під керівництвом Р. Фроста та група канадських учених, яку очолював

П. Хьюїтт провели дослідження, яке дало зрозуміти, що перфекціонізм - це багатовимірний конструкт, що має складну структуру і включає високі особистісні стандарти та низку когнітивних й інтерперсональних параметрів [1, с.12].

Сучасний аналіз вивчення природи перфекціонізму саме серед українських науковців показав, що багато експериментальних досліджень ґрунтуються на шестифакторній моделі структури перфекціонізму вітчизняних науковців Н. Гаранян та А. Холмогорової. Згідно їхніх висновків психологічна структура перфекціонізму характеризується такими поняттями: сприйняття інших людей як таких, що делегують високі очікування; завищені вимоги до себе; високі стандарти діяльності з орієнтацією на полюс «найуспішніший»; селектування інформації про свої помилки та невдачі; поляризоване мислення; контроль над переживаннями [12, с.124.]. Іншу думку має така дослідниця як Н. Гаранян - особистісний чинник «перфекціонізм» є складним психологічним конструктом, має мотиваційну основу, що має високий рівень «конфлікту досягнення», за якого мотиви «прагнення до успіху» і «уникнення невдачі» є все одно точними [2, с. 78].

Крім того, вітчизняна дослідниця І. Грачева, яка є однією із перших науковців у східній Європі, яка почала досліджувати структуру перфекціонізму. Вона виявила, що особистостям, яким притаманний надмірно високий та низький рівні перфекціонізму мають безліч психологічних труднощостей. Ці проблеми пов'язані з внутрішньоособистісними конфліктами, порушенням міжособистісної адаптації, труднощами у спілкуванні, зниженням продуктивності діяльності, невротизацією особистості – у осіб з високим рівнем. Низький рівень рефлексії та прагнення до саморозвитку, екстернальність,

зовнішня мотивація, антисоціальні шляхи до самоствердження - у осіб з низьким рівнем, і як наслідок - стагнація особистісного розвитку особистості. Середній же рівень перфекціонізму асоційований з конструктивним прагненням до самореалізації, саморозвитку, високим рівнем рефлексії, орієнтованість на успіх, що робить позитивний внесок до структури особистісної зрілості [4, с.20-21].

На думку Г. Чепурної, у структурі перфекціонізму є інтегративна особистісна характеристика, яка визначає прагнення до досконалості, встановлення високих стандартів виконання діяльності, високих вимог до себе й інших. І це щільно пов'язано з ціннісно-мотиваційною, когнітивною, емоційною, поведінковою сферами та визначається компонентами і має відповідний вплив на соціальну адаптацію та міжособистісну взаємодію [11, с. 188].

Відмінність на визначення психологічної структури перфекціонізму має науковець О. Лоза. За її визначенням - перфекціонізм є особистісною рисою, що виражається у прагненні досягати досконалості в різних сферах життєдіяльності, що може проявлятися як у конструктивних, так і в деструктивних формах. У свою чергу, ми розділяємо саме такий погляд на тлумачення перфекціонізму. О. Лоза структурну модель перфекціонізму розглядає у двох компонентах: високі особистісні стандарти (відображають бажання бути досконалим) та поляризація мислення (характеризує жорстке ставлення до помилок) [10, с.95-96].

Л. Данилевич визначає перфекціонізм як багатовимірну та ієрархічну структуровану якість, що проявляється у двох формах поведінки: функціональній та дисфункціональній. Функціональний перфекціонізм втілюється через високі особисті стандарти (результативності власної діяльності, своїх якостей, здібностей, орієнтації на важкі цілі) та організованість (наявна організо-

ваність та прагнення до неї). Дисфункціональний перфекціонізм складається з нетерпимого ставлення до помилок, тривожності з приводу результатів діяльності, відкладання дій через сумніви у відповідності своїм високим стандартам, переживання невідповідності між бажаною та реальною досконалістю, відсторонення від інших [7, с.138].

Т. Грубі наголошує, що феномен перфекціонізму є психологічним конструктом, у якому поєднуються прагнення суб'єкта до досконалості з високими особистісними стандартами й прагненням доводити результати своєї діяльності до найвищих моральних, естетичних, інтелектуальних стандартів. У структурі перфекціонізму виділяє чинники, що мають найбільший вплив на розвиток перфекціонізму. Це такі три категорії: макrorівень (сімейні чинники та особистісні якості); мезорівень (робочий колектив, навчальна група); макrorівень (соціально-культурні чинники, ЗМІ). [6, с.130].

О. Кононенко визначає, що перфекціонізм є складним психологічним конструктом, що поєднує вкрай високі стандарти очікуваних результатів діяльності та домагання, порушення соціальних когніцій (приписування оточенню надмірно високих очікувань), персоналізацію, пов'язану з постійним порівнянням себе з оточенням, поляризоване мислення за бінарним принципом оцінювання результатів та планування діяльності («все або нічого»), відбір негативної інформації про результати власної діяльності. Мотиваційною основою перфекціонізму вчена вважає інтенсивний «конфлікт досягнення», за якого мотиви «прагнення до успіху» та «уникнення невдач» однаково сильно виразні [9, с.206].

У психологічній структурній моделі О. Кононенко [8,с.148]. перфекціонізм базується на тому, що прагнення людини до досконалості навколо себе не є патологіч-

ни відхиленням. Пояснюється це тим, що задоволення від наполегливої праці, саморозвиток, самовдосконалення та успіх підвищує та підтримує самооцінку у будь-якій діяльності протягом усього життя. Адже особистість отримує задоволення від отриманих результатів. Дослідниця розділяє глобальний (поділяється на автентичний, компенсаторний та невротичний підвиди) та парціальний (поділяється на інтерперсональний, аддиктивний підвиди та екзоперфекціонізм) види перфекціонізму, як єдності процесів диференціації та інтеграції.

Чимало висновків щодо психологічної структури перфекціонізму дають дослідження І. Гуляса, за яким перфекціонізм є прагненням до самовдосконалення, що являє собою особистісний сенс, інтегральною диспозицією, яка зумовлює постійний розвиток. Науковець сюди також відносить самоактуалізацію, яка є відіграє важливу роль для кожної особистості. Тому І. Гуляс наголошує, що психологічна структура перфекціонізму містить певний рівень готовності до професійної діяльності. Саме це може виражатися у формах: самовиховання (морально-етичний перфекціонізм), самоосвіта (інтелектуально-компетентнісний перфекціонізм), розвиток професійних досягнень (акмеологічний перфекціонізм). Це проявляється у динамічній єдності таких характеристик особистості, як мотивація досягнення, рефлексивні здібності, професійно важливі якості та функцій емоційно-ціннісного спонукання, когнітивно-вольового забезпечення та професійно-особистісної самореалізації [3, с.42].

Вивчення поняття психологічної природи перфекціонізму, дослідники переважно звертають увагу на багатоструктурність даного феномену. На нашу думку доцільним може бути розгляд також впливу перфекціонізму на когнітивні процеси. Дослідження взаємозв'язку перфекціонізму та індивідуальних властивостей особистості може бути

корисним для розширення розуміння цього феномена. Визначення впливу перфекціонізму на пізнавальні процеси особистості матиме вагоме значення для психології, адже у сучасних дослідженнях не існує вичерпної та узгодженої концепції таких досліджень. Науковцями визнається багатовимірність психологічної структури перфекціонізму й наголошується, що він має вплив на особистість в цілому.

Висновки. Таким чином, аналіз наукової літератури вказує на те, що науковці, які досліджували феномен перфекціонізму у психологічній науці виділяють його як багатовимірний складний конструкт. У свою чергу, ми схилиємося до думки, що перфекціонізм є рисою особистості, що виявляється у прагненні особистості до досконалості, яка може проявлятися у різних аспектах діяльності.

Без сумніву складність наукових досліджень полягає в тому, що на даному етапі розвитку психології, немає єдиного бачення змістового визначення феномену перфекціонізму серед українських та зарубіжних науковців і цей вектор дослідження є актуальним і досі. Незважаючи на суперечність тлумачень науковців, які у свою чергу намагаються поповнити явище новими аспектами, дослідження даного феномену продовжуються.

Перспективи подальших досліджень є вивчення перфекціонізму серед різних вікових категорій та вплив його на життєдіяльність особистості різного рівня прояву.

Список літератури

1. Воликова С. В. Родительский перфекционизм - фактор развития эмоциональных нарушений у детей, обучающихся по усложненным программам. Вопросы психологии. 2006. № 5. С.23
2. Гаранян Н. Г. Психологические модели перфекционизма. Вопросы психологии. 2009. №5. С.74–83.
3. Гуляс І. А. Перфекціоністські настанови

як чинник професійної готовності майбутніх практичних психологів: дис.канд. психол. наук:19.00.07. Івано-Франківськ, 2007. 283 с.

4. *Грачева И. И.* Уровень перфекционизма и содержание идеалов подростков. Психологические исследования личности: сб. работ молодых ученых. отв. редактор Е. А. Чудина. М. : Изд-во ИП РАН, 2005. С. 16–36.

5. *Грубі Т. В.* Адаптація психодіагностичної методики «велика тривимірна шкала перфекціонізму». Організаційна психологія. Економічна психологія. К. : Логос, 2018. 2 (13). С. 24–34.

6. *Грубі Т. В.* Генезис перфекціонізму. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 33. С. 128–138.

7. *Данилевич Л. А.* Перфекціонізм як особистий чинник академічної обдарованості студентів : дис. канд. псих. наук: 19.00.01. ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». К., 2010. 240 с.

8. *Кононенко О. И.* Проблема перфекционизма личности в современной психологической науке. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013. № 3. С. 147–151.

9. *Кононенко О. І.* Диференціація видів перфекціонізму особистості. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2015. № 3. С. 199–207.

10. *Лоза О. О.* Особливості перфекціонізму як особистісної риси державних службовців : дис. канд. псих. наук : 19.00.01. К., 2015. 206 с.

11. *Чепурна Г. Л.* Соціально-психологічні особливості перфекціонізму молоді : дис. канд. псих. наук : 19.00.05. Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. К., 2013. 242 с.

12. *Zavada T. (2015).* The Modification of Perfectionism Questionnaire by N. Garanyan, A. Kholmogorova. Psychological Prospects Journal, (26), 120-133. Retrieved

from <https://psychoprospects.vnu.edu.ua/index.php/psychoprospects/article/view/77>.

Транслітерований список літератури

1. Volikova S. V. Roditel'skiy perfektsionizm - faktor razvitiya emotsional'nykh narusheniy u detey, obuchayushchikhsya po uslozhnennym programmam [Parental perfectionism is a factor in the development of emotional disorders in children enrolled in complicated programs]. *Voprosy psikhologii*. 2006 #5. S.23-24.

2. Garanyan N. G. Psikhologicheskiye modeli perfektsionizma [Psychological models of perfectionism]. *Voprosy psikhologii*. 2009. #5. S. 74-83.

3. Hulyas I. A. Perfektsionists'ki nastanovy yak chynnyk profesiynoyi hotovnosti maybutnikh praktychnykh psykholohiv [Perfectionist guidelines as a factor of professional readiness of future practical psychologists]: dissertation: Candidate of Psychological Sciences: 19.00.07. Ivano-Frankivsk, 2007.

4. Gracheva I. I. Uroven' perfektsionizma i soderzhaniye idealov podrostkov [The level of perfectionism and the content of the ideals of adolescents]. *Psychological research of personality: collection of articles. works of young scientists.* editor E. A. Chudina. M.: Publishing house of IP RAS, 2005. S. 16-36.

5. Hrubі T. V. Adaptatsiya psykhhodiahnostychnoyi metodyky «velyka tryvymirna shkala perfektsionizmu». *Orhanizatsiyana psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya* [Adaptation of psychodiagnostic methods «large three-dimensional scale of perfectionism»] K.: Logos, 2018. #2 (13). S. 24-34.

6. Hrubі T. V. Henezys perfektsionizmu [Genesis of perfectionism]. *Problems of modern psychology*. 2016. #33. S. 128-138.

7. Danylevych L. A. Perfektsionizm yak osobystyy chynnyk akademichnoyi obdarovanosti studentiv [Perfectionism as a personal factor of academic talent of students] dissertation: Candidate of Psychological

- Sciences: 19.00.01. SHEI «University of Management. Education». К., 2010.
8. Kononenko O. Y. Problema perfektsyonyzma lychnosti v sovremennoy psikhologicheskoy nauke [The problem of personality perfectionism in modern psychological science]. Theoretical and applied problems of psychology. 2013. #3. S. 147–151 [in Ukrainian].
9. Kononenko O. I. Dyferentsiatsiya vydiv perfektsionizmu osobystosti. [Differentiation of types of personality perfectionism] Theoretical and applied problems of psychology. 2015. #3. S. 199-207.
10. Loza O. O. Osoblyvosti perfektsionizmu yak osobystisnoyi rysy derzhavnykh sluzhbovtziv [Features of perfectionism as a personality trait of civil servants] dissertation: Candidate of Psychological Sciences:19.00.01. К., 2015.
11. Chepurna H. L. Sotsial'no-psikhologichni osoblyvosti perfektsionizmu molodi [Socio-psychological features of youth perfectionism]: dissertation: Candidate of Psychological Sciences : 19.00.05. In-t sots. ta polit. psikhologhiyi NAPN Ukrayiny. К., 2013.
12. Zavada T. The Modification of Perfectionism Questionnaire by N. Garanyan, A. Kholmogorova. Psychological Prospects Journal, (26), 120-133. Retrieved from.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PSYCHOLOGICAL STRUCTURE OF PERFECTIONISM

S. Marchuk

Abstract. *The article is devoted to the theoretical analysis of the psychological structure of perfectionism. An overview of theoretical approaches to the study of the structure of perfectionism among foreign and Ukrainian scientists is presented. Considerable attention is paid to the problem of insufficient study of patterns and mechanisms of perfectionism. The expediency of the study of perfectionism at the current stage of the development of psychological science in Ukraine is also emphasized. It has been proven that the problem of perfectionism is quite new in Ukrainian scientific literature, and the need to study perfectionism requires a deeper analysis of this phenomenon at the current stage of the development of psychological science in Ukraine. It was determined that perfectionism is most often considered as an individual's desire for flawless performance of one or another activity. The analysis of scientific literature indicates that Ukrainian scientists do not have a single position regarding the understanding of the essence of the psychological structure of perfectionism. For successful formation and development, it is necessary to understand what is behind this concept, therefore, the presented material considers various theoretical approaches to the study of perfectionism. The author proves that in modern psychological science, different psychological approaches contain divergent tendencies regarding the very definition of the concept of «perfectionism» and its structure. Prospects for further research consist in a more detailed empirical study of the influence of perfectionism on various spheres of an individual's life.*

Keywords. *Theory, research, structure, scientists, approach, activity, personality, behavior.*

ВПЛИВ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСІБ ПОВАЖНОГО ВІКУ

К. М. Бондар

О. А. Чарієва

ORCID: 0000-0002-2441-4203

ORCID: 0000-0002-2094-3343

Анотація. У дослідженні зазначено особливості впливу арт – терапії на психоемоційний стан осіб поважного віку. Зокрема, висвітлено основні підходи до надання психологічної допомоги особам похилого віку в Україні, відповідно до законодавчих документів. У вищеподаному контексті актуальним завданням, яке постає перед фахівцями психологічної служби у закладах надання соціальних послуг є пошук та застосування безпечних та ефективних методів підтримки незахищених верств населення у напрямку покращення якості життя та соціалізації. Загалом, організація психологічного супроводу осіб поважного віку у напрямку оптимізації психоемоційного стану є досить актуальним питанням у галузі геронтології та психології особистості, адже лише з 2020 року в Україні почали активно впроваджувати культуру ведення активного способу життя серед осіб поважного віку в межах програми «Університет третього віку». Внаслідок цього, серед науковців постало питання розробки методологічного базису навчання та підтримки осіб означеної категорії. Результати дослідження висвітлюють ефективність впливу арт – терапевтичних технік на психоемоційний стан осіб похилого віку, а саме зниження тривожності, оптимізації психологічної стійкості. Це вказує на загальний позитивний вплив творчої активності на якість життя незахищених верств населення.

Ключові слова: арт – терапія, особи похилого віку, психоемоційний стан.

Постановка проблеми. Проблема-тику дослідження впливу арт – терапії на психоемоційний стан осіб поважного віку вбачаємо у недостатньому теоретичному підґрунті в українській психологічній науці, а саме у теоретичних засадах підтримки людей похилого віку. Варто зазначити, що напрям залучення осіб поважного віку до активної діяльності було розпочато з 2020 року після впровадження ініціативи про створення соціальної послуги «Університет третього віку» [4], яка передбачає адаптування осіб похилого віку до сучасних умов життя, а саме створення умов для підвищення якості життя, міжособистісної взаємодії та самореалізації.

Отже, на сьогодні головним завданням постає організація соціальної взаємодії з особами похилого віку в Україні.

Важливо підкреслити, що вітчизняна законодавча база лише розпочинає власну діяльність із теоретичної побудови методології та її практичного застосування у сфері надання соціальних послуг незахищеним верствам населення.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми потракування «арт – терапії» та особливостей впливу цього методу спостерігаємо у наукових працях О. Вознесенської, Л. Калініної, О. Сороки, О. Смілянець. Однак дослідження у напрямку впливу арт – терапії саме серед осіб поважного віку лише планується, тому вищеподане питання є не систематизованим у повному обсязі, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження – вивчення особливостей впливу арт – терапії на психое-

моційний стан осіб поважного віку.

Відповідно до мети, визначено такі основні завдання дослідження:

1. Розглянути основні підходи до визначення поняття арт – терапії.

2. На підставі аналізу наукової літератури виявити та розкрити теоретичні засади особливостей похилого віку.

3. Визначити вплив арт – терапії на психоемоційний стан осіб поважного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші згадування про поняття «*арт – терапії*» були описані у працях лікаря та художника Е. Хіла, зокрема у роботі «Образотворче мистецтво проти хвороби» (1945), вводячи вищезазначену дефініцію у процес лікування та реабілітації пацієнтів післявоєнної Британії [3].

Поняття арт – терапії знаходимо у Великому тлумачному словнику сучасної української мови. Його потрактування виглядає так: арт – терапія – як «метод лікування нервових та психічних захворювань засобами мистецтва та самовираження в мистецтві» [1].

За визначенням О. Вознесенської, арт – терапія постає «методом оздоровлення за допомогою творчого самовираження, гармонізації тіла та духу» [2].

Вартим уваги вважаємо потрактування арт – терапії О. Смілянець, яка розглядає вищезазначене поняття як метод лікування за допомогою художньої творчості, яка сприяє вираженню негативних почуттів у соціально – прийнятній формі [5].

Актуальною проблемою підтримки осіб поважного віку постає пошук та впровадження безпечних, ефективних методів психологічного впливу на психоемоційний стан та якість життя незахищених верств населення. Тому, вважаємо за необхідне застосувати арт – терапевтичні техніки у контексті надання психологічної допомоги особам похилого віку.

З метою глибинного окреслення про-

блематики дослідження варто здійснити аналіз структури особистості при її входженні до етапу поважного віку. Теоретичне підґрунтя дослідження засноване на теоріях Р. Пека та Е. Еріксона «успішної старості» та «Его-інтеграції», що складаються з трьох компонентів [6]:

- Диференціація Его проти поглинутості ролями. У період активної професійної діяльності поведінка, образ мислення людини зосереджені навколо певної ролі, яка безпосередньо пов'язана з професійною ідентичністю. Відповідно, людина похилого віку, яка припиняє кар'єрну діяльність, у зв'язку з набуттям статусу «пенсіонер», визначає для себе різноманітні види активності, які стосуються її особистісного розвитку. Психологічно здорова особистість втілює власний потенціал не лише в межах системи «дім – робота», а також приділяє час для духовного розвитку, творчої діяльності.
- Трансценденція тіла проти поглинутості тілом. Психологічно здорова особа похилого віку може культивувати образ здорового життя, не акцентуючи надмірної уваги на прояви вікових хвороб. Вона зосереджується на моменті «тут і зараз», прагне до активного спілкування з іншими. Людина вчиться контролювати свій фізичний стан, водночас намагається насолоджуватися власним життям.
- Трансценденція Его проти поглинутості Его. Особа похилого віку інтегрує власний прожитий досвід у цілісну картину, життєву історію. Неминучий кінець життя супроводжується думками людини про те, що її досвід є цінним для наступних поколінь, її почут-

тя були важливими для оточуючих. Кожна людина робить внесок у загальну свідомість суспільства, власними надбаннями, професійними здобутками, філософськими роздумами, які продовжують існувати в історії людства.

Дослідження проводилось на базі Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) №1 в Інгулецькому районі Криворізької міської ради Дніпропетровської області. Вибірку склали 50 осіб поважного віку (70-75 років, жінки). Досліджуваним було запропоновано взяти участь у груповій творчій діяльності з елементами арт – терапевтичних технік (ізотерапія, колажування, пісочна терапія). Результати дослідження були висвітлені на міжнародному семінарі у Молдові 30 вересня 2021 року «Практична психологія в контексті соціальних змін: досягнення та перспективи організаційної психології» [7].

Було здійснено первинний діагностичний скринінг для апробації ефективності впливу арт – терапевтичних технік який складається з геріатричної шкали депресії; тесту Спілбергера; шкали Стійкості Коннор - Девідсона (Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10)

Розглянемо результати психодіагностичного обстеження до впровадження арт-терапевтичних технік.

За шкалою «Геріатрична шкала депресії. Оцінка депресивного стану» було визначено, що у 90% досліджуваних (40 осіб) не виявлено депресивних тенденцій. У 10% досліджуваних (10 осіб) показники відповідають наявності симптомів депресивного стану.

За тестом Спілбергера «Оцінка рівня ситуативної і особистісної тривожності» у 20% досліджуваних (10 осіб) спостерігається високий рівень реактивної тривожності, що свідчить про внутрішню напругу, три-

вогу, неспокій досліджуваного під час тестування. У 20% досліджуваних (10 осіб) виявлено низький рівень реактивної тривожності. Інші 60% досліджуваних мають помірний рівень ситуативної тривожності.

За результатами психологічного обстеження, 40% досліджуваних (20 осіб) мають високий рівень особистісної тривожності, що свідчить про стійку схильність сприйняття оточення, як загрозливого, та виявом реакції тривоги. У 60% досліджуваних виявлено помірний рівень особистісної тривожності. Осіб із низькими показниками особистісної тривожності не виявлено.

3. Дослідження за Шкалою стійкості Коннор – Девідсона (Connor-Davidson Resilience Scale (CDRISC-10) було націлене на виявлення ступеня психологічної стійкості особистості. Результати показали, що у 20% досліджуваних (10 осіб) показники перебувають в межах середнього. Інші 80% респондентів (40 осіб) мають високий ступінь психологічної стійкості, що свідчать про оптимальну адаптацію до умов навколишнього середовища, та здатність долати труднощі.

Результати психодіагностичного обстеження після впровадження арт-терапевтичних технік показали наступне:

1. Геріатрична шкала депресії. Оцінка депресивного стану. Депресивних тенденцій не виявлено ні в одного досліджуваного.

2. Тест Спілбергера. Оцінка рівня тривожності. У 60% групи (30 осіб) спостерігається низький рівень реактивної тривожності. Інші 40% досліджуваних мають помірний рівень ситуативної тривожності. Це означає, що вплив арт – терапевтичних технік є ефективним в роботі зі станом тривоги.

Щодо показників конституційної (особистісної) тривожності, то можна

засвідчити, що у 90% досліджуваних (45 осіб) виявлено помірний рівень. Інші 10% (5 осіб) має високий рівень конституційної тривожності (як особистісна характеристика)

3. Шкала Стійкості Коннор - Девідсона (Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10)). Виявлення ступеня психологічної стійкості особистості.

За результатами діагностичного дослідження, спрямованого на визначення ступеня психологічної стійкості, у 20% досліджуваних (10 осіб) показники перебувають в межах середнього. Інші 80% (40 осіб) мають високий ступінь психологічної стійкості, що свідчать про оптимальну адаптацію до умов навколишнього середовища, та здатністю долати труднощі. У цьому випадку впровадження арт – терапевтичних технік сприяло підтримці психологічної стійкості осіб поважного віку.

Висновки. Нами розглянуто основні підходи до визначення поняття арт – терапії. У вітчизняній психологічній науці зустрічаються схожі за змістом потрактування, тому зазначаємо, що арт – терапія є методом психологічної допомоги засобами мистецтва та самовираження, спрямована на оптимізацію психоемоційного стану. На підставі аналізу наукової літератури виявили та розкрили теоретичні засади особливостей похилого віку, які стосуються суб'єктивного переживання процесів фізіологічного старіння та психологічного благополуччя, усвідомленні загальної цінності власної життєвої історії. Визначено вплив арт – терапії на психоемоційний стан осіб поважного віку. Зазначимо, що результати повторного діагностування аспектів психоемоційного стану свідчать про ефективність методу арт – терапії, зокрема при роботі із тривожністю та під-

тримці психологічної стійкості особистості.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. К.; Ірпінь : Перун, 2007
2. Вознесенська О. Л. Особливості та перспективи розитку арт – терапії в Україні. *Наукові праці*. Серія: Педагогіка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Т. 105. С. 19–24.
3. Головатюк І. Г. Теоретичні основи застосування арт-терапії у процесі професійної підготовки фахівців. *Молодий вчений. Педагогічні науки*. №7 (47). 2017. С. 276-278.
4. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739-11#Text> (дата звернення: 26.11.2022).
5. Смілянець О. М. Корекція девіантної поведінки підлітків засобами арт-терапії. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. К., 2009. URL: <http://vuzlib.com/content/view/944/94/> (дата звернення : 28.11.2022)
6. Ушакова І. М. Геронтопсихологія. Харків: НУЦЗУ, 2014. 236 с. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/1245/1/Ушакова.%20Геронтопсихологія.%20Підручник.pdf> (дата звернення: 28.11.2022)
7. Bondar K., Charyeva O. Features of the Art Therapist's Work with Elderly People in the Psychological Relief Room. *Studia Universitatis Moldaviae* (Seria Științe ale Educației). 2021. № 9 (149). Pp. 146-149.

Транслітерований список літератури

1. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]/ [uklad. i gholov. red. Busel V. T.].

- K.; Irpinj : Perun, 2007.
2. *Voznesensjka O. L.* Osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku art – terapiji v Ukrajinі [Peculiarities and prospects of the development of art therapy in Ukraine.] Naukovi praci (Serija : Pedagoghika) Mykolajiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Moghyly, 2009. #95. T. 105. S. 19-24.
3. *Gholovatjuk I. Gh.* Teoretychni osnovy zastosuvannja art-terapiji u procesi profesijnogi pidghotovky fakhivciv [Theoretical foundations of the application of art therapy in the process of professional training of specialists] Molodyj vchenyj. Pedagoghichni nauky. #7 (47). 2017. S. 276-278
4. Nakaz Ministerstva socialjnoi polityky Ukrajinj «Pro vprovadzhennja socialjno-pedagoghichnoji poslughy «Universytet tretjogho viku» [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine «On the Implementation of the Social and Pedagogical Service «University of the Third Age»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739-11#Text> (data zvernennja: 26.11.2022).
5. *Smiljanecj O. M.* Korekcija deviantnoji povedinky pidlitkiv zasobamy art-terapiji .Zbirnyk naukovykh pracj Instytutu psykholohiji im. Gh. S. Kostjuka APN Ukrajinj. K., 2009. URL: <http://vuzlib.com/content/view/944/94/> (data zvernennja : 28.11.2022)
6. *Ushakova I. M.* Gherontopsykhologhija. Kharkiv: NUCZU, 2014. 236 s. URL: <http://reposit.sc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/1245/1/Ushakova.%20Gherontopsykhologhija.%20Pidruchnyk.pdf> (data zvernennja: 28.11.2022)
7. *Bondar K., Charyeva O.* Features of the Art Therapist's Work with Elderly People in the Psychological Relief Room. Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe ale Educației). 2021. № 9 (149). Pp. 146-149.

THE INFLUENCE OF ART THERAPY ON THE PSYCHO – EMOTIONAL STATE OF ELDERLY PEOPLE

K. Bondar, O. Charyeva

Abstract. *The study indicates the specifics of the impact of art therapy on the psycho-emotional state of elderly people. In particular, the main approaches to providing psychological assistance to the elderly people in Ukraine, in accordance with legislative documents, are highlighted. In the above context, the urgent task facing psychological service specialists in social service institutions is the search and application of safe and effective methods of supporting vulnerable population groups in the direction of improving the quality of life and socialization. In general, the organization of psychological support for elderly people in the direction of optimizing their psycho-emotional state is a very relevant issue in the field of gerontology and personality psychology, because only in 2020 in Ukraine they began to actively implement the culture of leading an active lifestyle among elderly people within the framework of the «University of the Third Age» program. As a result, the question of developing a methodological basis for teaching and supporting persons of the above category has arisen among scientists. The results of the study highlight the effectiveness of the influence of art-therapeutic techniques on the psycho-emotional state of the elderly, namely the reduction of anxiety and the optimization of psychological stability. This indicates the overall positive impact of creative activity on the quality of life of vulnerable population groups..*

Key words: *art – therapy, elderly people, psycho-emotional state.*

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ОСВІТІ

УДК 159.9.07

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ТА КОМУНІКАТИВНИХ УСТАНОВОК У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Н. Є. Афанасьєва

ORCID: 0000-0003-3341-1845

Анотація. У статті представлено результати дослідження особливостей взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та комунікативними установками у здобувачів вищої освіти. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння феноменів «акцентуація характеру» та «комунікативна установка» у сучасній психології.

Дослідження типів акцентуацій показало, що у здобувачів вищої освіти найбільш вираженими є дистимічна, емотивна, тривожна, циклотимічна й екзальтована акцентуації характеру; найменш виражені – гіпертимна, демонстративна і педантична акцентуації характеру. Дослідження комунікативних установок здобувачів вищої освіти виявило найбільш показники за шкалами «Буркотіння» і «Негативний досвід спілкування з оточуючими»; найменш – за шкалою «Відкрита жорстокість по відношенню до людей».

Дослідження взаємозв'язку між типом акцентуації і комунікативними установками показало наявність кореляції між завуальованою жорстокістю до людей і дистимічною акцентуаціями характеру. Відкритою жорстокістю до людей і гіпертимною, емотивною, тривожною, циклотимічною, збудливою і дистимічною акцентуаціями (прямий і зворотний кореляційний зв'язок). Обґрунтованим негативізмом і демонстративним, дистимічним типами акцентуації (прямий і зворотний зв'язок). Буркотінням і гіпертимною, педантичною, тривожною, демонстративною, дистимічною акцентуаціями характеру (прямий і зворотний зв'язок). Негативного досвіду спілкування і гіпертимною, тривожною, демонстративною, дистимічною акцентуаціями характеру (прямий і зворотний зв'язок).

Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати, що акцентуація характеру істотно впливає на комунікативні установки особистості. Визначення акцентуації характеру здобувача вищої освіти дозволить прогнозувати, як він буде поводити себе в процесі міжособистої взаємодії, які внутрішні установки у спілкуванні має. Подібне знання може сприяти оптимізації комунікативного процесу і спільної діяльності здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: акцентуації характеру, комунікативні установки, здобувачі вищої освіти, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Спілкування виступає необхідною умовою буття людей, без якого неможливе повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій, процесів і властивостей

людини, але і особистості в цілому. На ефективність спілкування впливає безліч зовнішніх і внутрішніх чинників. Одним з них є характер людини. Характер – складне, динамічне утворення, що є не

сукупністю окремих рис, а цілісною системою. При цьому окремі сторони або риси характеру можуть бути виражені більшою мірою, акцентуйовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями особливостей розвитку акцентуації особистості та характеру займалися зарубіжні психологи, такі, як: А. Лічко, К. Леонгард, П. Ганушкін та інші [2; 8; 9]. У вітчизняній психології розробляється підхід, який звертається до вивчення багатомірності аспектів акцентуації характеру особистості, їх впливу на спілкування, діяльність, внутрішні стани людини тощо [11]. У багаточисельних дослідженнях доведено, що максимально інтенсивно будь-яка акцентуація характеру виявляється у підлітковому віці, але по мірі дорослішання вираженість у поведінці різної акцентуації згладжується і не заважає адаптації і ефективному соціальному функціонуванню особистості.

Комунікативні здібності, поведінку і компетентність особистості, зокрема, здобувачів вищої освіти, в Україні досліджують О. Винославська, Н. Андрійченко, Л. Власенко, Ю. Вторнікова, М. Заброцький, С. Максименко, М. Коць, К. Мелкомукова, О. Семенов, З. Сергеева, І. Черезова та інші [1; 4; 5; 6; 7; 10; 12; 13; 14]. В роботах цих вчених доведено, що формування комунікативних установок відбувається під впливом соціально-психологічних чинників. В процесі набуття досвіду міжособистої взаємодії кожна людина формує власний унікальний комунікативний стиль. Комунікативні установки можуть сприяти як оптимізації процесу спілкування, так і його порушенню, і навіть руйнуванню. У розвитку комунікативних якостей особистості велику роль відіграють батьківські комунікативні установки, а також власний досвід «вдалих» і «невдалих» комунікацій.

Комунікативні установки, що спонтанно формуються, як правило, вимагають психологічної корекції.

Комунікативна компетентність особистості – складна динамічна система, яка складається під впливом великої кількості соціальних і психологічних чинників. У загальному розумінні компетентність у спілкуванні передбачає розвиток рефлексії, самоаналізу, розуміння власного психологічного потенціалу, особливостей партнера, ситуації і завдання. Комунікативна компетентність зазвичай розглядається як система внутрішніх ресурсів, які необхідні для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистої взаємодії. Розвиток компетентного спілкування в сучасних умовах існування суспільства припускає ряд принципових напрямів його гармонізації. Основою моделі гармонійного спілкування є стан внутрішньої рівноваги співрозмовників, який базується на коректних оцінках і самооцінках актуальної ситуації взаємодії. Ця модель спілкування ґрунтується на достовірності відчуттів, що переживаються і демонструються, готовності особистості до самореалізації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вплив акцентуацій характеру здобувачів вищої освіти на їх комунікативні установки у вітчизняній психології досліджено не повною мірою.

Мета – виявити особливості взаємозв'язку акцентуацій характеру та комунікативних установок особистості у здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти факультету економіки і права Харківського національного університету ім. Семена Кузнеця, кількістю 45 осіб, віком 18–21 рік.

Для вирішення емпіричних завдань

дослідження використано такі психодіагностичні методики: «Методика визначення акцентуацій характеру» К. Леонгарда, «Методика діагностики комунікативної установки» В. Бойко. Для статистичного аналізу отриманих резуль-

татів використано коефіцієнт кореляції r-Пірсона.

Результати дослідження типів акцентуацій у здобувачів вищої освіти представлено в таблиці 1.

Таблиця 1
Показники вираженості типів акцентуації характеру у здобувачів вищої освіти (бали)

Типи акцентуації	$x \pm sd$
Гіпертимний	10,1±3,6
Ригідний	13,8±4,7
Емотивний	14,9±5,1
Педантичний	11,5±4,0
Тривожний	14,9±5,1
Циклотимічний	14,8±5,0
Демонстративний	11,3±3,9
Збудливий	12,6±4,3
Дистимічний	15,1±5,2
Екзальтований	14,0±4,8

У досліджуваних здобувачів вищої освіти найбільш вираженими є: дистимічна, емотивна, тривожна, циклотимічна і екзальтована акцентуації характеру. Найменш вираженими є: гіпертимна, де-

монстративна і педантична акцентуації характеру.

Результати дослідження комунікативних установок досліджуваних представлено в таблиці 2.

Таблиця 2
Показники вираженості комунікативних установок у здобувачів вищої освіти (%)

Комунікативні установки	%
Завуальована жорстокість по відношенню до людей	52,3
Відкрита жорстокість по відношенню до людей	33,6
Обґрунтований негативізм	50,1
Буркотіння	56,4
Негативний досвід спілкування	55,9

У досліджуваних найбільші показники за шкалами «Буркотіння» і «Негативний досвід спілкування з оточуючими».

Найменші – за шкалою «Відкрита жорстокість по відношенню до людей».

Для встановлення особливостей вза-

емозв'язку між акцентуаціями характеру та комунікативними установками (КУ) у здобувачів вищої освіти був проведений

кореляційний аналіз, результати якого відображено у таблиці 3.

Таблиця 3

Особливості взаємозв'язку між акцентуаціями характеру та комунікативними установками у здобувачів вищої освіти (rs)

КУ Акцентуації	Завуальована жорстокість по відношенню до людей	Відкрита жорстокість по відношенню до людей	Обґрунтований негативізм	Буркотіння	Негативний досвід спілкування
Гіпертимний	-0,2654	0,5246	-0,2283	-0,5238	-0,5434
Ригідний	0,0709	0,0541	0,0188	0,3196	0,2120
Емотивний	0,2803	-0,4614	0,0986	-0,0137	0,1047
Педантичний	0,2933	-0,2199	0,2608	0,5437	0,3168
Тривожний	0,1349	-0,4336	0,2869	0,3767	0,4190
Циклотимічний	0,1578	-0,4945	0,2281	0,2280	0,1268
Демонстративний	-0,3372	0,3070	-0,5176	-0,4111	-0,3848
Збудливий	-0,06312	0,7401	-0,2706	-0,1676	-0,0680
Дистимічний	0,4180	0,5389	0,3849	0,4462	0,3878
Екзальтований	-0,2681	0,2358	0,2342	-0,1266	-0,1259

Кореляційний аналіз між показниками акцентуацій характеру і комунікативними установками встановив наявність прямого кореляційного зв'язку між гіпертимною акцентуацією характеру і відкритою жорстокістю по відношенню до людей ($p \leq 0,001$), зворотного – між гіпертимною акцентуацією і буркотінням

($p \leq 0,001$), негативним досвідом спілкування ($p \leq 0,001$). Зворотний кореляційний зв'язок виявлений між емотивною акцентуацією і відкритою жорстокістю по відношенню до людей ($p \leq 0,01$). Прямий кореляційний зв'язок виявлений між педантичною акцентуацією і буркотінням ($p \leq 0,001$). Зворотний кореляційний зв'язок

зок виявлений між тривожною акцентуацією і відкритою жорстокістю по відношенню до людей ($p \leq 0,01$), прямий – між тривожною акцентуацією і буркотінням ($p \leq 0,05$), негативним досвідом спілкування ($p \leq 0,05$). Зворотний кореляційний зв'язок виявлений між циклотимічною акцентуацією і відкритою жорстокістю по відношенню до людей ($p \leq 0,01$). Зворотний кореляційний зв'язок встановлений між демонстративним типом акцентуації і обґрунтованим негативізмом ($p \leq 0,001$), буркотінням ($p \leq 0,05$), негативним досвідом спілкування ($p \leq 0,05$). Прямий кореляційний зв'язок виявлений між збудливим типом акцентуації і відкритою жорстокістю по відношенню до людей ($p \leq 0,001$). Зворотний кореляційний зв'язок встановлений між дистимічним типом акцентуації і відкритою жорстокістю по відношенню до людей ($p \leq 0,001$), прямий – між дистимічним типом акцентуації і завуальованою жорстокістю до людей ($p \leq 0,05$), обґрунтованим негативізмом ($p \leq 0,05$), буркотінням ($p \leq 0,01$), негативним досвідом спілкування ($p \leq 0,05$).

Завуальована жорстокість по відношенню до людей виявляється в сарказмі, насмішках, ігноруванні інтересів партнера, відмові в допомозі тощо. Взаємозв'язок цієї установки і дистимічної акцентуації пояснюється, на наш погляд тим, що дистимік бачить весь світ в чорних тонах, люди сприймаються ним як малоприємні особи, від яких він нічого позитивного не чекає, отже, у взаєминах з іншими прояв позитивних відчуттів не є обґрунтованим.

Відкрита жорстокість у взаєминах з оточуючими виявляється в різких, негативних оцінках, які не приховуються, а навпаки відкрито висловлюються співрозмовнику. Можливими є також різні прояви агресивної поведінки в спілкуванні. Прямий кореляційний зв'язок

цієї установки з гіпертимною акцентуацією пояснюється, на нашу думку тим, що, хоча гіпертим і є «легкою» у спілкуванні, веселою і життєрадісною людиною, він – достатньо поверхневий. Його думки про оточуючих не відрізняються глибиною, оскільки він не намагається аналізувати й оцінювати реальні якості партнера. Він оцінює іншу людину лише з позиції власної зручності або незручності, задоволення або незадоволення. Тому, коли партнер не влаштовує гіпертима, останній може бути навіть жорстоким у стосунках.

Прямий кореляційний зв'язок цієї установки із збудливим типом акцентуації також має пояснення. Збудлива особистість має патологічну стійкість афекту, тому, якщо їй здається, що партнер ображає або просто робить щось не так, збудлива людина легко переходить до агресії, іноді до фізичних форм її прояву.

Зворотний кореляційний зв'язок цієї установки з емотивним типом акцентуації пояснюється тим, що така людина часто м'якосерда, мотивована тонкими відчуттями, вона просто за власною природою не в змозі заподіяти комусь страждання. Вона схильна згладжувати конфлікти, поступатися, йти на компроміс, але не загострювати і не провокувати партнера на агресивні дії.

Зворотний кореляційний зв'язок цієї установки з тривожним типом акцентуації пояснюється, на нашу думку тим, що такі люди відрізняються боязкістю, невпевненістю в собі, покірністю, навіть приниженістю. Людина вважає, що на її агресивну, жорстоку поведінку партнер може відповісти аналогічною поведінкою. Вона боїться будь-яких проявів ворожості з боку оточуючих.

Зворотний кореляційний зв'язок цієї установки з циклотимічним типом акцентуації пояснюється тим, що циклотиміки це люди, для яких характерною є

зміна гіпертимних і дистимічних станів. В різні проміжки часу превалює то один, то інший з цих станів, іноді без будь-яких зовнішніх причин, а іноді у зв'язку з конкретними подіями життя. Причиною зміни станів не завжди є зовнішні подразники, іноді достатньо внутрішньої причини для змін в загальному настрої. Оскільки з віком починають переважати дистимічні фази, відкритий прояв ворожості припиняється.

Обґрунтований негативізм в думках про людей виражається в об'єктивно обумовлених негативних висновках про деякі типи людей та окремі особливості взаємодії. Був встановлений зворотний кореляційний зв'язок між цією установкою і демонстративним типом акцентуації. Суть демонстративного або істеричного типу полягає в аномальній здібності до витіснення. Тому невираженість цієї установки пов'язана з тим, що демонстративні особистості жадають визнання, поклоніння, захоплення, вони мало цікавляться оточуючими, головне для них – власна особистість.

Прямий кореляційний зв'язок з цією установкою виявлений у дистимічних осіб, що є логічним та зрозумілим відповідно до характеристики даного типу акцентуації, яка вже була представлена раніше.

Буркотіння, тобто схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів у взаєминах з партнерами і в спостереженні за соціальною дійсністю, має зворотний кореляційний зв'язок з гіпертимною і демонстративною акцентуацією характеру. Гіпертимам ця установка не властива тому що їм більшою мірою притаманні легкість і життєрадісність, а демонстративному типу – із-за переваги у спілкуванні з оточуючими інших комунікативних установок, наприклад, – на ви-

знання за будь-яку ціну.

Прямий кореляційний зв'язок цієї установки виявлений з педантичною, тривожною і дистимічною акцентуаціями. Педанти вербально виражають незадоволення у спілкуванні тому що, на їх думку, більшість оточуючих недоброросвіті, безвідповідальні, мало уваги приділяють тому, щоб все було «правильно». Тривожні особистості – тому, що багато проявів інших людей їх лякають і оцінюються через це, як негативні. Особистості дистимічного типу виражають невдоволення тому, що весь світ й інших людей бачать в негативі, вони незадоволені всім і всіма, і відкрито виражають цю незадоволеність.

Негативний досвід спілкування показує, якою мірою людині задоволена власним досвідом спілкування з ближчим колом знайомих, родичів і партнерів по спільній діяльності. Зворотний кореляційний зв'язок цієї установки виявлений з гіпертимною і демонстративною акцентуаціями. Пряма – з тривожним і дистимічним типами акцентуацій. Причина знаходиться в характеристиках даних типів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що акцентуація характеру суттєво впливає на комунікативні стратегії і установки особистості. Визначення акцентуації характеру особистості дозволить прогнозувати, як вона буде поводитися в процесі міжособистої взаємодії, які внутрішні установки має щодо спілкування, яка комунікативна стратегія, вірогідно, буде обиратися в конкретній ситуації спілкування. Подібне знання сприятиме оптимізації комунікативного процесу і спільної діяльності здобувачів вищої освіти.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У подальшому важливо дослідити, які ще особливості особи-

стості пов'язані з комунікативними стратегіями і установками особистості та які соціально-психологічні чинники сприяють їх формуванню.

Список літератури

1. Винославська О. В., Андрійченко Н. Г. Розвиток компонентів комунікативної компетентності студентів технічного університету. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №12. С. 65–69.
2. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика. М.: Медицина, 1964. С. 116–252.
3. Драгомирецька Н. М. Сучасні тенденції комунікацій у сучасному світі. *Публічне урядування: збірник*. № 1 (1). 2015. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2015. С. 85–97.
4. Власенко Л. В. Актуальні проблеми формування комунікативної компетентності студентів. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Міфологічний простір і час у сучасній культурі»*, м. Київ, 12-13 грудня 2003 р. Київ, 2003. С. 4–5.
5. Вторнікова Ю. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць*. Полтава, 2011. С. 88–94.
6. Заброцький М. М., Максименко С. Д. Комунікативна компетентність. Технологія розвитку комунікативної компетентності вчителя. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 28–32.
7. Коць М. О. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. №1. С. 52–55.
8. Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев: Вища школа, 1981. 375 с.
9. Личко А. Е. Акцентуации характера как концепция в психиатрии и медицинской психологии. *Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева*.

1993. №1. С. 5–17.

10. Мелкомукова К. С. Формування професійної комунікативної компетенції студентів юридичних факультетів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 711–716. веб-сайт. <http://apdp.in.ua/v62/98.pdf> (дата звернення: 17.05.2015).
11. Михлюк Е. І., Перелигіна Л. А., Афанасьева Н. Є. Психологічні особливості професійно зумовлених акцентуацій рятувальників: монографія. Харків: Видавництво «Точка», 2018. 184 с.
12. Семенов О. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів: аксіологічний підхід. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. пр.* Кривий Ріг, 2013. С. 266–270.
13. Сергеева З. П. Забезпечення розвитку комунікативної компетентності студентів в процесі організації занять психотренінгу комунікативності. *Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький: ХНУ, 2010. С. 156–160.
14. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. «Серія Психологічні науки»*. Випуск 1. Том 1. Херсон: МОН України Херсонський державний університет, факультет психології, історії та соціології, 2014. С. 103–107.

Транслітерований список літератури

1. Vinoslavs'ka O. V., Andrijchenko N. G. Rozvitok komponentiv komunikativnoi kompetentnosti studentiv tehničnogo universitetu [Development of components of communicative competence of students of technical university]. *Praktichna psihologija ta social'na robota*. 2004. №12. S. 65–69.
2. Gannushkin P. B. Klinika psihopatij: ih statika,

- dinamika, sistematika [Clinic of psychopathy: their statics, dynamics, systematics]. Moskva: Medicina, 1964. S. 116–252.
3. *Dragomirecka N. M.* Suchasni tendencii komunikacij u suchasnomu sviti [Modern trends in communications in the modern world]. Publichne urjaduvannja: zbirnik. № 1 (1). 2015. Kiiiv: DP «Vidavnicij dim «Personal», 2015. S. 85–97.
4. *Vlasenko L. V.* Aktual'ni problemi formuvannja komunikativnoi kompetentnosti studentiv [Actual problems of formation of communicative competence of students.]. Materiali mizh nar. nauk. konf. «Mifologichnij prostir i chas u suchasnij kul'turi», m. Kiiiv, 12–13 grudnja 2003 r. Kiiiv, 2003. S. 4–5.
5. *Vtornikova Ju.* Komunikativna kompetentnist' u strukturi ključovih kompetentnostej gromadjan Evropi [Communicative competence in the structure of key competencies of European citizens]. Vitoki pedagogichnoi majsternosti: zb. nauk. prac'. Poltava, 2011. S. 88–94.
6. *Zabroćkij M. M., Maksimenko S. D.* Komunikativna kompetentnist'. Tehnologija rozvitku komunikativnoi kompetentnosti vchitelja [Communicative competence. Technology of development of communicative competence of the teacher]. Praktichna psihologija ta social'na robota. 2007. № 1. S. 28–32.
7. *Koc' M.O.* Komunikativna kompetentnist' jak skladova profesionalizmu majbutnogo pedagoga [Communicative competence as a component of the professionalism of the future teacher]. Praktichna psihologija ta social'na robota. 2007. №1. S. 52–55.
8. *Leongard K.* Akcentuirovannje lichnosti [Accented personalities]. Kiev: Vishha shkola, 1981. 375 s.
9. *Lichko A. E.* Akcentuacii haraktera kak koncepcija v psihiatrii i medicinskoj psihologii [Character accentuations as a concept in psychiatry and medical psychology]. Obozrenie psihiatrii i medicinskoj psihologii im. V. M. Behtereva. 1993. №1. S. 5–17.
10. *Melkomukova K. S.* Formuvannja profesijnoi komunikativnoi kompetencii studentiv juridicnih fakul'tetiv [Formation of professional communicative competence of law students]. Aktual'ni problemi derzhavi i prava. 2011. Vip. 62. S. 711–716. veb-sajt. <http://apdp.in.ua/v62/98.pdf> (data zvernennja: 17.05.2015).
11. *Mihljuk E. I., Pereligina L. A., Afanas'eva N. E.* Psihologichni osoblivosti profesijno zumovlenih akcentuacij rjatuval'nikiv [Psychological features of professionally determined accentuations of rescuers]: monografija. Harkiv: Vidavnictvo «Tochka», 2018. 184 s.
12. *Semenog O.* Formuvannja komunikativnoi kompetentnosti majbutnih ekonomistiv: aksiologichnij pidhid [Formation of communicative competence of future economists: axiological approach]. Pedagogika vishhoi ta serednoï shkoli: zb. nauk. pr. Krivij Rig, 2013. S. 266–270.
13. *Sergeeva Z. P.* Zabezpečennja rozvitku komunikativnoi kompetentnosti studentiv v procesi organizacii zanjat' psihotreningu komunikativnosti [Ensuring the development of communicative competence of students in the process of organizing classes of psychotraining communicativeness]. Problemi stanovlennja ta samorealizacii tvorchoï osobistosti majbutnih fahivciv gumanitarnogo sprjamuvannja: zmist, formi ta metodi pidgotovki : materialy Vseukraïns'koï nauko-vo-praktichnoi konferencii. Hmel'nic'kij: HNU, 2010. C. 156–160.
14. *Cherezova I. O.* Komunikativna kompetentnist' jak integral'na jakist' osobistosti [Communicative competence as an integral quality of personality]. Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. «Serija Psihologichni nauki». Vipusk 1. Tom 1. Herson: MON Ukraïni Hersons'kij derzhavnij universitet, fakul'tet psihologii, istorii ta sociologii, 2014. S. 103–107.

RELATIONSHIP BETWEEN CHARACTER ACCENTUATIONS AND COMMUNICATIVE INSTITUTIONS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

N. Afanasieva

Abstract. *The article presents the results of a study of the relationship between character accentuations and communicative attitudes in higher education. Theoretical approaches to understanding the phenomena of «character accentuation» and «communicative attitude» in modern psychology are analyzed. The study of types of accentuations showed that in higher education seekers the most pronounced are dysthymic, emotional, anxious, cyclothymic and exalted accentuations of character; least pronounced - hyperthymic, demonstrative and meticulous character accentuations. The study of communicative attitudes of higher education students revealed the highest indicators on the scales «Grumbling» and «Negative experience of communicating with others»; the smallest - on the scale of «Open cruelty to people».*

A study of the relationship between the type of accentuation and communicative attitudes showed a correlation between veiled cruelty to people and dysthymic accentuations of character. Open cruelty to people and hyperthymic, emotional, anxious, cyclothymic, excitable and dysthymic accentuations (direct and inverse correlation). Substantiated negativism and demonstrative, dysthymic types of accentuation (direct and feedback). Grumbling and hyperthymic, pedantic, anxious, demonstrative, dysthymic accentuations of character (direct and feedback). Negative communication experiences and hyperthymic, anxious, demonstrative, dysthymic accentuations of character (direct and feedback). Thus, the study allows us to state that the accentuation of character significantly affects the communicative attitudes of the individual. Determining the emphasis on the nature of the higher education seeker will predict how he will behave in the process of interpersonal interaction, what are the internal attitudes in communication. Such knowledge can help optimize the communication process and joint activities of higher education seekers.

Key words: *character accentuations, communicative attitudes, higher education seekers, communicative competence.*

ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА УЧАСНИКАМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

А. С. Єна

ORCID 0000-0001-8621-6301

Анотація. Військова інтервенція російської федерації до України стала кульмінацією тривалої та виснажливої агресії проти нашої країни, що потягло за собою низку гострих викликів соціально-психологічному станові учасників освітнього процесу та українського суспільства в цілому.

Проблема першої психологічної допомоги учасникам освітнього процесу в умовах сучасних викликів, прикладом яких є пандемія COVID-19, воєнний стан в Україні розглядається під кутом зору відповідності змісту цієї допомоги суспільному запиту на неї. Спричинені війною психологічні виклики поділяються умовно на такі групи, як: виклик українському народові як спільноті, виклик ментальному здоров'ю особистості, виклики психологічному благополуччю та розвитку людини та виклики українським психологам як фаховому співтовариству. Такі події у тій чи іншій мірі впливають на кожного, проте спектр можливих реакцій і емоцій вельми широкий. Багато хто відчуває себе враженим, вибитим з колії або не розуміє, що відбувається. Першу психологічну допомогу можуть надавати не тільки психологи, а й інші спеціалісти, люди, які ознайомлені з наданням першої психологічної допомоги. На те, як реагує людина, впливає безліч факторів, у тому числі: характер і тяжкість пережитої події; перенесені травмуючі події в минулому; фізичне здоров'я; вік тощо. У кожного є свої сили і можливості, які допомагають впоратися з життєвими проблемами. Перша психологічна допомога – це не є професійним психологічним консультуванням, тому що немає детальних обговорень, встановлення хронологій та сутності події, які викликають стан дистресу.

Ключові слова: перша психологічна допомога, коронакриза, воєнний стан, стресові та травматичні події, емоційна підтримка, суспільний запит, гостра реакція на стрес, психологічне консультування.

Постановка проблеми. Під час воєнних дій, коронакризи психічний стан людини знаходиться в постійному напруженні. Через стресові та травматичні події можуть виникати такі реакції, як страх, агресія, ступор, почуття провини, плач, апатія та інші. Щоб впоратися зі стресом власноруч, та допомогти іншим пережити непростий час необхідно бути ознайомленим з прийомами психологічної базової допомоги. Надання та отримання першої психологічної допомоги може стабілізувати не лише психіку, що

знаходиться в стресі, а й перешкоджає загостренню психологічних проблем та переходу їх до хронічного стану [1, с. 308].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще до недавня питання надання першої психологічної допомоги розглядалися вченими лише в межах аспекту психотерапевтичних заходів, спрямованих на «зцілення» клієнта від його проблем. Сьогодні спостерігається активний зріст наукових пошуків саме в напрямі невідкладної психологічної допомоги. Значна кількість вчених-психологів намагаються виділити особливості ППД,

виокремлюють основні принципи, доцільність надання допомоги [3, с. 158].

Мета статті – ознайомлення з особливостями надання першої психологічної допомоги та емоційної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. У кожного з нас у житті зараз є хтось, хто може пережити стрес і потребувати емоційної підтримки. На жаль, кризи відбуваються постійно, особливо в останні роки, коли це питання набуло актуальності. До кризових явищ відносять аварії, збройні конфлікти, катастрофи, та епідемії. Вони призводять до соціальних і психологічних наслідків, порушуючи нормальний хід нашого життя та підвищуючи щоденний рівень стресу. Іноді вони мають особистий характер і стосуються лише однієї людини, а в інших випадках вони величезні і негативно впливають на суспільство в цілому. Незалежно від масштабу кризової події, людям, які потрапили в неї, може знадобитися перша психологічна допомога [2, с. 122].

Психологічна перша допомога - це набір навичок і знань, які можна використовувати, щоб допомогти людям, які зазнали стресу через наслідки кризової події. Це також спосіб допомогти людям відчувати спокій, надаючи їм емоційну підтримку.

Набути знання про те, як надавати першу психологічну допомогу може кожен, як волонтер, педагогічний працівник, так і будь-яка людина. Для того, щоб опанувати вміння та навички надання ППД, не обов'язково мати психологічну освіту. Здобуті знання дають можливість піклуватися не лише про свій емоційний стан, а й про людей, які поруч, що потрапили в кризову ситуацію [4, с. 80].

Перша психологічна допомога складається з таких елементів:

- оцінення проблем і потреб постраждалого;
- захист людини від завдання уш-

коджень, створення безпечного місця перебування;

- задоволення базових потреб (наприклад: вода, їжа, інформація);
- підтримуюче спілкування;
- допомога в регуляції емоційного стану;
- допомога отримати інформацію, зв'язок із службами та структурами соціальної підтримки;

Завданням ППД є формування відчуття безпеки, спокою і надії, зв'язку з іншими людьми, сприяння доступу до соціальної, емоційної та фізичної підтримки й зміцнення віри в можливість допомогти собі та оточуючим [1, с. 310].

Під час надання базової психологічної допомоги потрібно:

- віднайти тихе, спокійне, не відволікаюче місце для розмови;
- дотримуватися правил конфіденційності та не розголошення особистих відомостей;
- залишатися поруч із людиною, але придержуватися необхідної дистанції з урахуванням статі, віку, культури тощо;
- демонструвати цікавість, наприклад, кивками голови чи короткими підтверджувальними репліками;
- бути спокійним і терплячим;
- говорити чесно про свої знання: «Я не знаю, але спробую для вас дізнатися»;
- інформувати осіб зрозумілою мовою;
- виявляти співпереживання тим, хто, говорить про свої почуття, перенесені втрати чи важливі події.

Під час пред'явлення ППД забороняється: примушувати особу говорити про те, що з нею сталося; переривати та квапити співрозмовника (наприклад, дивитися на годинник, говорити занадто швидко); торкатися людини; оцінювати те, що людина робить. або не робить, або його емоції; винаходити те, чого ви не

знаєте; використовувати конкретні терміни; брати на себе зобов'язання; розповісти історії, які співрозмовник чув від інших; говорити про свої власні труднощі; думати та діяти так, ніби зобов'язані вирішити всі його проблеми для іншої людини, позбавлення людини впевненості у власних силах і здатності подбати про себе, опис людей, які вживають негативні епітети (наприклад, називають їх «божевільними») [4, с. 80; 82].

Незважаючи на надання допомоги іншим, досвід кризи також може мати негативний вплив на тих, хто допомагає. По-перше, подбайте про себе, щоб краще піклуватися про інших.

Потрібно розуміти, як необхідно спілкуватися з тими людьми, які знаходяться у тривожному стані. Особи, які пережили кризові події, можуть відчувати депресію, тривогу або розгубленість. Деякі люди звинувачують себе в тому, що трапилося. Спокій і розуміння необхідні, щоб допомогти людині подолати стрес і відчувати себе в безпеці, захищеності, розумінні, повазі та турботі. Люди, які пережили стресові ситуації, можуть захотіти поговорити про те, що з ними сталося. Прислухати чийсь розповіді – це вже буде великою підтримкою. Однак важливо не примушувати людину розповідати про пережите. Треба сказати їм, що підтримка буде поблизу, якщо особа захоче поговорити. Не можна багато говорити, потрібно дати можливість побути в тишині. Можливість деякий час помовчати дасть людині відпочинок і може спонукати її поділитися з кимось своїми почуттями, якщо вона захоче [2, с. 122; 125].

Існують три головних правила надання першої базової психологічної допомоги – дивитися, слухати і направляти. Ці правила дають можливість оцінити ситуацію, забезпечити власну безпеку або безпеку тієї людини, якій надається допомога,

знайти підхід до особи, дізнатися, що вона потребує і направити її туди, де можна отримати цю допомогу або інформацію.

1. Дивитися: слід перевірити умови безпеки, основні життєві потреби.

2. Слухати: необхідно підтримувати тих, хто може потребувати допомоги; з'ясувати потреби, що їх турбує; вислухати їх і намагатися заспокоїти.

3. Направляти: люди, що пережили травмуючі події можуть відчувати себе відірваними від світу, безпорадними або незахищеними. Нерідко їх повсякденне життя здається зруйнованим. Необхідно допомогти особі надати раду самостійно і відновити контроль над ситуацією [3, с. 160].

Люди по-різному реагують на кризові події. Існує багато різноманітних технік контролю емоцій, які дозволяють зменшити рівень стресу, тривожності та покращити самопочуття. Нижче наведено деякі приклади технік емоційної регуляції:

- «Дихання животом», «Візуалізовані дихальні техніки»;

- «Заземлення». За допомогою органів чуття: знаходимо 5 речей які можемо побачити навколо нас; 4 речі, які можемо відчувати у руках; почути 3 звуки, на які ми раніше не звертали увагу (власне дихання, муркотіння котика, розмови дітей в іншій кімнаті тощо); намагаємося відчувати приємні 2 запахи; відчувати 1 смак.

- «Сканування тіла та сенсомоторне маркування». Осмислити своє тіло і назвати його (наприклад: закатий, напружений, розслаблений тощо).

- «М'язова релаксація». Через те, що тіло інколи перебуває в стресовому стані, потрібно напружити м'язи, а потім розслабляти їх.

- Вправа «Запах квітів». Запропонуйте людині уявити, як вона відчуває запах квітки.

- «Квадрат». Дихати подихом квадрата: вдих на декілька секунд; затрим-

ка дихання; видих; затримка дихання на видиху.

- «Рахунок назад». (Потрібно знайти навколо себе 5 речей одного кольору; 4 речі, до яких можна доторкнутися; 3 об'єкти, які можна почути; 2 запахи; 1 смак).

Висновки. Війна, коронакриза та інші сучасні виклики в Україні стали стресом для усіх учасників освітнього процесу. У кожного є свої сили і здібності, які можуть допомогти йому подолати життєві труднощі. Однак деякі люди є особливо вразливими в кризовій ситуації і тому можуть потребувати додаткової допомоги. Надання першої психологічної допомоги не передбачає професійної підготовки, достатньо базових загальних знань, отриманих в межах психологічного інформування та мати природну здатність проявляти співпереживання, людяність. Важливим показником надання першої психологічної допомоги є її простота. Вона призначена для людей у стані дистресу внаслідок нещодавно пережитої складної кризової події.

Застосування технік та знань щодо надання першої психологічної допомоги учасникам освітнього процесу може не лише стабілізувати психічний стан людини, а й завадити загостренню психологічних проблем та їх переходу до хронічних стадій.

Список літератури:

1. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум: навч. посібник для вищих навчальних закладів, Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Збруч», 2008. 560 с.
2. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичай-

ної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія, Харків: Право, 2014. 584 с.

3. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: монографія, Чернівці: Технодрук, 2010. 486 с.

4. Строяновська О.В. Психологічна служба в системі освіти: Практикум з навчального курсу для практичних психологів: навч. посібн. Київ: Каравелла, 2010. 176 с.

Транслітерований список літератури

1. Benera V. Ye. Psykholohichna sluzhba v zakladakh osvity [Psychological service in educational institutions] Praktykum: navch. posibnyk dlia vyshchyykh navchalnykh zakladiv, Ternopil: VAT «TVPK «Zbruch». 2008. 560 s.

2. Onishchenko N. V. Ekstrenapsykholohichna dopomoha postrazhdalym v umovakh nadzvychainoi sytuatsii: teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia [Emergency psychological assistance to victims in emergency situations: theoretical and applied aspects] Kharkiv: Pravo. 2014. 584 s.

3. Panok V.H. Praktychna psykholohiia. Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku: monohrafiia [Practical psychology. Theoretical and methodological foundations of development] Chernivtsi: Tekhnodruk. 2010. 486 s.

4. Stroyanovska O. V. Psykholohichna sluzhba v systemi osvity: Praktykum z navchalnoho kursu dlia praktychnyykh psykholohiv: navch. posibn. [Psychological service in the education system: Workshop on the training course for practical psychologists] Kyiv: Karavella. 2010. 176 s.

FIRST PSYCHOLOGICAL AID TO PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

A. Yena

Abstract. The military intervention of the Russian Federation in Ukraine was the culmination of a long and exhausting aggression against our country, which entailed a number of acute challenges to

the social and psychological state of participants in the educational process and Ukrainian society as a whole.

The problem of the first psychological assistance to the participants of the educational process in the conditions of modern challenges, an example of which is the COVID-19 pandemic, the state of war in Ukraine is considered from the point of view of the compliance of the content of this assistance with the public demand for it. The psychological challenges caused by the war can be conditionally divided into the following four groups: challenges to Ukrainians as a community, challenges to the mental health of individuals, challenges to psychological well-being and human development, and challenges to Ukrainian psychologists as a professional community. Such events affect everyone to one degree or another, but the spectrum of possible reactions and emotions is very wide. Many feel overwhelmed, thrown off track, or don't understand what's going on. First psychological aid can be provided not only by a professional psychologist, but also by another specialist, a person who is familiar with providing psychological first aid. The way a person reacts is influenced by many factors, including: the nature and severity of the experienced event; experienced traumatic events in the past; physical health; age etc. Everyone has their own strengths and capabilities that help them cope with life's problems. Psychological first aid is not professional psychological counseling, as it does not involve a detailed discussion, analysis or establishment of the chronology and essence of the events that caused the state of distress.

Key words: *psychological first aid, corona crisis, martial law, stressful and traumatic events, emotional support, public demand, acute reaction to stress, psychological counseling.*

УДК 159.923.2

THE CHARACTERISTICS OF MODERN STUDENTS' VALUE LIFE ORIENTATIONS

L. V. Tkachuk

I. Yu. Ostopolets

ORCID: 0000-0001-7315-2062

Abstract. *The article is devoted to a rather urgent problem - the study of the valuable life orientations of an individual, in particular, students. The system of value orientations is an important regulator of human activity, as it allows to correlate individual needs and motives with the values and norms of society realized and accepted by the individual.*

The article analyzes the content of key concepts and basic approaches in psychology in relation to its research. The structural components are singled out and the subject, object and international aspects of the individual's life orientations are described. The role of value orientations in the formation of personal maturity is defined; the degree of significance and realization of external and internal value orientations of modern student youth is analyzed.

Based on the analysis of psychological literature, the peculiarities of the process of formation of value orientations are revealed, its phases are distinguished, psychological mechanisms that can be involved in the development of the value life orientations of an individual at each phase of its formation are described.

It is interesting to analyze the content of dominant values among students. So, in particular, until recently, the dominant values for students were such as «interesting work», «friendship», «happy family life», «love», etc. However, the war in Ukraine, which was unleashed by the Russian Federation, made corrections in the value-meaning sphere of modern students, which prompted young people to prioritize such important values as family and national, in particular - peace, faith, freedom, dignity, unity, etc.

The prospects for further research will be the study of the dynamics and gender differences in the value life orientations of students of various courses of study during the period of martial law in Ukraine.

Key words: *value orientations, internal, external values, needs, motivation, personality orientation, personal maturity, youth, students.*

The state of study problem. Recently, changes have been taking place in Ukrainian society that have led to the transformation of social ideals and individual values. Modernity is characterized by the presence of both new dynamic values that arise as a result of various and sometimes unconscious influences of the environment, mass media, etc., and values that have a traditional, stable or established character and arise as a result of the action of

long-term causes, a person's own purposeful reflections, her or his upbringing, the influence of the social environment. The revaluation of values, their crisis has the greatest influence on the formation of the worldview of modern youth. It is these processes that make it necessary to study the value life orientations of young people.

The purpose of the research work is to study the peculiarities of the value life

orientations of students and their significance for the development of personal maturity.

Presentation of the main material. Value orientations are an important component of an individual's worldview, which reflects a certain significance of objects or phenomena of social reality for him or her. The system of value orientations is a central personal psychological formation that determines the motivation of a person's behavior, means of achieving his or her life goals, features of interaction with other people, society. It is very important to form value life orientations in modern student, as this period is appropriate for this. The lack of a formed system of values and meaningful life orientations in a person can lead to a feeling of inner emptiness, existential crisis, uncritical acceptance of group norms of behavior and worldview in general.

The student age is one of the most important periods of intensive formation of basic value orientations that affect their further professional, civil and life path. Many researchers (S. Maksymenko, B. Ananiev, M. Boryshevskii, N. Ivantsev, N. Maksymchuk and others) emphasize the importance of the university stage of personality formation. This problem has been studied by scientists from different sides. Thus, L. Sokuryanska studied the peculiarities of the value determination of the formation of the social subjectivity of students in the conditions of social and cultural transformation; relationships between value orientations and motivation problems were investigated by G. Ball, S. Zanyuk, A. Shydelko; the influence of value and life orientations on self-actualization, the level of life satisfaction was determined by Ye. Karpenko, K. Mylashenko, N. Starynska; subject-value determination of creative giftedness was studied by O. Muzyka. All authors emphasize that values characterize the direction of the individual, are an important resource and are manifested, first of all, in activities (H. Ball, B.

Dodonov, D. Leontiyev, etc.)

Three aspects can be distinguished in the structure of valuable life orientations: subject, international, and object. The subjective aspect includes the acquisition of life experience in all spheres of life, the level of education and competences, the ability to self-analysis and reflection, self-acceptance and self-satisfaction, spiritual development, self-discovery, memories and dreams.

The international aspect is everything that is valuable for an individual in the very process of interaction with people and objects of the surrounding world. For example, the importance of friendships, life comfort, sympathy and empathy, mutual assistance, etc.

The object aspect of value orientations includes: education, achievement of material goods, everyday life, fame and honor, cultural environment.

The formation of meaningful value orientations is a complex and long process that involves understanding the psychological mechanisms underlying them, the conditions and factors of their development, age and individual characteristics of a person.

Not everything that is important and significant for a person can be realized in behavior. It depends on a number of circumstances and reasons of a subjective and objective nature, on whether it makes sense for a person to do this or that act, to strive for the chosen goal. Content and significance are most often revealed through the attractiveness of objects, things and people, their desirability for the individual and the emotional and sensual attitude towards them.

The student period of life is a period of intensive formation of the system of meaningful and valuable orientations, which in turn determines the formation of personal maturity. This is due to the emergence of necessary prerequisites at this age stage: expansion of self-awareness, development of conceptual thinking, accumulation of moral experience.

The appearance of beliefs in youth indicates a significant qualitative break in the nature of the formation of the system of moral values.

The important determinants of the process of personality formation of young men and women, which regulate the process of their inclusion in society and the content of value orientations, are the need for communication and the need for separation. Communication during this period acquires specific features: the circle of contact groups expands, and at the same time, selectivity takes place, which is manifested in the clear differentiation of communication groups into sociable and friendly ones.

It should be noted that the main psychological neoplasm of youth is the discovery of one's inner world, awareness of one's own uniqueness, originality. This discovery is directly related to the separation of the individual and is experienced as a value.

The process of formation of value orientations can be characterized as an action consisting of the following elements: an object (landmark) to which the action is directed; the objective side, i.e. the way (method) of performing the action; subjective side, that is, the relationship of the subject to the action and its result, and the subject himself, who performs the action. From this point of view, it is a process unfolding both in space and in time.

It can be assumed that the process of orientation is complex, contradictory and at the same time natural. It creates the conditions for further development and serves in some way as the cause of his own self-movement. This process is long, has its own stages, which are consistently correlated with the individual and age-related development of a person, the formation of his personal characteristics.

The first phase of the process is the assignment of values by the individual, the formation of the Image of the World. The second phase of the process is the transformation of the personality based on values, the formation of the «I» Image. The third phase of the process –

designing – self-designing, forming the Image of the Future [4].

It is important to note that all phases work synchronously at all stages of formation. However, their conditional separation allows us to determine the valuable development of reality, the acceptance of the individual as a self-value, and to see the composition of close, medium and distant personal perspectives.

In the process of formation of value orientations, the following value mechanisms function: search - evaluation - choice - projection. However, in different phases, the degree of loading of individual mechanisms may be different, for example, in the first phase, value assignment is ensured to a greater extent by search and evaluation, in the following stages, such mechanisms as selection and projection are more involved.

Defining the conceptual essence of the term mechanism, we emphasize its psychological basis, and therefore, the real possibility of influencing the development of these personal mechanisms in specially created life situations. In its most general form, this process can be represented as a life space that expands over time, in which a person builds and acquires a certain «trajectory of his movement» according to the guidelines: the values of the external world and the values of self-knowledge, self-evaluation, and self-development. A person chooses a life goal, plans, prospects based on knowledge of circumstances and himself, constantly evaluating, comparing himself and other people, turning to the past, living in the present, orienting himself to the future. The value orientations of the individual, thus, provide a core, a general line, a certain axis that balances actions, behavior, activities that deviate in one direction or another from the general core, line, orientation [4].

The development of value orientations of the individual takes place on the basis of the value nature of thinking, the assignment of values, their harmonization with personal

needs, etc. Valuable life orientations determine the orientation of consciousness, self-awareness of the individual, and therefore the life perspective, which is an important vector of personality development, transferred into the goal of life, which completes the personal self-determination of a person in the sphere of work, communication, art, knowledge - in the surrounding reality and himself.

Adolescence is characterized by the development of value orientations - focus on certain values - standards of life. The leading characteristic of the consciousness of young people is orientation towards the future.

Youth requires the individual to know their own capabilities and prospects. This requirement is satisfied in the process of developing one's own worldview, meaningful and valuable choices, forming life plans and programs

It is the youth age that is sensitive to the formation of value orientation as a stable element of life perspective. The main characteristics of value orientations are their content and the degree of formation of a hierarchical structure.

According to research results, students focus their attention mainly on the life perspective. In the awareness of value aspects of the life path, there is a tendency to undifferentiated or weakly differentiated reflection of value orientations. Every second young man or woman has a conflict in the value sphere between professional and non-professional values. The majority is characterized by motivation aimed at solving the problems of self-realization, communication, learning and development of professionally important competencies.

U. Mykhailyshyn testifies to the presence of a tendency among students to disunity and individualism, as well as to a weakening of continuity between generations [5].

Among the dominant «eternal» values of students for this age prevail: «interesting work», «friendship», «happy family life», «love».

Regarding the family and professional life line, the ideas of youth are approaching the average static. With regard to educational, career, well-being prospects, it is fair to conclude that they are overestimated and unrealistic [7].

The war in Ukraine, which was unleashed by Russia, as a tragic social and political phenomenon, also makes adjustments in the value-meaning sphere of students. As O. Khrystenko's research shows, today family and national values, as well as peace, faith, freedom, dignity, unity, benevolence, are becoming a priority for students as fundamental values that are especially relevant in the conditions of modern military realities. [6, p. 101] The obtained scientific results testify to the valuable attitude of Ukrainian students to such social/political/spiritual institutions as the state, nation, family, language, faith, history, culture. The students confirmed their understanding of the importance of the existence of the Ukrainian state/statehood, the sovereignty and territorial integrity of the native country, the democratic moral national foundations of the development of Ukrainian society, which are a guarantee of the happy existence of the individual Ukrainian woman and man on his God-given land. [6, p.103]

In the studies of Absalyamova L., Vorozhbit-Gorbatyuk V., it was established that the psychological features of meaningful life orientations of students are their synthesis with self-actualization and professional self-determination. It was revealed that the leading meaningful orientations are personal and professional growth, a stable high financial position and active social life. The connections between: contradictions of internal personal growth and understanding of the goals and current results of life, social active life and professional self-determination have been established. [1]

In the studies conducted in 2019 by O. Vasylychenko, O. Lyoshenko, and O. Chmir, it has been convincingly proven that the leading

values of studentship are the material situation and active social contacts, one's own prestige and creativity. In the minds of students, success and effectiveness in life are primarily associated with a stable financial situation, internal locus of control, active social life and preservation of individuality. [2]

The study of the process of awareness of meaningful life orientations by students was conducted by N. Ivantsev. [3] The classification of meaningful life orientations presence in the minds of modern students was established. The author notes that life goals, which make up a person's life program, reflect the most important interests of a person at this stage of life. They can be short-term and long-term. Short-term goals are either subordinated to long-term ones, or arise spontaneously, under the conditions of a specific situation, and disappear as they are fulfilled. Life goals, values and orientation, as well as the worldview of a person are determined by these both long-term and dynamic conditions of existence. The lack of prospects or the presence of illusory or unrealistic goals creates unfavorable conditions for personality development.

Conclusions of the conducted research. Student age is a period of significant internal transformations of the worldview of students, the formation of a hierarchical system of their value orientations. This system is a complex multi-level and dynamic structure, determines the content aspect of personality orientation, affects the life and professional path of the future specialist, determines the life perspective, the «vector» of personality development, being the most important internal source and mechanism.

The war in Ukraine, which was unleashed by the Russian Federation, also made corrections in the value-meaning sphere of modern students, which prompted young people to prioritize such important values as family and national, in particular - peace, faith, freedom, dignity, unity, etc.

As prospects for further research we consider the study of the dynamics and gender

differences in the value life orientations of students of different courses of study during the martial law period in Ukraine.

Список літератури

1. Абсалямова Л. М., Ворожбит-Горбатюк В. В. Теорія ортобіозу про психологічні особливості смисложиттєвих орієнтацій студентської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. №2. С. 56-59. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.11>
2. Васильченко О. М., Льошенко О. А., Чмір О. В. Особливості смисложиттєвих орієнтацій студентів закладів вищої освіти. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. №34. С. 160-170. <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-160-170>
3. Іванцев Н. І. Психологічні особливості усвідомлення студентами смисложиттєвих орієнтацій. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. №5. С. 170-182 <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2009-5.%p>
4. Коберник Л. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. 2008. №23. С.235 - 241.
5. Михайлишин У. Б. Соціально-психологічні особливості системи ціннісних орієнтацій студентської молоді: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми психології*. Київ. 2016. Т. 1. Вип. 45. С. 133-136.
6. Христенко О. М. Цінності української молоді в часи війни: до питання громадянського виховання майбутніх лікарів. *Медична освіта*. 2022. № 2 <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.2.13021>
7. Становище молоді в Україні 2021: нове соціологічне дослідження. веб-сайт. <https://pon.org.ua/novyny/9234-stanovyshchemolodi-v-ukraini-2021-nove-sociologichnedoslidzhennia.html> (дата звернення:

11.02.2023).

Транслітерований список літератури

1. Absaljamova L. M., Vorozhbit-Ghorbatjuk V. V. Teorija ortobiozu pro psykhologhichni osoblyvosti smyslozhyttjyvykh orijentacij studentsjkoji molodi [The theory of orthobiosis about the psychological features of meaningful life orientations of student youth]. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Serija: Psykhologhija. 2022. #2. S. 56-59. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.11>
2. Vasyljchenko O. M., Ljoshenko O. A., Chmir O. V. Osoblyvosti smyslozhyttjyvykh orijentacij studentiv zakladiv vyshhoji osvity [Peculiarities of meaningful life orientations of students of higher education institutions]. Pravnychyj visnyk Universytetu «KROK». 2019. #34. S. 160-170. <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-160-170>
3. Ivancev N. I. Psykhologhichni osoblyvosti usvidomlennja studentamy smyslozhyttjyvykh orijentacij [Psychological features of students' awareness of meaningful life orientations]. Zbirnyk naukovykh pracj «Problemysuchasnoji psykhologhiji». 2019. #5. S. 170-182 <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2009-5.%p>
4. Kobernyk L. O. Psykhologhichni osoblyvosti cinnisnykh orijentacij studentiv vyshhykh pedagoghichnykh navchalnykh zakladiv [Psychological features of value orientations of students of higher pedagogical educational institutions]. Naukovyj chasopys NPU im. M. P. Draghomanova. Serija #12. Psykhologhichni nauky: Zb. nauk. pracj. 2008. #23. S.235 - 241.
5. Mykhajlyshyn U. B. Socialjno-psykhologhichni osoblyvosti systemy cinnisnykh orijentacij studentsjkoji molodi: do postanovky problem [Socio-psychological features of the system of value orientations of student youth: to the statement of the problem]. Aktualjni problemy psykhologhiji. Kyjiv. 2016. T. 1. Vyp. 45. S. 133-136.
6. Khrystenko O. M. Cinnosti ukrajinsjkoji molodi v chasy vijny: do pytannja ghromadjansjkogho vykhovannja majbutnikh likariv [Values of Ukrainian youth in times of war: to the issue of civic education of future doctors]. Medychna osvita. 2022. # 2 <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.2.13021>
7. Stanovyshhe molodi v Ukraini 2021: nove sociologhichne doslidzhennja [The position of youth in Ukraine 2021: a new sociological study]. veb-sait. <https://pon.org.ua/novyny/9234-standovyshche-molodi-v-ukraini-2021-nove-sociologhichne-doslidzhennia.html> (data zvernennia: 11.02.2023).

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

І. Остополець, Л. Ткачук

Анотація. Стаття присвячена досить актуальній проблемі - вивченню ціннісних життєвих орієнтацій особистості, зокрема студентства. Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими особистістю цінностями й нормами соціуму.

В статті проаналізовано зміст ключових понять і основних підходів у психології щодо її дослідження. Виокремлено структурні компоненти та описано суб'єктний, об'єктний та інтернаційний аспекти ціннісних життєвих орієнтацій особистості. Визначено роль

ціннісних орієнтацій у формуванні особистісної зрілості; проаналізовано ступінь значущості та реалізованості зовнішніх і внутрішніх ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді.

На основі аналізу психологічної літератури розкрито особливості процесу формування ціннісних орієнтацій, виокремлено його фази, описано психологічні механізми, які можуть бути задіяні у процесі розвитку ціннісних життєвих орієнтацій особистості на кожній фазі її становлення.

Цікавим є аналіз змісту домінуючих цінностей у студентів юнацького віку. Так, зокрема, ще зовсім недавно домінуючими цінностями для студентів виступали такі як «цікава робота», «дружба», «щасливе сімейне життя», «любов» тощо. Однак, війна в Україні, яку розв'язала російська федерація внесла свої корективи і у ціннісно-смыслову сферу сучасного студентства, що спонукало молодь розставити пріоритети на такі важливі цінності як сімейні та національні, зокрема - мир, віра, свобода, гідність, єдність та ін.

Перспективами подальших досліджень стане вивчення динаміки та гендерних відмінностей ціннісних життєвих орієнтацій студентів різних курсів навчання у період воєнного стану в Україні.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, внутрішні, зовнішні цінності, потреби, мотивація, спрямованість особистості, особистісна зрілість, юнацький вік, студенти.

УДК 371.21

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НА ЗАНЯТТЯХ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

О. В. Пуляк

ORCID: 0000-0002-7061-5620

Анотація. У статті аналізуються можливості навчальної дисципліни «Цивільний захист» щодо підготовки студентів до надання першої психологічної допомоги в надзвичайних ситуаціях. Наразі освітня галузь України створює систему моніторингу та захисту усіх учасників освітнього процесу для того, щоб полегшити психологічний вплив збройного конфлікту та створити безпечне освітнє середовище. Проаналізовані заходи, запроваджені Міністерством освіти і науки України та інших організацій, спрямовані на допомогу українцям навчитися контролювати психоемоційний стан, уникати страху, панічних приступів чи навіть посттравматичного синдрому. Наведені результати досвіду вивчення теми «Перша психологічна допомога в надзвичайних ситуаціях» на заняттях цивільного захисту для студентів спеціальностей 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Географія), 014 Середня освіта (Математика) Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Зазначено, що надання першої психологічної допомоги не вимагає спеціальної фахової психологічної підготовки, оскільки важливою її характеристикою є простота, а отже, цілком достатньо знань отриманих в результаті вивчення психолого-педагогічних і дисциплін професійної підготовки й природній здатності проявляти співчуття і людяність. Проаналізовані ті освітні платформи, які надають можливість отримати знання з надання першої психологічної допомоги й знайшли відгук у студентів, зокрема платформа Академія стійкості, Prometheus, EdEra, Зрозуміло! курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій». Зроблено висновок, що знання, які студенти та студентки отримали в результаті участі у проєктах, конференціях, онлайн лекціях та онлайн курсах неформальної освіти з питань психологічної допомоги виявилися дуже затребуваними та корисними для професійної діяльності педагогів. **Ключові слова:** перша психологічна допомога, коронакриза, воєнний стан, стресові та травматичні події, емоційна підтримка, суспільний запит, гостра реакція на стрес, психологічне консультування.

Ключові слова: психологічна допомога, цивільний захист, учасники освітнього процесу, викладачі.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Війна поставила перед українськими освітянами виклики здійснювати освітній процес попри загальний стан стресу, зім'яті відчуття, зокрема і відчуття безпеки. Така ситуація призвела до емоційного виснаження всіх учасників освітнього процесу та до висо-

кої ймовірності розвитку посттравматичних стресових та панічних розладів. Тому для вчителів важливо знати, які можуть бути психологічні реакції в надзвичайних ситуаціях та, при необхідності, надавати першу психологічну допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми надання першої пси-

хологічної допомоги та посттравматичних стресових розладів наразі активно досліджуються зарубіжними й українськими медиками, психологами, педагогами. З-поміж яких В. Алещенко, О. Буряк С. Васильєвим, М. Гіневський Д. Зубовський, Д. Романовська, О. Ілашук О. Корольчук, І. Радул, О. Хміляр та ін.

Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration) [3]. Відповідно до цього міжнародного документа, освіта є основоположним елементом розвитку та повної реалізації прав і свобод людини. Важливим аспектом приєднання до Декларації є забезпечення психологічного супроводу й реабілітації всіх учасників освітнього процесу.

В сучасних умовах воєнного стану, МОН наголошує на важливості створення умов для психологічної підтримки і допомоги всіх учасників освітнього процесу. Зокрема, за ініціативи МОН проводяться консультування через веб-сайти закладів освіти, проводиться інформаційна підтримка через менеджери і чати, проводяться онлайн-вебінари, надається інформаційна підтримка. [6]

За ініціативи першої леді Олени Зеленської, в цьому році стартувала Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. У межах програми МОН було здійснено низку заходів для психологічної підтримки громадян. Інститутом модернізації змісту освіти та Асоціацією інноваційної та цифрової освіти за участю провідних міжнародних експертів з психології розроблено курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій». Такі заходи спрямовані на допомогу українцям навчитися контролювати психоемоційний стан, уникати страху, панічних приступів чи навіть посттравматично-

го синдрому (ПТРС). [2]

Метою статті аналіз можливостей навчальної дисципліни «Цивільний захист» щодо підготовки майбутніх вчителів до надання першої психологічної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено у звіті Національного інституту здоров'я і клінічного вдосконалення Великої Британії люди, які опинилися в надзвичайній ситуації, біженців мають високу ймовірність розвитку посттравматичних стресових та панічних розладів протягом місяця після пережитої надзвичайної ситуації. [12]

А за оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 10 мільйонів українців та українок на кінець 2022 року знаходяться під загрозою того чи іншого психічного розладу, від тривоги та стресу до більш важких станів [11]. В такій ситуації значна кількість учасників освітнього процесу може потребувати першої психологічної допомоги.

«Перша психологічна допомога – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної психологічної допомоги людям, які зазнали впливу значних стресорів.» [9] Надання першої психологічної допомоги не потребує спеціальної фахової психологічної підготовки, оскільки важливою її характеристикою є прояв співчуття і людяності. [9] Тому для її надання цілком достатньо тих компетентностей, які сформовані у студентів в результаті вивчення психолого-педагогічних і фахових дисциплін професійної підготовки в закладі вищої освіти.

Однією із навчальних дисциплін, які уможливають підготовку студентів та студенток першого курсу магістратури до надання першої психологічної допомоги в надзвичайних ситуаціях є «Цивільний захист». Цей навчальний курс входить до переліку нормативних дисциплін підготовки і вивчається в Центальноукраїн-

ському державному університеті імені Володимира Винниченка на факультеті математики, природничих наук та технологій студентами тільки чотирьох спеціальностей: 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Географія), 014 Середня освіта (Математика) і вивчається в першому семестрі. Тому вже з першого навчального тижня і почалася співпраця.

Спілкуючись зі студентами, ми виявили, що більшість з них працюють в Україні в закладах освіти або працюють з людьми в інших установах та організаціях. Нажаль, студенти не відчують себе в безпеці та систематично переживають низку негативних почуттів, таких як, страх та переживання за себе та інших, напругу, гнів, безпорадність, тривожні очікування майбутнього, що в свою чергу веде до емоційного виснаження та стресового стану. Але в той же час, студенти та студентки не озвучили необхідності звернутися за професійною психологічною допомогою, хоча виявили бажання взяти участь у тренінгах по наданню першої психологічної допомоги іншим.

Спілкуючись із здобувачами та здобувачками освіти, ми виявили, що для більшості з них військовий стан не значно вплинув на їхнє бажання навчатися, спілкуватися з іншими студентами і викладачами, брати участь у наукових та навчальних заходах.

Під час обговорення тем, які виносяться на лекційні та практичні заняття студенти зазначили, що всі теми з цивільного захисту важливі, але серед пріоритетних та важливих саме зараз визначили ті, що стосуються надання психологічної допомоги: які є нормальні психологічні реакції на стрес й травму; як допомогти дитині, яка пережила чи переживає травмуючу подію; які заходи проводити з

учасниками освітнього процесу, перебуваючи у сховищі; як в таких умовах самому залишатися психологічно стійким та ресурсним.

В умовах дистанційного навчання, для магістрантів був створений та наповнений необхідної інформацією відповідний Google-клас. Він і став майданчиком для комунікації між викладачами і студентами: проведення занять та консультацій; обговорення та вирішення нагальних потреб, з якими стикаються студенти, працюючи в закладах освіти, обміну цікавою та корисною інформацією. Для вивчення питань, пов'язаних з психологічною допомогою, студентами було запропоновано взяти участь низці заходів й пройти онлайн навчання на освітніх платформах. А при завантаженні в Google-класі сертифікатів цих заходів, студенти отримували додаткові бали з дисципліни. Зокрема, магістрантам було запропоновано взяти участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) на тему: «Соціально-психологічна допомога при ПТСР та інших психічних розладах. Актуальні проблеми», [4] яка проведена кафедрою психології та соціальної роботи факультету педагогіки, психології та мистецтв ЦДУ імені Володимира Винниченка. Після завершення конференції, в Google-клас 32% студентів завантажили сертифікати про участь. А ті, хто не мав можливості взяти участь в конференції в реальному часі, можуть переглянути її в телеграм каналі. Під час обговорення, студенти зазначили важливість і для них тих питань, які розглядалися щодо системи психологічної допомоги постраждалим.

Знайшли відгук у студентів онлайн лекції на платформі Академія стійкості [1], проєкті, що реалізується командами центру «Коло сім'ї», Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії та Інсти-

туту психічного здоров'я Католицького університету в рамках гуманітарної ініціативи «Вистояти. Перемогти. Відродитися!».

Також серед студентів та студенток були затребувані онлайн курси з проблем першої психологічної допомоги від освітніх платформ Prometheus, EdEra, Зрозуміло!

Корисним для здобувачів був курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій», що створено Міністерством освіти і науки України, спільно з Інститутом модернізації змісту освіти та Асоціацією інноваційної та цифрової освіти. [5] Студенти та студентки виявили бажання взяти участь у практичному тренінгу цього курсу з техніки визначення психологічного стану дітей за всесвітньо відомою методикою «Save the children». В результаті, 63% студентів надали сертифікати про участь у різних курсах неформальної освіти.

Ті знання, які студенти та студентки отримали в результаті участі у проектах, конференціях, онлайн лекціях та онлайн курсах неформальної освіти з питань психологічної допомоги виявилися дуже затребуваними та корисними для професійної діяльності педагогів.

Висновки. При вивченні теми «Перша психологічна допомога в надзвичайних ситуаціях» на заняттях цивільного захисту, ми виявили затребуваність та нагальність знань з питань психологічної допомоги для студентів спеціальностей 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Географія), 014 Середня освіта (Математика) Центальноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Отже, вважаємо, що на сьогодні пріоритетом є створення системи комплексної підготовки майбутніх вчителів

з питань надання першої психологічної допомоги, зокрема й під час вивчення курсу цивільного захисту, а також запровадження якісного моніторингу стану здоров'я учасників освітнього процесу та вчасному виявленні посттравматичних стресових та панічних розладів.

Список літератури

1. Академія стійкості. Центр здоров'я та розвитку «Коло сім'ї» URL: <https://resilience.k-s.org.ua/>
2. Головні підсумки реалізації національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psiichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>
3. Декларація про безпеку шкіл. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/deklaraciya-pro-bezpeku-shkil>
4. Кафедрою психології та соціальної роботи була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція (з міжнародною участю) «Соціально-психологічна допомога при ПТСТР та інших психічних розладах. Актуальні проблеми» URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/novyny-fakultetu/14260-kafedroi-psykholohii-ta-sotsialnoi-roboty-bula-provedena-vseukrainska-naukovo-praktychna-konferentsiia-z-mizhnarodnoi-uchastiu-sotsialno-psykholohichna-dopomoha-py-ptsr-ta-inshykh-psykhichnykh-rozladakh-aktualni-problemy>
5. Курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій» URL: <https://hryoutest.in.ua/courses/diznaysya-pro-trendi>
6. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov>

ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf

7. Посттравматичний стресовий розлад в умовах воєнних дій: методи лікування. URL:<https://mon.gov.ua/ua/news/posttravmatichnij-stresovij-rozlad-v-umovah-voyennih-dij-metodi-likuvannya>

8. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2022 № 1/3737-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nra/pro-zabezpechennya-psiologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>

9. Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій.» Лист Міністерства освіти і науки України від 04.04.2022 № 1/3872-22. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vl387729-22#Text>

10. Пуляк О., Сидорчук Т., Хріненко Ю. Особливості навчання студентів з посттравматичним стресовим розладом. Наукові записки. Випуск 12. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 2. Кропивницький, 2017. С. 209–214.

11. One in four Ukrainians at risk of mental disorder due to conflict. URL: <https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/one-four-ukrainians-risk-mental-disorder-due-conflict-who-2022-12-20/>

12. Post-traumatic stress disorder National. Institute for Health and Care Excellence. URL: <https://www.nice.org.uk/guidance/ng116>

Транслітерований список літератури

1. Akademiya stiykosti. Tsentr zdorov'ya ta rozvytku «Kolo sim'yi» [Sustainability Academy. Health and

Development Center «Family Circle»]

2. Holovni pidsumky realizatsiyi natsional'noyi prohramy psykhičnoho zdorov'ya ta psykhosotsial'noyi pidtrymky. [The main results of the implementation of the national program of mental health and psychosocial support]

3. Deklaratsiya pro bezpeku shkil. [Safe Schools Declaration]

4. Kafedroyu psykholohiyi ta sotsial'noyi roboty bula provedena Vseukrayins'ka naukovo-praktychna konferentsiya (z mizhnarodnoyu uchastyu) «Sotsial'no-psykholohichna dopomoha pry PT•SR ta inshykh psykhičnykh rozladakh. Aktual'ni problemy» [The Department of Psychology and Social Work held the All-Ukrainian scientific and practical conference (with international participation) «Social and psychological assistance for PTSD and other mental disorders. Actual problems»]

5. Kurs pidvyshchennya kvalifikatsiyi dlya osvityan «Persha psykholohichna dopomoha uchasnykam osvitnoho protsesu pid chas ta pislya zavershennya voyennykh diy» [Professional development course for educators «First psychological aid to participants in the educational process during and after the end of hostilities»]

6. Osvita Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu: informatsiyno-analitychnyy zbirnyk. Kyiv, 2022. 358 s. [Education of Ukraine under martial law: an informational and analytical collection. Kyiv, 2022. 358 p.]

7. Posttravmatychnyy stresovyy rozlad v umovakh voyennykh diy: metody likuvannya. [Post-traumatic stress disorder in the conditions of military operations: methods of treatment.]

8. Pro zabezpechennya psykholohichnoho suprovodu uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh voyennoho stanu v Ukraini. [About providing psychological support for participants in

the educational process in the conditions of martial law in Ukraine.] Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29.03. 2022 № 1/3737-22

9. Pro metodychni rekomendatsiyi «Persha psykholohichna dopomoha. Alhorytm diy». [About methodological recommendations «Psychological first aid. Algorithm of actions»] Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 04.04.2022 № 1/3872-22.

10. Pulyak O., Sydoruk T., Khrinenko YU. (2017) Osoblyvosti navchannya studentiv z posttravmatychnym stresovym rozladom. [Peculiarities of studying students with post-

traumatic stress disorder.] Naukovi zapysky. Vypusk 12. Seriya: Problemy metodyky fizyko-matematychnoyi i tekhnolohichnoyi osvity. Chastyna 2. Kropyvnyts'kyy, 2017. S. 209–214.

11. One in four Ukrainians at risk of mental disorder due to conflict. [One in four Ukrainians at risk of mental disorder due to conflict.]

12. Post-traumatic stress disorder National. Institute for Health and Care Excellence. [Post-traumatic stress disorder National. Institute for Health and Care Excellence.]

PREPARING STUDENTS FOR PROVIDING PSYCHOLOGICAL FIRST AID AT CIVIL DEFENSE COURSES

O. Puliak

Abstract. *The article analyzes the possibilities of the academic discipline «Civil Defense» regarding the possibility of training students to provide psychological first aid in emergencies. Currently, the educational sector of Ukraine is creating a system for monitoring and protecting all participants in the educational process in order to alleviate the psychological impact of the armed conflict and create a safe educational environment. The analyzed measures introduced by the Ministry of Education and Science of Ukraine and other organizations are aimed at helping Ukrainians learn to control their psycho-emotional state, avoid fear, panic attacks or even post-traumatic syndrome. The results of the experience of studying the topic «Psychological first aid in emergency situations» at civil defense classes for students of pedagogical specialties are given. It is noted that the provision of psychological first aid does not require special professional psychological training, since its important characteristic is simplicity, and therefore, the knowledge obtained as a result of studying psychological-pedagogical and professional training disciplines is quite sufficient. Those educational platforms that provide an opportunity to gain knowledge on the provision of psychological first aid were analyzed and received feedback from students, in particular, the platform Academy of Sustainability, Prometheus, EdEra, Zpromilo!, the training course for educators «First psychological aid to participants in the educational process during and after completion military actions». It was concluded that the knowledge gained by students as a result of participation in projects, conferences, online lectures and online courses of informal education on psychological help turned out to be very popular and useful for the professional activity of teachers.*

Key words: *psychological assistance, civil protection, participants in the educational process, teachers.*

УДК 378.14:811

TEACHING ADULTS A FOREIGN LANGUAGE (ON EXAMPLE OF THE EXTRAMURAL DEPARTMENT OF UEPA)

O. V. Bryntseva

A. O. Podorozhna

ORCID: 0000-0002-2354-7901

ORCID: 0000-0001-5248-7699

Abstract. *The article is devoted to the problem of teaching foreign languages to adults on the example of the extramural department of Ukrainian Engineering Pedagogics Academy (UEPA) : combining work and study, lack of sufficient time, limited amount of educational material studied, as well as the advantage of independent work. These conditions require special approaches to the foreign language teaching process to extramural students: extensive using Internet sources; distance learning course and electronic textbooks; increasing motivation and personal interest; effective students' independent work; proper organization of knowledge control. The authors emphasize that the extramural form is associated with the training of people who, as a rule, have already sufficiently developed not only personally but also professionally. The paper defines the key pedagogical principles in the process of foreign language teaching to adult students at an engineering university, emphasizes the necessary pedagogical conditions for the productive mastering of the discipline by adults.*

The article presents an analysis of textbooks, manuals and guidelines on foreign language for extramural students of engineering specialties, which testifies to the implementation of the traditional language approach in the process of creating teaching materials. Recommendations are given on the preparation and use of teaching materials in order to achieve the goals set by the programs and syllabuses in the discipline «Foreign Language» for technical universities. The authors note that UEPA has long and successfully transferred foreign language classes for extramural students to the MOODLE platform, effectively providing a visual presentation of the material, forming a creative approach to learning and developing self-learning skills in the context of foreign language training.

The article concludes that it is advisable to develop a new effective model of teaching a foreign language to extramural students of technical specialties, significantly improving the quality of education and reducing the time of mastering a foreign language for special purposes.

Key words: *foreign language for special purposes, adult students, distance learning, linguistic experience, motivation, pedagogical conditions, competence-based approach, Moodle platform.*

Problem statement. International cooperation development of Ukraine with foreign partners in the context of technology and science; integration of Ukrainian engineering universities into the European educational space; launching and extensive support of joint projects for academic and educational exchanges development; encouragement of mutually advantageous practical projects in engineering fields of science and technology,

economic social, and cultural development sets the problem of higher engineering education system to provide professional education of specialists in the field of technology and engineering, who can speak a foreign language at a level, allowing to carry out professional and research activities, including in a foreign language environment.

In this regard, the attention to the problem of professionally oriented foreign

language teaching has been increasing.

Nowadays the on-the-job training of bachelors and masters built on engineering education is of great importance in the context of Ukrainian higher engineering education. Extramural education has a huge potential in the personnel training, as it is available to various population groups, economically profitable, characterized by individualization of training, etc.

However, in the current system of extramural teaching of professionally oriented foreign language at higher technical institutions, there are certain unsolved problems: a shortage of special educational and methodological literature, technology-oriented methods, leading to lower quality and productivity in the context of the educational process.

Literature review. The problem of teaching English for Specific Purposes (ESP) to an adult audience has long occupied the minds of methodologists and teachers working on the subject of foreign language teaching to adults. When we discuss the constantly growing public need to teach a foreign language to adult audiences (here we focus on the teaching ESP to extramural students) in a short time, we automatically understand that we are dealing not only with the need to teach adult audiences to communicate in a foreign language, but, first of all, to operate all necessary professional terms, to communicate in the context of their specialty and their professional interests.

Making business nowadays also means knowing foreign languages because of the growing international business contacts, the ever-growing scientific contacts and close cooperation between engineering universities make such communication necessary and, as practice has shown, possible with short-term, but properly organized training English for Specific Purposes. Despite the issue's high priority, it has not

received much attention in the scientific-pedagogical literature so far. Although the issue of teaching students to read professional literature in a foreign language, become the topic of numerous analyses by Ukrainian and foreign researchers, the issue of working with a professionally prepared audience still remains under-researched.

Some researchers (T. Sokolova, H. Batirov, D. Manevich, S. Belyavsky, etc.) considered that the volume of educational content during extramural education should comply with the full-time education, but to be presented in a more «compressed» form. This scientific and pedagogical viewpoint could be interpreted as a communicative-functional approach in the context of foreign language teaching. Teachers-methodologist A. Varnavsky, B. Nadeinsky and some others, who supported the full development of the theoretical part of any subject and the compulsory inclusion of work situations in the course content, expressed an opposite view.

According to the analysis of foreign experience, it is appropriate to mention that students can receive extramural education both in public and private educational institutions. However, the degrees of the extramural education system are valued lower than those of full-time forms of education. To receive an equivalent degree, an extramural student should study for several full-time sessions and pass qualifying examinations. Studying at extramural department abroad includes using distant technologies at all levels, it is invested in making the material as visual and accessible to students as possible through technical facilities - special programs are being written for this purpose, classrooms are being created, video and audio recordings of training programs are being made. Specially designed hand-outs are not limited to printed manuals - students can attend webinars, laboratory works,

which are always openly available in their free time. Everything that is available to full-time students can be studied by distance learners. The requirements for exams are nothing less, so the students have to study everything as it should be, otherwise there is a chance of failing the session. Therefore, foreign concepts of A. Kay, A. Villaroel, J. Boath, D. Lecure, D. Keegan, O. Peters, E. Rambler, A. France, B. Holmberg D. Sewart are aimed mainly at «reducing» the distance between a teacher and a student. The Western European extramural education system provides students with a choice of courses, starting times, and study periods. Students are taught through computer networks according to individual programs.

The purpose of the article to investigate the problem of teaching foreign language to extramural students, to carry out a substantive analysis of textbooks, manuals and guidelines on foreign language for extramural students of engineering specialties, to determine the key pedagogical principles in the process of teaching foreign language to adult students at engineering universities and the essential pedagogical conditions for effective mastering of the discipline.

The statement of the main material. Extramural education differs from other forms by a more individualized approach to the learning process, the absence of any age restrictions, the rapid implementation of gained knowledge in practical and professional activities. In addition, the educational system at the full-time course is have to be forward-looking, and students are going to apply the obtained knowledge in the future under different conditions. The extramural training is connected with the training of people who have, as a rule, already been sufficiently developed professionally. People who have definite, clearly presented pragmatic requirements for their educational system. Higher education is considered

as a way to improve personal social, professional prestige and advancement, to acquire, improve or expand the skills and knowledge necessary in work, profession, position or occupation. Therefore, a specific feature of extramural education is the opportunity to put best experience into practice already «today» rather than in the distant future. Allowing employees to improve their education, extramural education with relatively low material costs for its organization provides a high level of specialist's adaptability of professional knowledge and professional competencies; as well as his/her more psychological readiness to improve their professional activities, change their functions, content and quality of work.

According to some psychologists, logical memory strengthens over time, whereas short-term memory deteriorates. A positive moment is the interconnectedness and interaction of functions, compensating for individual disadvantages [2, p.324]. For instance, gained experience, highly developed logical thinking will assist make up for the amount of short-term memory. Language proficiency can have both negative and positive consequences on the learning effectiveness of a student. Shortage of proficiency in the native language can make it difficult to understand and absorb grammatical and lexical constructions. In contrast, a very high level of native language proficiency can inhibit the learning of a foreign language, because the adult student's need to express his or her own thoughts, rich life experience conflicts with opportunities in a foreign language, which causes numerous mistakes. Nevertheless, practice proves that linguistic experience in learning one foreign language helps in the successful learning of other foreign languages as well. Besides, motivation has an essential role to play in adult learning, motivating a person

to do something, mobilizes his or her internal energy and directs their actions and behavior. Adults are more motivated to learn than children and adolescents, so the teacher needs to support and manage it in order to achieve the intended result. For example, it is advisable to use visual images and associations to memorize new foreign words better. Moreover, when working with an adult audience, attention to the personality of each student, taking into consideration his or her social role should be required. To create a certain comfortable environment for increasing the students' speech activity, it is appropriate to strive for natural and informal communication, characterized by reactivity and direct attention to interlocutor. Additionally, to provide emotional support for students in interpersonal relations it is advisable to take into consideration not only the level of language proficiency, but also the age of the group participants. It is essential to assess students' results, correct mistakes, and reward successes and efforts instead of evaluating students' knowledge by the teacher. The most effective way is to evaluate the results first by the student and then discuss them with the teacher. So, we are talking about a «competency-based» approach, which involves forming and developing different competencies, creating opinions, attitudes, and a desire to develop [3, p.34]. All above-mentioned goals are in accordance with the expectations of the adult student.

Based on the analysis of scientific and pedagogical literature the following pedagogical conditions for successful teaching of a foreign language to adult students can be distinguished as follows:

1. He or she is an independent and self-controlled individual, having his/her own life experience and learning one.

2. Each adult student is motivated to learn a foreign language for his/her own reasons,

which is related to his or her professional career.

3. The adult student attempts to apply theoretical knowledge immediately into practice in everyday and working life.

4. The students have rather strong demands on the teaching process and its outcomes.

Based on the foregoing, we can identify the following key pedagogical principles of foreign language teaching to adult students: individualized approach, building the course based on experience, cooperative learning, practical orientation of classes, important teacher's role in providing teaching process and face-to-face consultations.

Many psychologists have identified some essential peculiarities in teaching adults a foreign language.

1. Adult students must be motivated to study. The training process will be successful only if the students have a strong motivation to learn new skills and competencies. Their motivation cannot be imposed, but it may be stimulated by the teacher.

2. Adult students will only learn what they consider important and necessary for them to use in practice.

3. Adult students «learn by doing something». If they have the opportunity to put their knowledge into practice, consolidate it, and repeat it regularly, then the new knowledge will stick around longer than with «passive» learning.

4. While teaching adults it is necessary to use realistic problems from actual practical life and look for a concrete solution.

5. Previous life experiences have a great impact on the adult learner. The way a learner perceives new knowledge directly depends on his/her previous life experience.

6. Adult students need an informal environment, because many of them have unpleasant memories of school lessons.

7. When teaching an adult group of students, it is necessary to remember about using different methods of teaching. Training

process of a foreign language will be more effective if new knowledge is perceived by different sense organs, for example, eyesight and hearing. Audio recordings, visual aids, videos contribute to a better comprehension of learning material. In addition, the discussion method of learning allows for a better consolidation of foreign language knowledge, its application, and the student's attention.

8. Adult learners need to be guided, not «evaluated». Many of them are critical of themselves and their abilities, so they can be negatively affected by competition for their fear of public censure [1, p.136].

Interpersonal interaction is one of the most important conditions for effective and successful teaching of a foreign language to adults. Taking into consideration the psychological features of interpersonal interaction improve the training process and leads to the most effective teaching of grown-ups.

In the process of teaching extramural students to read foreign-language literature and to speak using the material in the context of their future specialty, students learn new facts and, accordingly, face difficulties of two kinds: linguistic and extralinguistic. Considering this circumstance, teachers and methodologists, when making up tutorials, select texts containing material that is understandable in terms of specialty and does not require profound professional knowledge. In practice, it is most often descriptive material that is understandable even to non-specialists, which is usually the teacher or methodologist.

Easy teaching material from the content aspect entails linguistic difficulties, such as heterogeneity of grammatical structures in the proposed fragment, synonyms and other features not typical for the style of academic material.

On the basis of the analysis of English textbooks and tutorials for extramural

students of different specialties we have come to the conclusion that all educational and methodical tutorials are built according to the same scheme: foreign language grammar material necessary for learning; exercises on mastering the grammar material; text (reading and translation: the whole text or the extracts); tasks after the text (exercises on grammar rules and understanding of the text; answers to questions).

The reviewed materials demonstrate the implementation of the traditional linguistic approach to the building of tutorials. The presented teaching manuals do not take into consideration the age specific features of extramural students; motivational activities for mastering a foreign language; modeling communicative tasks with the aim of forming general communicative and professional communicative competences.

To implement the goals provided by the programs and syllabuses for the discipline «Foreign language» for extramural engineering students in a short period of study, it is required that when designing teaching manuals on foreign languages for extramural students, special attention should be paid to:

1. The meticulous selection of foreign language content focused on professional activities (the material should be presented in such a way that extramural students can work both independently and at the same time have the opportunity to evaluate their work) and applied modern technologies:

- the vocabulary and proposed texts should correspond to the future specialty;
- grammatical material should be provided in an accessible volume and for more visibility is advisable to use illustrative material, charts, tables, etc. with brief explanations reflecting the specificity of the grammatical material.

2. Creating a system of exercises providing the opportunity to strengthen

and revise the material learned and then gradually apply it in communicative process.

Therefore, teaching and learning manuals of English for specific purposes should contain the main theoretical concepts and the most illustrative examples. Teaching material should be systematized, for this purpose, summarizing schemes, supporting generalizing tables, specifying and clarifying topics have to be modeled. It is important that teaching and learning resources are based on authentic text material. The system of exercises should involve both exercises on mastering the content and communicative and creative exercises. But taking into consideration the specifics of extramural education, the emphasis should still be on the development of students' independent work skills using authentic sources and reference books.

The authenticity of the training material, first and foremost its scientific authenticity, without any attempt at profane or deliberately simplified presentation, is a basic requirement for the selection of teaching material. Attempts to «popularize» the content, based on the idea of its «understandability» for the teacher, can cause a negative response from the student, an overly critical attitude to the training content being studied, which, in our opinion, has a negative impact on the learning success. And vice versa, approval of the work material choice is the moment determining the student's high motivation in its mastering.

It is also essential, in our opinion, when selecting foreign language teaching material for specific purposes, that it be subordinated to one linguistic topic: grammatical, lexical or phonetic, and within one of any more specific topics: a certain structure or model, one or another grammatical form, word and form formation, etc.

At Ukrainian Engineering-Pedagogics Academy (UEPA), foreign language classes for extramural students have long been

successfully implemented on the MOODLE platform, which effectively provides a visual presentation of the material, develops a creative approach to learning and self-learning skills.

The main components of the MOODLE platform are: reference and information databases; practical classes; visual support; exercise system; control system. This platform has the following functionalities of the program: digital preservation of unlimited amount of authentic information; redistribution of classroom and extracurricular activities within the foreign language course; building modular training, each module is a complete block of information; use of various monitoring techniques; increasing students' interest and motivation to learn foreign language for specific purposes through various, different from traditional, teaching materials; creating individual sets of teaching and learning materials; the possibility of interactive cooperation between the teacher and the extramural students (forums, chats, etc.) [3, p.33].

The application of Moodle platform in the context of blended and distance extra-mural education allows students to develop skills of independent search for foreign language knowledge through working with additional information resources, working offline, effective planning and time management, as well as all kinds of communicative skills, which are professionally important for their future professional activity.

Despite the constant changes in the market of educational services and the certain problems and difficulties, associated with this process, the prospects for further development of extramural foreign language education for specific purposes are generally favorable, but much depends on how to successfully combine training process together with practical activities.

Consequently, it is advisable to use the

following methodological principles for successful teaching of a foreign language at an extramural department:

- communicative principle, implying students' work in groups; application of various problem tasks; development of joint projects; processing of information obtained by students from various sources (Internet databases and regional networks, libraries and scientific, cultural centers of the world);

- the principle of conscientiousness, providing for a certain system of rules, giving an idea of a foreign language system (vocabulary, grammar, phonetics);

- the principle of reliance on the students' native language, which is reflected in the organization of getting acquainted with the new foreign language material, in the development of an orienting basis of the action;

- the principle of visualization, including different types and forms of visualization: linguistic visualization (selection of authentic texts, speech samples demonstrating functional features of the language material studied in a certain cultural environment of English-speaking countries, etc.); visual clarity (use of various multimedia, organization of video conferences; auditory visualization (use of certain software tools - soundblasters, and organization of audio conferences);

- the principle of accessibility (development of training material of different levels of complexity, interactive mode of operation);

- principle of positive emotional background (a system of established relations between a teacher and students in the learning process). If in the full-time educational system creating an atmosphere of goodwill, mutual understanding and trust is of great importance for the training success, in extramural education it is one of the decisive conditions for success, namely, learning in

cooperation, project methods, allowing to establish an atmosphere of mutual assistance and goodwill, guaranteeing success in the training process of foreign language.

Conclusion and further research prospects. Foreign language is included in the compulsory program of all Ukrainian engineering universities and under current conditions its functions associated with the development of professional orientation, the tendency to acquire knowledge necessary for getting to know foreign achievements in the professional field is becoming a priority. Nowadays it assumes a combination of acquisition of the foreign language for specific purposes to development of the personal qualities which are trained by knowledge of culture of the country of the learned language and acquisition of the special skills based on professional and linguistic knowledge.

At the same time, the goals and content of training process are focused on the profile of the specialty. As a result of learning foreign languages, a graduate of a non-linguistic university should master the necessary knowledge in the field of phonetics, grammar and vocabulary; learn to read the literature on the specialty (ability to work independently with authentic professional texts is compulsory); to develop communicative skills in the sphere of professional communication (to make messages and reports on professional topics, take part in business communication situations); to form skills of work with documentation (conducting business correspondence, working on documents, communicating with foreign partners); and also he/she should know a definite set of lexical units of general and professional character.

Apparently, it is quite difficult to achieve the goals provided by the syllabus for the discipline «Foreign language» at the engineering universities in the context of

extramural education, but at the same time it is rather essential, as the above-mentioned form of training in modern conditions is becoming more and more relevant and in demand. The efficiency of extramural foreign language training is a particular challenge for today's Ukrainian academic community.

Conclusions. According to practice, there are a number of problems and contradictions in extramural learning of foreign languages in the context of higher engineering education:

1) insufficient number of academic hours;

2) high standards established in the State Educational Standard of Higher Professional Education;

3) outdated methods for organizing face-to-face classes;

4) lack of foreign language teaching manuals for extramural students;

5) insufficient and different level of students' knowledge of foreign language discipline at extramural departments of non-linguistic higher educational institutions;

6) lack of proficiency in self-education technology among extramural students, which is necessary in the conditions of a long intersession period;

7) insufficient motivation of students in the learning process of a foreign language, considering the main profile disciplines.

Under the conditions of Ukrainian higher engineering education modernization and taking into consideration international trends, the competence-based approach serves as a methodological basis for extramural foreign language education upgrading. The competence approach implies problematization of learning content, reorganization of the whole educational process, and, above all, the use of innovative (computer-based) technologies. The introduction of computer tools into the educational process updates the principle of foreign language teaching didactics in the

system of extramural education, improves traditional teaching methods, combining them with new technologies.

Ukrainian universities have a unique experience in the establishment and development of extramural education, having subdivisions and departments using extramural education. Considering the current demand for extramural education, it is advisable to develop a new effective model for teaching a foreign language for specific purposes to extramural students, which will contribute to a significant increase in the quality of foreign language learning and reduce the time of its study.

Список літератури

1. Козлова О. В. Интегративная технология обучения взрослых иностранному языку. *Современные наукоёмкие технологии*. 2005. №8. С. 135-137.

2. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: ВЛАДОС.

3. Бринцева О. В. Форми контролю якості іншомовних знань студентів у технічному ЗВО. *Colloquium-journal*. Warszawa (Polska), 2022. № 5 (128). С. 32-35.

4. Coskun A, Mutlu H. Investigating high school students' use of extramural English: A scale development study. *Online Submission*. 2017. 6(1): 571-590.

5. Stark E. Examining the Role of Motivation and Learning Strategies in the Success of Online vs. Face-to-Face Students. *Online Learn*, 2019. 23, 234-251.

6. Schmitt N. Understanding vocabulary acquisition, instruction, and assessment: A research agenda. *Language Teaching*. 2019. 52(2): 261-274.

7. Zuckerman, M. Models of Adult Temperament. In *Handbook of Temperament*; Zentner, M., Shiner, R.L., Eds.; The Guilford Press: New York, NY, USA. 2012. pp. 41-66.

Транслітерований список літератури

1. Kozlova O. V. Integrativnaja tehnologija

- obuchenija v zroslyh inostrannomu jazyku. Sovremennye naukoemkie tehnologii [Integrative technology for teaching adults a foreign language]. 2005. #8. S. 135-137.
2. Nemov R. S. Psihologija: uceb. dlja stud. vyssh. ped. uceb. zavedenij. [Psychology: textbook for stud. higher ped. textbook establishments] M.: VLADOS.
3. Bryntseva O. V. Formy kontroliu yakosti inshomovnykh znan studentiv u tekhnichnomu ZVO [Forms of quality control of students' foreign language knowledge in a technological university] // Colloquium-journal/ Warszawa (Polska), 2022. # 5 (128). S. 32-35.
4. Coskun A, Mutlu H. Investigating high school students' use of extramural English: A scale development study. Online Submission. 2017. 6(1): 571–590.
5. Stark E. Examining the Role of Motivation and Learning Strategies in the Success of Online vs. Face-to-Face Students. Online Learn, 2019. 23, 234–251.
6. Schmitt N. Understanding vocabulary acquisition, instruction, and assessment: A research agenda. Language Teaching. 2019. 52(2): 261–274.
7. Zuckerman, M. Models of Adult Temperament. In Handbook of Temperament; Zentner, M., Shiner, R.L., Eds.; The Guilford Press: New York, NY, USA. 2012. pp. 41-66.

НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАОЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ УППА)

О. Бринцева, А. Подорожна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми навчання іноземної мови дорослих на прикладі заочного відділення Української інженерно-педагогічної академії (УППА); представлені особливості навчання на заочному відділенні ЗВО, які потребують спеціальних підходів до процесу викладання іноземної мови студентам заочного відділення: широке використання можливостей Інтернету; дистанційного навчання та електронних підручників; підвищення мотивації та особистої зацікавленості; ефективна самостійна робота студентів, ретельна організація контролю знань. Автори підкреслюють, що заочна форма пов'язана з навчанням людей, які, як правило, вже достатньою мірою сформувалися не тільки в особистісному плані, а й у професії. У роботі визначаються ключові педагогічні принципи у процесі навчання дорослої групи студентів іноземній мові в інженерному ЗВО, підкреслюються необхідні педагогічні умови для продуктивного опанування дисципліною дорослими.

В рамках статті представлено аналіз підручників, методичних посібників та методичних вказівок з іноземної мови для студентів заочного відділення інженерних спеціальностей, який свідчить про реалізацію традиційного мовленнєвого підходу у процесі створення навчально-методичних матеріалів. Надаються рекомендації щодо складання та використання навчально-методичних матеріалів для реалізації цілей, передбачених програмами з дисципліни «Іноземна мова» для технічних ЗВО. Автори зазначають, що в УППА досить давно й успішно заняття з іноземної мови для студентів заочного відділення перенесено на платформу MOODLE, яка ефективно забезпечує наочне представлення матеріалу, формує творчий підхід до навчання та розвиває навички самонавчання у контексті іншомовного навчання.

Ключові слова: іноземна мова для спеціальних цілей, дорослі студенти, заочне відділення, лінгвістичний досвід, мотивація, педагогічні умови, компетентнісний підхід, платформа Moodle.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСОБИСТОСТІ

УДК 378:662

АКТИВНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

В. А. Худавердієва

ORCID: 0000-0002-0100-5079

Анотація. У статті представлені основні психологічні методи та засоби психолого-педагогічної підтримки процесу адаптації та особистісного розвитку при підготовці менеджерів у туристській сфері, дана психологічна характеристика професії, описані компетенції менеджера у сфері туризму. Актуальність цієї теми обумовлена необхідністю розвитку конкурентних переваг фахівців, необхідні для ефективної професійної діяльності у сфері туризму. У статті висвітлено технологічні та професійно-особистісні вимоги підприємств сфери туризму до професійної діяльності фахівців, визначено її принципи. Виділено активні методи (тренінг, дискусії), які спрямовані на підвищення рівня соціально-психологічної адаптації, зміну неадекватних мотивів та набуття нових форм поведінки. Адаптація сприймається як процес активного особистісного саморозвитку.

Розглянуто основні структурні елементи соціально-психологічного тренінгу, саме завдання на групове згуртування, створені задля формування емоційного настрою працювати у групі серед учасників тренінгу; групові дискусії у рамках тематики заняття; психогімнастичні вправи змістовного плану, спрямованих на встановлення ефективного контакту, з урахуванням вікових та особистісних особливостей учасників тренінгу; вправи на сприйняття та розуміння емоційного стану партнера, розвиток емпатичних тенденцій та сензитивності, вправи на вміння грамотно приймати та передавати інформацію, на вміння ефективно слухати та чути; психогімнастичні вправи, що сприяють підвищенню працездатності під час роботи у групі; психогімнастичні вправи, основною метою яких є формування зворотного різномодального особистісного зв'язку; розігрування та аналіз ситуацій, спрямованих на прояв отриманих навичок у контексті поведінки. Розглянуто засади соціально-психологічного тренінгу, до яких належать: принцип творчої активності; принцип дослідницької позиції; принцип партнерського спілкування; принцип акцентування мови почуттів; організація процесу спілкування за принципом «тут і зараз»; принцип довірчого спілкування; принцип конфіденційності; принцип персоніфікації висловлювань.

Ключові слова: психологія сервісної діяльності, професійна компетентність, соціально-психологічний тренінг, підготовка конкурентоспроможного фахівця.

Постановка проблеми. Індустрія туризму за останнє десятиліття зазнала глибокої зміни у бік якісного, професійного обслуговування клієнтів з урахуванням нових вимог забезпечення сучасних

продажів туристичних послуг. Успішний розвиток туристичної діяльності визначається якістю професійної підготовки фахівців, здатних витримати конкуренцію на ринках праці в нових економічних умо-

вах. У сучасний навчально-виховний процес у вищій школі впроваджується безліч різноманітних педагогічних методів та засобів психолого-педагогічної підтримки процесу адаптації та особистісного розвитку студентів. Найбільш ефективною психолого-педагогічною технологією для вирішення даних завдань виступають активні методи соціально-психологічного навчання, групові тренінгові заняття. Активні методи соціально-психологічного навчання отримують все більш широке поширення в сучасній психології та педагогіці. Вони використовуються при навчанні людей різних категорій, при підготовці фахівців у різних галузях діяльності, які потребують навичок ефективного спілкування, при наданні психологічної підтримки людям, які опинилися в нових, складних життєвих умовах.

Тренінг спрямований на підвищення рівня соціально-психологічної адаптації, розширення комунікативного досвіду, на самопізнання, розвиток умінь і навичок взаєморозуміння, співпраці, зміна неадекватних мотивів, установок, домагань, підвищення самооцінки та набуття нових форм поведінки. У тренінгу приділяється увага й не так окремих характеристик особистості, скільки розвитку особистості загалом. У той самий час, тренінгова робота - це набуття емоційного досвіду взаємодії з іншими людьми і з собою. У загальному сенсі психологічний тренінг є метод розвиваючого навчання, пов'язаний з підвищенням соціальної, професійної, комунікативної, особистісної адаптивності. Таким чином, тренінг стає свого роду «метанавчанням» - навчанням тим процесам, які відбуваються в групі в міру її розвитку та зміни, способам пізнання себе та інших людей, стратегіям адаптації до умов, що змінюються, ефективної постановки життєвих цілей і їх успішного досягнення. Метою тренінгових занять є підвищення здат-

ності студентів усвідомлювати ситуацію; заохочення дослідницького ставлення до дійсності; створення атмосфери розкутості та свободи для того, щоб можна було щиро та правдиво виражати свої почуття; зосередження уваги на принципі «тут і тепер» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вчених свідчать, що важливою складовою професіоналізму фахівців, у тому числі туристичної сфери діяльності, виступає професійна позиція та професійна самосвідомість спеціаліста [2-5]. З метою розвитку конкурентних переваг фахівців, необхідних для ефективної професійної діяльності в галузі туризму, доцільно використати можливості тренінг-технологій, що організовуються на основі системного та практикоорієнтованого підходів і дозволяють придбати реальний досвід «занурення» в діяльність туристичного підприємства в цілому та в роботу конкретних виконавців, зокрема [3].

Отже, підвищення конкурентоспроможності фахівців сфери туризму керівникам туристських підприємств доцільно застосування принципів соціально-психологічного тренінгу. До соціально-психологічного тренінгу відносяться всі різновиди тренінгу, що впливають на якості, уміння та здібності, що виявляються в процесі спілкування. Вперше це поняття застосував М. Форверг, який передбачає, що цей вид тренінгу ґрунтується на постулаті експериментальної психології. Який говорить, що людина засвоює 10% того, що чує, 50% - що бачить, 70% того, що може переказати і 90% - що робить сама. Таким чином, під соціально-психологічним тренінгом (СПТ) мається на увазі тренінг, основною метою якого є підвищення ефективності спілкування, що виступає своєрідною формою взаємодії особистості з іншими людьми [4].

Формулювання цілей статті (постанов-

ка завдання). В даний час проведені дослідження показують, що сучасні менеджери сфери туризму не виявляють готовність до ефективної роботи в умовах застосування міжнародних стандартів, здатність до безперервного професійного зростання, професійної та соціальної мобільності в умовах зовнішнього середовища, що постійно змінюється [5-6].

Вирішення даної суперечності обумовлює науково-теоретичний пошук специфічних особливостей професійної діяльності фахівців сфери туризму, інноваційних напрямів туризму; дослідження розвитку професійно-особистісних якостей спеціалістів у реалізації державної програми розвитку туристичного бізнесу; обґрунтування інноваційних освітніх технологій підготовки компетентних спеціалістів туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У малому та середньому бізнесі - туризм це одна з успішних галузей. Кількість фірм, котрі займаються туристичною діяльністю в нашій країні рік у рік збіль-

шується. У турбізнесі неможливо працювати без спеціальної професійної підготовки, тому пропорційно зі зростанням турфірм росте і попит на кваліфікованих менеджерів з туризму. До обов'язків менеджера з туризму входить забезпечення якості та безпеки туристичних послуг, пропонованих фірмою в якій він працює. Так, до ліцензійного реєстру туроператорів України входить понад тисяча компаній. З них на національному рівні працює близько 100 турфірм, а масовими туроператорами можна назвати трохи більше 20 із них. Список надійних туроператорів включає як українські підрозділи міжнародних компаній, так і туристичних операторів із українським капіталом. Рейтинг туристичних операторів України за кількістю туристів, відправлених на відпочинок у 2019-2021 роках, складено на підставі інформації, опублікованої самими операторами у відкритих джерелах (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг туристичних операторів України за кількістю туристів, відправлених на відпочинок у 2019-2021 роках [7]

Рейтингове місце	Туроператор	2021 рік	2020 рік	2019 рік
1.	ANEX Tour	1123538	511910	821730
2.	JoinUP!	967000	449350	1015475
3.	TUI Ukraine	480029	278538	450000
4.	Coral Travel	н.о.*	н.о.*	305000
5.	TPG	280000	81630	420000
6.	TEZ Tour	260000	н.о.*	305000
7.	Компас	259000	94767	152200
8.	Pegas Touristik	н.о.*	н.о.*	152000
9.	Альф	н.о.*	33610	52000
10.	«Ал'янс»	42197	5678	9207

За даними випуску «Барометра світового туризму» ЮНВТО за березень 2022 року, у січні цього року сектор міжнародного туризму продовжив своє відновлення: результати набагато кращі, ніж на початок 2021 року. Число міжнародних туристичних прибуттів зросло більш ніж удвічі (на 130 відсотків) порівняно з січнем 2021 року, або на 18 мільйонів прибуттів. Дане зростання числа прибуттів дорівнює зростанню прибуттів за весь 2021 порівняно з 2020 роком [8].

У січні 2022 року у всіх регіонах світу спостерігалось значне піднесення, проте варто зазначити, що це порівняно з низькими рівнями початку 2021 року. Найвищих результатів було досягнуто в Європі та Америці, оскільки в обох регіонах були скасовані суворіші обмежувальні заходи щодо поїздок. Після безпрецедентного спаду, що спостерігався у 2020 та 2021 роках, очікується, що у 2022 році міжнародний туризм продовжить поступове відновлення, оскільки у дедалі більшій кількості напрямків пом'якшуються чи скасовуються обмеження на поїздки та відзначається реалізація відкладеного попиту. Станом на 7 квітня обмеження, пов'язані з COVID-19, були відсутні у 26 напрямках. Водночас подальше відновлення туризму у 2022 році стикається із серйозними ризиками. Військовий конфлікт на Україні, поряд зі складною економічною обстановкою, що включає високі ціни на енергоносії та зростаючу інфляцію, можуть порушити і без того повільний і нерівномірний процес відновлення [9]. Цей конфлікт може перешкоджати поновленню впевненості у міжнародних поїздках. Особливо сильним може бути вплив на напрямний ринок США і напрямки, що нещодавно відкрилися, Азії, які, як правило, характеризуються меншою схильністю до ризику, і це в перш за все може торкнутися поїздки до Європи.

У перші тижні березня відзначається скорочення загальної кількості бронювань та пошукових запитів про подорожі [9].

Туроператор об'єднує кілька туристичних послуг у комплексний продукт (туристичний пакет, тур) та продає сформовані тури туристам (безпосередньо або через турагентства). Багатопрофільний туроператор масового туризму організують тури одразу до кількох (або навіть кількох десятків) популярних країн. За найбільш популярними напрямками, масові туроператори є замовниками довгих ланцюжків чартерних рейсів або покупцями великих блоків на місцях на регулярних авіаперельотах. Нішевий туроператор орієнтований одне чи кілька напрямів чи видів відпочинку. Наприклад, він може спеціалізуватися на Балканських країнах або відпочинку на островах, ВІП-відпочинку, організації турів, бізнес-турів, медичному туризмі і т.д. У своїй ніші такі туроператори є справжніми експертами та надають високу якість сервісу.

Студенти напряму «Туризм» вивчають широкий спектр дисциплін, покликаних підготувати випускника до діяльності з організації комплексного туристичного обслуговування у різноманітних секторах туристичної індустрії. Бакалаври вивчають історію, світову культурну спадщину, потреби людини та туристичне проектування, менеджмент і маркетинг, дві іноземні мови, проходять музейно-екскурсієвницьку, спеціалізовану та туристичну практики. Професійна діяльність випускників даного напряму пов'язана з розробкою та реалізацією туристичного продукту. Вони підготовлені до проектування програм турів, турпакетів, екскурсійних програм з використанням інформаційних та комунікативних технологій; до організації процесу обслуговування туристів, розподілу функцій та

організації роботи виконавців в організаціях туристичної індустрії; до дослідження та моніторингу ринку туристичних послуг [3].

Студенти, які готують себе до роботи в сфері соціально-культурного сервісу і туризму, повинні бути в душі психологами, оскільки успішність їхньої діяльності залежить саме від того, наскільки вони зможуть врахувати та передбачити потреби та бажання клієнтів, причому не лише висловлені, а й не озвучені чи навіть ще не усвідомлені. Виконуючи свою роботу, спеціаліст має справу як із співробітниками своєї фірми, так і з багатьма спеціалістами-суміжниками: працівниками інших агентств, готелів, компаній, транспортних фірм тощо. Все це не просто різні люди, але часто представники різних країн та культур, з різними традиціями ділової поведінки та спілкування. Значить, щоб вести успішно відносини з клієнтами, треба знати їх психологічні особливості.

Навчальні дисципліни з психологічного циклу на різних стадіях навчання забезпечують підготовку фахівців, які: можуть застосовувати свої знання та вміння, демонструючи професійний підхід до роботи; мають здатність збирати та інтерпретувати відповідні дані; здатні донести інформацію, ідеї, проблеми та рішення до фахівців та нефахівців; мають навички навчання, що дозволяють продовжити навчання з великим ступенем самостійності [4].

Сучасна сфера сервісу - це швидкозростаюча частина світового господарства. У світовій економіці сфера сервісу є головним чинником підвищення рівня та якості життя. Мета сервісної діяльності - «перевести людину з одного стану в інший», тобто забезпечити стан психологічного комфорту. Відповідно, під час підготовки менеджерів у сфері туризму, студенти вивчають блок психологічних дисциплін, які сприяють розвитку комунікативної компетентності, вмінню співробітника виявляти потреби

та можливості клієнта, вмінню працівника сервісу зрозуміти індивідуально-психологічні особливості клієнта, розпізнати його актуальний стан та обрати оптимальне тактику спілкування із ним.

Введення нових стандартів у вищій школі зумовило необхідність не лише нових підходів до підготовки фахівців, до викладання дисциплін, які є у виші, а й створення нових дисциплін, що дозволяють формувати загальнокультурні, професійні та особисті компетенції студентів. Виділяють технологічні та професійно-особистісні вимоги до процесу професійної діяльності фахівців в умовах вільного туристичного ринку. Технологічні вимоги відображають поведінкові аспекти професії, передбачають знання та володіння необхідними прийомами та процедурами дії у типових та нестандартних ситуаціях, що виникають у професійній діяльності. Професійно-особистісні вимоги передбачають високий рівень розвитку якісних характеристик, що забезпечують соціально-цільову спрямованість надання туристичних послуг з урахуванням специфіки цільової аудиторії [5].

Висновки. Серед важливих якостей, які забезпечують успішну діяльність професіонала у галузі туризму, роботодавцями було визначено: клієнтоорієнтованість; комунікабельність; відповідальність; професійна культура та мобільність; вміння утримувати у пам'яті великий обсяг інформації та правильно її використовувати у разі потреби; вміння працювати зі спеціалізованими комп'ютерними програмами та ін [9].

На старших курсах групова взаємодія у поєднанні з активними формами навчання (ігри, дискусії, психогімнастика тощо) має значно більший вплив на особистість, ніж традиційне навчання у формі лекцій та семінарів. Група має більший потенціал впливу, ніж окремих індивід. Це з наступними особливостями групового взаємодії.

По-перше, група є свого роду «моделлю» життя, «суспільством у мініатюрі», де проявляються різні особливості поведінки та міжособистісних відносин. По-друге, саме тренінгова група, для успішної роботи якої є обов'язковою атмосфера взаємоприйняття, довіри, дає людині можливість відчувати себе в психологічній безпеці, а отже, бути відкритим новому досвіду.

Соціально-психологічний тренінг має на увазі: виконання завдань на групове згуртування, вкладених у формування емоційного настрою працювати у групі серед учасників тренінгу; проведення групових дискусій у рамках тематики заняття; виконання психогімнастичних вправ змістовного плану, спрямованих на встановлення ефективного контакту з урахуванням вікових та особистісних особливостей учасників тренінгу; виконання вправ на сприйняття та розуміння емоційного стану партнера, розвиток емпатичних тенденцій та сензитивності, вправи на вміння грамотно приймати та передавати інформацію, на вміння ефективно слухати та чути; виконання психогімнастичних вправ, що сприяють підвищенню працездатності під час роботи у групі, протягом усього дня проведення тренінгу, а також зняття напруги та активізації уваги; виконання психогімнастичних вправ, основною метою є формування зворотного різномодального особистісного зв'язку; розігрування та аналіз ситуацій, спрямованих на прояв набутих навичок у контексті поведінки [6].

Основною метою проведення соціально-психологічного тренінгу серед майбутніх спеціалістів туристичного підприємства є підготовка їх до організації ефективної взаємодії із клієнтами туристичної організації.

Для реалізації цієї мети необхідно вирішити такі завдання: розвинути вміння та навички ефективного спілкування у співробітників туристичного підприємства;

розвинути вміння «ненасильницької комунікації» чи спілкування без примусу; розвинути навички впевнено-гідної поведінки у процесі надання туристичних послуг; розвинути творчий потенціал співробітника туристичного підприємства; сформувати навички проектування професійної діяльності [11].

Саме в процесі групової взаємодії людина ідентифікує себе з іншими, використовує емоційний зв'язок з учасниками для оцінки почуттів, поведінкових проявів як своїх, так і інших людей. У процесі такої взаємодії відбувається прийняття цінностей і потреб інших, змінюються Я-концепція, домагання, установки, поведінка. Група стає «експериментальним майданчиком» для апробації нових форм поведінки, самопрезентації, спілкування, дає учасникам можливість моделювання реальних життєвих та професійних ситуацій, умов та проблем, спонукає активність, інтерес та ігрову мотивацію, що посилює психологічне вплив групи на особистість. Таким чином, при комплексному використанні сучасних активних методів соціально-психологічного навчання, таких як: тренінг, семінари, консалтинг, коучінг - досягається максимальний ефект впливу на формування адекватних високих домагань, розкриття прихованих адаптивних можливостей студента.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналізуючи можливості застосування тренінгових технологій у процесі професійної діяльності фахівців сфери туристичного бізнесу, можна констатувати, що тренінгові технології скорочують період адаптації молодих спеціалістів для підприємства сфери туризму; удосконалюють професійні компетенції фахівців сфери туризму, сприяючи розвитку умінь організувати рекламу та презентації основних напрямів діяльності, брати активну

участь у проведенні «круглих столів», виставок, науково-практичних конференцій. Важливими результатами стають формування морально-гуманістичних цінностей співробітників, розвиток культури професійної діяльності та становлення фахівця як творчої особистості, здатної приймати відповідальні рішення у ситуаціях морального вибору, володіти культурними способами побудови відносин, що багато в чому визначає якість конкурентоспроможної особистості.

Список літератури

1. Лукашевич О.М. Психологія туризму. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму. Монографія. К.: ВЦ «Академія», 2013.
2. Fu X., Kirillova K., Lehto X.Y. Travel and Life: a Developmental Perspective on Tourism Consumption over the Life Course. *Tourism Management*. 2022. Vol.89.
3. Kodom-Wiredu J.K., Coetzer A., Redmond J., Sharafizad J. Informal Learning Research in Hospitality and Tourism: a Systematic Literature Review. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2022. Vol.52. Pp.13-28.
4. Hiebsch, H. & Vorweg, M. Sozialpsychologie. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.1979.
5. Li Y., Chun Z., Shujie F. Can Beauty Save Service Failures? The Role of Recovery Employees' Physical Attractiveness in the Tourism Industry. *Journal of Business Research*. 2022. Vol.141. Pp.100-110.
6. Lindsay-Smith G., Pyke J., Gamage A. et al. Tourism Operator Mental Health and Its Relationship with SME Organisational Resilience during Disasters. *Tourism Management Perspectives*. 2002. Vol.42.
7. Туроператори України. URL: <https://pilgrim.ua>
8. Современные тенденции международ-

ного туризма. CE/116/3(a). URL: www.unwto.org

9. Барометр світового туризму ЮНВТО. URL: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2022-3/220325_impact_russia_ukraine.
10. Florom-Smith A.L., Klingenberger J., DiBiase C. Commercial Space Tourism: an Integrative Review of Spaceflight Participant Psychological Assessment and Training. *REACH*. 2022. Vol.25-26.
11. Waryszak Z.R. The Importance of Psychology in Educating Future Hospitality and Tourism Managers. *International Journal of Hospitality Management*. 1990. Vol.9. Pp.9-14.

Транслітерований список літератури

1. Lukashyevych O. M. Psykhoholohiia turyzmu. Turyzmolohiia: kontseptual'ni zasady teorii turyzmu [Psychology of tourism. Tourismology: conceptual foundations of the theory of tourism.]. Monohrafiia K.: VTs «Akademiia», 2013.
2. Fu, X., Kirillova, K., Lehto, X.Y. Travel and Life: a Developmental Perspective on Tourism Consumption over the Life Course. *Tourism Management*. 2022. Vol.89.
3. Kodom-Wiredu, J.K., Coetzer, A., Redmond, J., Sharafizad, J. Informal Learning Research in Hospitality and Tourism: a Systematic Literature Review. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2022. Vol.52. Pp.13-28.
4. Hiebsch, H. & Vorweg, M. Sozialpsychologie. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften. 1979.
5. Li, Y., Chun, Z., Shujie, F. Can Beauty Save Service Failures? The Role of Recovery Employees' Physical Attractiveness in the Tourism Industry. *Journal of Business Research*. 2022. Vol.141. Pp.100-110.
6. Lindsay-Smith, G., Pyke, J., Gamage, A. et al. Tourism Operator Mental Health and

- Its Relationship with SME Organisational Resilience during Disasters. Tourism Management Perspectives. 2002. Vol.42.
7. Turoperatory Ukrainy [Tour operators of Ukraine]. URL: <https://piligrim.ua>
8. Sovremennyye tendentsyy mezhdunarodnoho turyzma [Modern trends in international tourism]. CE/116/3(a). URL: www.unwto.org
9. Barometr svitovoho turyzmu YuNVTO [UNWTO world tourism barometer] URL: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2022-0325_impact_russia_ukraine.
10. Florom-Smith A.L., Klingenberger J., DiBiase C. Commercial Space Tourism: an Integrative Review of Spaceflight Participant Psychological Assessment and Training. REACH. 2022. Vol.25-26.
11. Waryszak, Z.R. The Importance of Psychology in Educating Future Hospitality and Tourism Managers. International Journal of Hospitality Management. 1990. Vol.9. Pp.9-14.

ACTIVE METHODS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION
AND PROFESSIONAL TRAINING OF MANAGERS IN THE TOURISM FIELD

V. Khudaverdiyeva

Анотація. *The article presents the main psychological methods and means of psychological-pedagogical support for the process of adaptation and personal development in the training of managers in the field of tourism, the psychological characteristics of the profession are given, and the competencies of managers in the field of tourism are described. The relevance of this topic is due to the need to develop the competitive advantages of specialists, the need for effective professional activity in the field of tourism. The article highlights the technological and professional and personal requirements of tourism enterprises for the professional activity of specialists, and defines its principles. Active methods (training, discussions, role-playing games) aimed at increasing the level of social and psychological adaptation, changing inadequate motives and acquiring new forms of behavior are highlighted. Adaptation is perceived as a process of active personal self-development.*

The main structural elements of social-psychological training, namely group cohesion tasks, created for the formation of an emotional mood to work in a group among training participants, are considered; group discussions within the subject of the lesson; psychogymnastic exercises of a meaningful plan, aimed at establishing effective contact, taking into account the age and personal characteristics of the training participants; exercises on perception and understanding of the partner's emotional state, development of empathic tendencies and sensitivity, exercises on the ability to competently receive and transmit information, on the ability to listen and hear effectively; psychogymnastic exercises that contribute to increasing work capacity during group work; psychogymnastic exercises, the main purpose of which is the formation of a reverse multimodal personal connection; enactment and analysis of situations aimed at demonstrating acquired skills in the context of behavior. The principles of social-psychological training are considered, which include: the principle of creative activity; principle of research position; the principle of partnership communication; the principle of emphasizing the language of feelings; organization of the communication process according to the «here and now» principle; the principle of trust communication; the principle of confidentiality; the principle of personification of statements.

Key words: *psychology of service activity, professional competence, social-psychological training, training of a competitive specialist.*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9

ЗМІНИ РОЛЬОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ПЕРІОД ДО ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ

К. В. Мітченко

ORCID: 00000-0003-0609-3423

Анотація. У статті розкрито поняття рольової компетентності поліцейського, яка розглядається як здатність особистості оперативно володіти своїми психологічними ролями, виступати повноправним суб'єктом цих ролей, включати рольову поведінку в процесі власної життєдіяльності та життєтворчості. Це дає змогу розв'язувати різні життєві проблеми. Акцентовано увагу на динаміці змін соціального аспекту рольового потенціалу особистості працівника правоохоронних органів у довоєнний та безпосередньо воєнний час. Прогнозуючи рольовий репертуар враховувалась сукупність життєвих ролей особистості, психологічні особливості професійної діяльності працівників практичних підрозділів поліції. Визначено, базуючись на основні завдання та повноваження поліцейських згідно Закону України «Про Національну поліцію», та штатний розпис основні професійні ролі поліцейського.

Проведено емпіричне дослідження та описано атрофії ролей, які були в довоєнний період, а також визначено соціальні ролі, що з'явилися під час війни. Основними соціальними ролями поліцейських визначено: поліцейський, партнер, дитина, батько, здобувач освіти, волонтер, спортсмен, викладач, віруючий, сиблінг. Проаналізовано обширну варіативність рольового репертуару поліцейського та гнучкість виконання ролей під впливом кризових обставин. Резюмовано, що яскравіше рольова глибина простежується в сімейних ролях, тих що відносяться до виконання батьківських та дитячих обов'язків.

Ключові слова: рольова компетентність, рольовий репертуар, професійна компетентність поліцейського.

Постановка проблеми. Поліцейські як одні з представників сил оборони та захисту України з перших днів повномасштабного вторгнення виконують окрім своїх функціональних завдань та повноважень, ще й важливі воєнні задачі: виявлення ДРГ, кораборантів, взаємодія з постраждалими, переселенцями, військовими та ін. Визначення наявних спричинених воєнним станом змін ролевої компетентності поліцейського розкриє перспективи подальшого вивчення особистості сучасного поліцейського,

врахування змін для створення більш сприятливих умов для ефективного виконання ним своїх службових обов'язків.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє визначити професійну, комунікативну компетентність працівника поліції, проте питання його рольової компетентності мало дослідженим науковцями. Професійна компетентність поліцейського представниками юридичної психології (Борисюк О. М., Боровик Л. В., Дашо Т. Ю., Литвин В. В., Чернова О. Є. та ін.) визначається через призму

специфіки самої правоохоронної діяльності, передбачає опис її професійно-психологічних особливостей. Так, Боровик Л. В. і Максименко С. Д. розглядають дане поняття як якісну характеристика ступеня оволодіння правоохоронцем професійною діяльністю, яка передбачає усвідомлення своїх прагнень до діяльності, уявлень про власну соціальну роль, оцінювання особистісних рис і якостей як майбутнього фахівця, співвіднесення результатів такого оцінювання з об'єктивним вимогам до обраної діяльності, регулювання на цій підставі власного професійного становлення, зростання, самовдосконалення [9, с. 65].

Комунікативній компетентності поліцейського присвячено праці багатьох вітчизняних та іноземних дослідників (Борисюк О., Жук Н., Гарасимів Т., Нога В., Чабанюк Н., Шалигіна Н. та ін.). За визначенням Жук Н., комунікативна компетентність поліцейського, як складова загальної професійної компетентності, становить сукупність знань, умінь, навичок і компетенцій, за допомогою яких відбувається конструктивне спілкуватися та взаємодія в будь-яких професійних ситуаціях боротьби з правопорушниками і злочинцями [2, с. 98].

Враховуючи відсутність висвітлення рольової компетентності поліцейського сучасними дослідниками, слід звернути увагу на роботи психологів (Горностай П., Мірошник З., Михайленко О. та ін.), які розкриваються особливості розвитку та становлення особистості в рольовому підході.

Науковою новизною роботи є вивчення рольової компетентності поліцейського до та під час війни. Тому логічною метою статті є висвітлення проблеми рольової компетентності поліцейського, аналіз атрофії ролей, які були в довоєнний час та порівняння їх з ролями, які є на часі під час війни.

Оскільки рольова компетентність є багатогранним феноменом, доцільно використати комплекс методів для роз-

криття її суті. Міждисциплінарний підхід реалізує необхідність у всебічному аналізі сукупності ролей поліціанта за допомогою залучення наукових джерел з права, психології та соціології, системний метод сприяє встановленню критеріїв, законів, принципів та правил, на основі яких виконувannya працівником Національної поліції виконує свої особистісні та професійні ролі. В свою чергу метод розумового експерименту забезпечує перевірку аргументації, запропонованої у літературних джерелах, на відповідність результатам емпіричних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Рольова компетентність, як зазначає Горностай П., це здатність особистості оперативного володіти своїми психологічними ролями, виступати повноправним суб'єктом цих ролей, включати рольову поведінку в процесі власної життєдіяльності та життєтворчості, що дає змогу розв'язувати різні життєві проблеми. Може розглядатися не просто як функціональна надбудова над особистістю, а як інтегральна характеристика самої особистості [3, с. 117].

Рольова компетентність має певну структуру, що складається з 4 компонентів: рольова варіативність (різноманітність репертуару психологічних ролей особистості, багатство її рольової поведінки), рольова гнучкість (уміння легко переходити від однієї ролі до іншої), рольова глибина (володіння глибинною структурою ролей - рольова Я-концепція, рольове переживання емоційних станів та процесів, що супроводжують рольову поведінку), здатність до рольової децентрації та прийняття ролі інших. Рольова децентрація - це складне психологічне утворення, що включає цілу низку умінь та здібностей: здатність до перевтілення, тобто вміння грати ролі інших; рольова емпатія, тобто прийняття ролі іншої людини, здатність «приміряти» її на себе, розуміти внутрішню логіку, вміння дивитися на світ очима цієї людини, з пози-

ції її рольової Я-концепції; рольова рефлексія, тобто вміння оцінити себе, свою рольову поведінку зі сторони, с точки зору інших людей, здатність визначати і прогнозувати рольові очікування до себе [3, с. 134].

Прогнозуючи рольовий репертуар поліцейського, як сукупність життєвих ролей особистості, виконуваних в різних життєвих ситуаціях, який визначає саме рольову компетентність, слід врахувати психологічні особливості професійної діяльності працівників практичних підрозділів поліції. Вітчизняні науковці (Андросюк В., Казміренко Л., Кондратьєв Я., Охріменко І., Юхновець Г.) визначають наступні: жорстка правова регламентація та наявність владних повноважень; високий рівень відповідальності за результати й наслідки роботи; висока соціальна й особистісна значущість можливих помилок; наявність протидії з боку правопорушників і злочинців; екстремальний характер через наявність ризику для життя й здоров'я; дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень; значні психічні й фізичні навантаження; інтенсивний вплив несприятливих чинників [1, с. 134]. Також потрібно врахувати фактори, які зумовлюють негативний психологічний вплив на особистість правоохоронця: правовий нігілізм та аномічність населення, поява нових видів злочинів, зростання екстремальності службової діяльності; організаційні недоліки щодо попередження надзвичайних подій; «омолодження» професійного ядра внаслідок плинності кадрів; високий рівень навантаженості, ненормований робочий день, відсутність можливостей для повноцінного відпочинку; недостатній рівень соціальної захищеності, невідповідність заробітної плати сучасним стандартам життя; підвищення вимог до фізичних і психологічних якостей працівників.

У ст. 2, ст. 8 та ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [6] визначено основні завдання та повноваження поліцейських

- забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Через призму визначених завдань поліції та штатного розпису можемо визначити наступні такі професійні ролі поліцейського - інспектор, слідчий, дільничач, оперуповноважений, дільничний офіцер, черговий, постовий, оператор, криміналіст, кінолог, психолог та ін.

Слід відмітити, що відповідно до результатів дослідження соціально-психологічного клімату в колективах правоохоронців та визначень негативних аспектів несення служби в професіограмах та класичних посібниках з юридичної психології, емпірично визначено негативний вплив від виконання даних професійних ролей та самої специфіки служби на психоемоційний та соматичний стан поліцейських, їх міжособистісні стосунки в родині, в колективах. Враховуючи це важливо також виділити саме життєві ролі поліціанта особистісно-соціального виміру такі як – син/донька, дружина/чоловік, мати/батько, здобувач фінансів, господар, власник майна та ін.

З метою емпіричного дослідження рольової компетентності поліцейського до та під час війни проведено анонімне анкетування поліцейських з різним досвідом служби, роботою в різних територіальних підрозділах. Методологічною і теоретичною базою для проведення опитування (Google-форма) стали викладенні в теоретичній частині даної роботи положення, в тому числі і законодавчі, методика Горностай П.П. «Карта життєвих ролей (Рольовий атом)» [4, с. 265] та практичний досвід психологічного консультування поліцейських. Для опитування було розроблено авторський опитувальник, який містив 9 питань: 4 відкритих та 5 тестові (мі-

стили варіанти відповідей). Питання орієнтовані на визначення загальних даних про респондентів (18%), визначення ролей поліціантів, що були до війни, нові рольові компетентності, а таж їх рольову гнучкість, глибину та децентралізацію (82%).

У дослідженні взяли участь 69 працівників Національної поліції. В опитуванні прийняли участь практичні пра-

цівники ГУНП в Дніпропетровській області (60,5%), атестовані викладачі (12,5%) і майбутні поліціанти - курсанти (27%) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Аналізуючи отримані результати, респонденти відмічають певні зміни виконуваних ролей до воєнний та безпосередньо воєнний час (див. мал. 1).

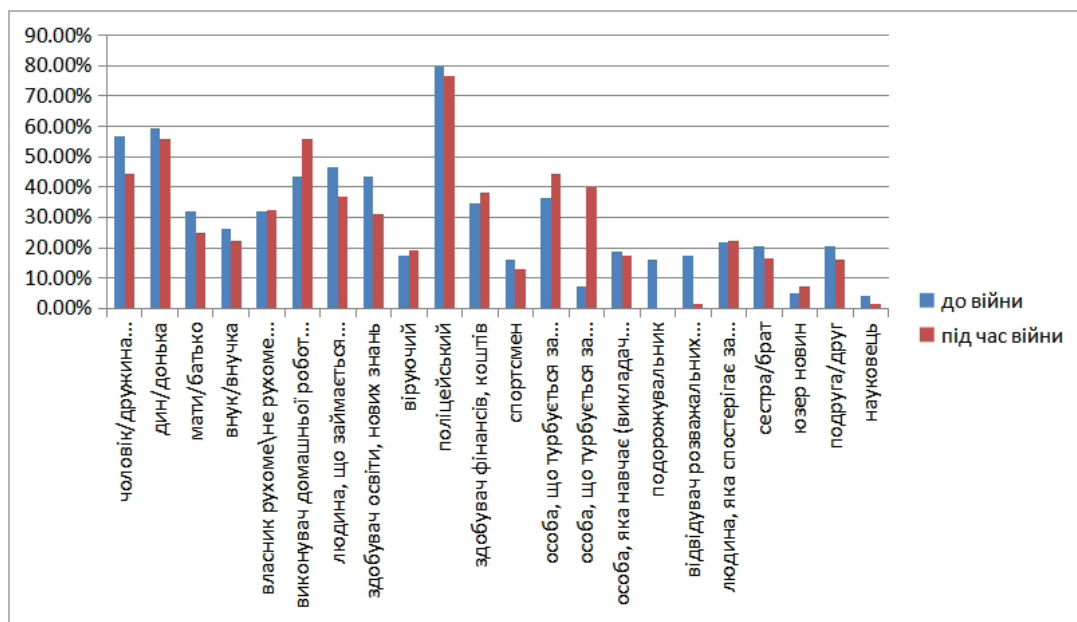

Рис. 1. Розподіл ролей у довоєнний та воєнний час

Досліджуючи дані потрібно відмітити, що досліджувані відмічають, як найчастіше в довоєнний час виконували наступні ролі: поліцейський (зазначені професійні ролі згідно виконуваних службових обов'язків) (79,50%), син/донька (59,40%), чоловік/дружина (56,50%), людина, що займається саморозвитком/навчається (46,40%), виконувач хатньої роботи (прибирання, приготування їжі), особа, що турбується за власне здоров'я (36,20%), здобувач фінансів (34,80%), мати/батько та власник нерухомого майна (31,90%) та інші (нижче 20%). При цьому спостерігається цікава тенденція зниження активності залучення (виконання) ролей

особистісно-соціального виміру на 7 - 4% у воєнний час. Шляхом проведення додаткових бесід, включеного спостереження, аналізу даних отриманих від безпосереднього консультування, потрібно зазначити, що отриманні результати є очікуваними. Поліцейські, як і більшість українців, за час війни «поставили на паузу власне життя», «заморозили виконувані ролі». Це пояснюється і наявними станами розгубленості, шоку викликаними неочікуваністю ситуації, втратою контролю над власним життям, розгромленням базових ілюзій життя.

Водночас, можна спостерігати навики вищу включеність поліцейських в

наступні ролі безпосередньо під час війни: виконавач домашньої роботи (до війни - 43,50%, під час - 55,90%), особа, що турбується за власне здоров'я (до війни - 36,20%, під час - 44,10%), здобувач фінансів (до війни - 34,80%, під час - 38,20%), віруючий (до війни - 17,40 %, під час - 19,10%). Найактивніші атрофії можемо спостерігати в ролі - особа, що допомагає іншим, волонтер: до війни - 7,20% під час - 39,7%. Отримані показники знову ж таки підтверджуються та роз'яснюються під час індивідуальних бесід тим, що переважна більшість поліцейський на період війни залишилися вдома, в той час як їх сім'ї виїхали на більш безпечну територію (західні регіони України, закордон). Це стало передумовою більшого включення у виконання домашньої роботи, яку раніше ділили з чоловіком/дружиною/дітьми, потребою здобувати вищий рівень фінансового забезпечення задля утримання близьких, забезпечення їх комфорту. Слід відмітити, що підвищене включення у роль здобувача фінансів на 3,4 % може бути обумовлено також тим, що поліцейські в період воєнних дій згідно постанові КМУ від 28.02.2022 № 108 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час воєнного стану» отримали додаткову винагороду у розмірі 30 000 - 10 000 грн, чим змогли покрити свої фінансові зобов'язання, кредити і тим самим відчувати себе впевнено в даній ролі. Окремо зазначимо, що згідно результатів попередніх вивчень соціально-психологічного клімату в колективах (наказ МВС від 06.02.2019 № 88) та індивідуальних бесід, консультацій в довоєнний час, кожен других поліцейський відмічав невдоволення власним фінансовим становищем, наявність кредитних зобов'язань.

Зазначимо збільшення (майже на 8%) включеність у виконання ролі особи, що

турбується за своє здоров'я, що можна пояснити також руйнацією базових ілюзій життя, а саме ілюзії власного безсмерті. Так, особа чітко усвідомлюючи свою смертність, високий ризик зазнати серйозних травм або ж навіть втратити життя, починає більш усвідомлено турбуватися про власне здоров'я, контролювати життєваважливі показники, якісно задовольняти базові потреби. Підвищення на 2% ролі віруючої людини знову ж таки повертає до руйнації вищевказаних ілюзій, але контроль за своє життя додатково перекладається на Бога, вищі сили.

Атрофія ролі особи, яка допомагає іншим, волонтерить (майже на 31% збільшилась в поорівнянні з довоєнним часом) пояснюється теорією вчених Ізраїльської Коаліції Травми про більш адаптаційну реакцію на стрес осіб з вищим рівнем резилентності та стресостійкості через надання допомоги іншим. Так, Аерон Антоновський та інші вчені Салютогенного підходу відмічають, що ті особи, які самі опинившись в складних життєвих, кризових або травматичних обставинах надають допомогу іншим, швидше відновлюють свій психологічний стан, менше страждають в подальшого від посттравматичного стресового розладу.

Розглянута вище думка дає змогу глумачити, що поліцейські на підсвідомому рівні почали більше перейматись та допомагати іншим не лише з альтруїстичних мотивів, а і задля власної безпеки, психологічного здоров'я, що в свою чергу надає змогу більш ефективно виконувати свої професійні обов'язки.

Як основні соціальні ролі виконувани респондентами (2022 рік) є поліцейський (57,7%), партнер (чоловік/дружина, хлопець/дівчина) (44%), син/донька (34,6%), мати/батько (25%), здобувач освіти, волонтер, спортсмен/людина, що турбується про своє здоров'я, викладач (по 15%),

віруючий (13,4%), брат/сестра (11,5%). Варто відмітити, що переважна більшість опитаних відмічає, що не відчуває негативних емоцій по відношенню до виконуваних ролей, здійснення відповідних функцій, проте 16,6% зазначають, що відчувають емоційний дискомфорт від споглядання, юзання новин, отримання інформації воєнного характеру. Дані почуття переважно викликані хвилюванням за безпеку дітей, почуттям провини перед рідними (партнери, батьки) через неможливість приділення належної уваги, перенесенням негативних переживань, вражень побаченого в СМІ жахіття війни на свої родини (9,5%), а також навпаки роздратуванням від демонстрації в соціальних мережах активного дозвілля людей, які виїхали на безпечну територію та не переймаються військовими подіями (12%).

На питання «Які ролі прагнете виконувати, проте на теперішній час не маєте такої можливості?» поліцейські зазначили поодинокі ролі (мама/батько – 16,3%, мандрівник – 18,6%, спортсмен – 11,6%, волонтер, дружина/чоловік, звичайний курсант та поліцейський – 9,3%).

Висновки. Враховуючи результати проведеного дослідження, можна говорити про досить цікаві зміни майже всіх компонентів рольової компетентності поліцейських у воєнний час. Основними соціальними ролями поліцейських шляхом емпіричного дослідження визначено: поліцейський (згідно визначених завдань поліції та штатного розпису - інспектор, слідчий, дізнавач, оперуповноважений, дільничний офіцер, черговий, постовий, оператор, криміналіст, кінолог, психолог та ін.), партнер (чоловік/дружина, хлопець/дівчина), син/донька, мати/батько, здобувач освіти, волонтер, спортсмен/людина, що турбується про своє здоров'я, викладач, віруючий, брат/сестра. Безпосередньо під час війни найбільшої атро-

фії зазнали ролі: особа, що допомагає іншим (волонтер), виконувач домашньої роботи, особа, що турбується за власне здоров'я, здобувач фінансів, віруючий.

Ми чітко можемо визначити наявність обширної варіативності рольового репертуару та їх гнучкість під впливом кризових обставин. Зазначимо, що яскравіше рольова глибина простежується в сімейних ролях, тих що відносяться до виконання батьківських та дочірних/синівських обов'язків. Отримані дані є підґрунтям для подальшого вивчення рольової компетентності поліцейського як інтегральної характеристики особистості, а також побудови психологічної програми з профілактики психічних розладів.

Список літератури

1. *Александров Д. О.* Загальна психологічна характеристика професійної діяльності працівника Національної поліції. *Юридична психологія.* № 1 (18), 2016. С. 129-138
2. *Борисюк О. М.* Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. *Науковий вісник державного університету внутрішніх справ.* Серія психологічна. 2014. № 1. С. 67-76. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/-/documents_pdf/visnyku/nvsp/01_2014/14bomkoo.pdf (дата звернення: 09.09.2022).
3. *Горностай П. П.* Рольова компетентність і адаптивність особистості. – Київ: Гімназія на зламі століть: Практико-зорієнтов. посібн. К., 1999. С.116-123.
4. *Горностай П. П.* Особистість та роль: рольовий підхід в соціальній психології особистості. Київ: Інтерпресс ЛТД, 2007.
5. *Жук Н. А.* Психолого-комунікативні конструкти поведінки патрульного поліцейського в професійній діяльності.

Юридична психологія: науковий журнал. 2019. Вип. № 2. С.46–53.

6. ЗУ «Про Національну поліцію України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH26E00A> (дата звернення: 12.09.2022).

7. Мірошник З. М. Структура особистості вчителя початкових класів: рольовий підхід: монографія. Харків: ФЛП Шейнина Е.В.; ХНПУ, 2011.

8. Михайленко О. Ю. Ролєграма як засіб розвитку рольової компетентності майбутнього психолога URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v7/i45/20.pdf> (дата звернення: 12.09.2022).

9. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання. Хмельницький: Вид-во Нац. акад. ДПСУ. 2012.

10. Швець Д. В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні: монографія. Харків: Майдан, 2018.

Транслітерований список літератури

1. Aleksandrov D. O. Zahalna psykholohichna kharakterystyka profesiinnoi diialnosti pratsivnyka Natsionalnoi politzii [General psychological characteristics of the professional activity of the employee of the National Police] Legal psychology. #1 (18). Pp. 129-138.

2. Borysiuk O. M. Kharakterystyka profesiinnoi kompetentnosti ofitseriv OVS. Naukovyi visnyk derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna [Characteristics of professional competence of officers of the Ukrainian Armed Forces]. Scientific Bulletin of the State University of Internal Affairs. The series is psychological. #1. Pp. 67–76.

3. Hornostai P. P. Rolova kompetentnist i adaptivnist osobystosti [Role competence and

personality adaptability] Kyiv: Gymnasium at the turn of the century: Praktiko-zorientov. Manual. K. 1999. Pp.116-123.

4. Hornostai P. P. Osobystist ta rol : Rolevyi pidkhid v sotsialnii psykholohii osobystosti [Personality and role: Role approach in social psychology of personality] Kyiv: Interpress LTD, 2007.

5. Zhuk N. A. Psykholoho-komunikatyvni konstrukty povedinky patru-lnoho politseiskoho v profesiinii diialnosti. [Psychological and communicative constructs of the behavior of a patrol police officer in professional activity]. Legal psychology: a scientific journal. 2019. 2. Issue #2. Pp.46–53.

6. ZU «Pro Natsionalnu politzii Ukrainy» [Law «On the National Police of Ukraine»] URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH26E00A>

7. Miroshnyk Z. M. (2011) Struktura osobystosti vchytelia pochatkovykh klasiv : rolovyi pidkhid [Personality structure of primary school teacher: role approach] Kharkiv: E.V. Sheynin's FLP; KhNPU. 2011.

8. Mykhailenko O. I. Rolehrama yak zasib rozvytku rolovoi kompetentnosti maibutnoho psykholoha [Rolegram as a means of developing the role competence of the future psychologist] URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v7/i45/20.pdf>

9. Torichnyi O. V. Teoriia i praktyka formuvannia viiskovo-spetsialnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-trykordonnykiv u protsesi navchannia. [Theory and practice of formation of military-special competence of future border officers in the training process]. Khmelnytskyi: View of the National Acad. DPSU. 2012.

10. Shvets D. V. Psykholohichni ta pravovi zasady formuvannia osobystosti politseiskoho v Ukraini [Psychological and legal foundations of the formation of the personality of a police officer in Ukraine] Kharkiv: Mайдан, 2018.

CHANGES IN THE ROLE COMPETENCE OF POLICE OFFICERS
IN THE PERIOD BEFORE AND DURING THE WAR

K. Mitchenko

Анотація. *This article reveals the concept of role competence of a police officer. Role competence is defined as the ability of an individual to effectively own his psychological roles, to act as a full-fledged subject of these roles, to include role behavior in the process of his own life activity and life creativity. This makes it possible to solve various life problems.*

Attention is focused on the dynamics of changes in the social aspect of the role potential of the individual of a law enforcement officer in pre-war and immediate wartime. When predicting the role repertoire, the totality of life roles of the individual, psychological features of the professional activity of the employees of the practical units of the police were taken into account. Based on the main tasks and powers of police officers according to the Law of Ukraine «On the National Police» and the staff list, the main professional roles of a police officer were determined.

An empirical study was conducted and the atrophy of roles that existed in the pre-war period was described, as well as the social roles that appeared during the war. The main social roles of policemen are defined as: policeman, partner, child, parent, student, volunteer, athlete, teacher, believer, sibling. The extensive variability of the role repertoire of a police officer and the flexibility of role performance under the influence of crisis circumstances are analyzed. It is summarized that the role depth is more vividly traced in family roles, those related to the fulfillment of parental and children's duties.

Key words: *role competence, role repertoire, professional competence of a police officer.*

УДК 37.015.3 378.633

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Ж. В Сидоренко

Т. І. Шевчук

ORCID: 0000-0003-2251-8233

Анотація. В статті розглядаються особливості професійного вигорання педагогів в умовах дистанційного навчання. В ході дослідження були використані: Методика «Діагностика професійного вигорання» К. Маслач, С. Джексон, в адаптації Н. Водоп'янова; методика В. Бойка «Діагностика емоційних бар'єрів у спілкуванні», авторська анкета для визначення особливостей ставлення педагогів до дистанційного навчання.

Для проведення дослідження було сформовано вибірку з 36-ти вчителів, 26-ти жінок та 10-ти чоловіків. Вік респондентів становив від 24 до 55 років.

Було встановлено, що більшість опитуваних демонструють середні та високі показники професійного вигорання, що виявляються в таких ознаках як: емоційне виснаження, деперсоналізація та професійна редукація. Серед домінуючих емоційних бар'єрів вчителів, – негнучкість, невиразність емоцій та неадекватність, нездатність керувати емоціями.

За результатами авторської анкети встановлено, що у 75% опитаних вчителів дистанційне навчання викликає «втому і роздратування», 10 % респондентів ставиться до цієї форми навчання нейтрально і 15 % опитаних вчителів схвалюють дистанційну форму навчання.

Аналіз анкетних даних також вказує на труднощі з боку вчителів у встановленні емоційного контакту з учнями, проблеми професійної самореалізації.

В перспективі дослідження вважаємо доцільним вивчити можливості оптимізації відновлення особистих ресурсів вчителів та розробити психокорекційну програму для запобігання емоційного та професійного вигорання вчителів в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: професійне вигорання, дистанційне навчання, деперсоналізація, емоційне виснаження, редукація професійних досягнень, емоційні бар'єри.

Постановка проблеми. В останні роки проблема професійного вигорання представників соціономічних професій перебуває в фокусі постійної уваги зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Діяльність педагога має ряд специфічних особливостей, що дають можливість віднести її до потенційно афектогенних [3, с. 48]. Відповідно до професіограми вчителя, успішне виконання професійної діяльності педагога зумовлюється наявністю: викладацьких, ораторських, організаційних, вербальних та комунікативних здібностей;

високого рівня розвитку пам'яті, розподілу уваги; психічної й емоційної урівноваженості, здатності до співпереживання [6, с. 52]. Водночас, вчителі як професійна група відрізняються дуже низькими показниками фізичного й психічного здоров'я [6, с. 54].

В часи поширення пандемії COVID-19 педагоги зіткнулись з необхідністю працювати в умовах дистанційного навчання, опановувати інноваційні технології учбового процесу, що підвищило адаптаційні вимоги до особистості вчителя. Оскільки дистанційне навчання має як свої переваги, так

і недоліки, постає питання: яким чином позначаються умови навчання у віртуальному просторі на психологічному благополуччі педагогів та їх схильності до професійного вигорання?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційного та професійного вигорання ґрунтовно вивчалось у працях дослідників (Н. Freudenberger, С. Maslach, В. Pelman, В. Бойко, Н. Гришина, Н. Водоп'янова, Л. Мітіна, В. Орел, Н. Перегончук та ін.). Розкривались гендерні особливості емоційного вигорання, специфіка вразливості щодо вигорання представників різних професійних груп, можливості корекції та лікування.

Т. Зайчикова вважає, що синдром професійного вигорання вчителів зумовлюється такою специфікою викладацької роботи як: відповідальність за розвиток підростаючого покоління, активна міжособистісна взаємодія, підвищена емоційна напруженість, недостатня соціальна оцінка, тощо [5].

Ефективність дистанційного навчання та концептуальні засади сучасної освіти в умовах інформатизації виступали предметом наукових досліджень таких науковців як Б. Мартиросян, В. Симонов, В. Зверева, А. Єршов, В. Кузнецов, О. Кириченко, Н. Тализіна, В. Андреева та інших [7, С. 196–201].

Натомість, недостатньо висвітлена проблема специфіки виникнення професійного вигорання вчителів в умовах дистанційного навчання, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті: емпірично дослідити психологічні особливості емоційного вигорання педагогів в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Офіційно визнається, що термін «емоційне вигорання» був запропонований Г. Фрейденбергом, який порівнював емоційне вигорання з втомою, розчаруванням, поганим настроєм [8].

Окрім «емоційного вигорання» використовують як синонімічні терміни «про-

фесійне вигорання» і «психічне вигорання» [1, С. 128–133].

В зарубіжній психології варто виокремити такі психологічні підходи до вивчення проблеми вигорання як трьох-компонентна модель К. Маслач та С. Джексона, модель Pines та модель Shirom-Melamed.

Так, згідно моделі К. Маслач, професійне вигорання розглядається у вигляді реакції на професійні тривалі стреси у процесі міжособистісних комунікацій і включає такі компоненти як деперсоналізація, емоційне виснаження, редукція особистих досягнень. Під емоційним виснаженням розуміється комплекс проявів «емоційної втоми» або «спустошення» від постійної напруги і стресових реакцій в процесі роботи з людьми. Деперсоналізація виражається насамперед у тенденції бачити переважно «погані» сторони в характері й поведінці інших людей. Редукція особистих досягнень відзначається, якщо людина втрачає почуття власної значущості в професійному плані, не бачить перспектив свого подальшого розвитку [9].

У вітчизняній психології вважаємо доцільним звернутись до розробок В. Бойко, який розглядає емоційне вигорання з позиції теорії стресу і загального адаптаційного синдрому. В його розумінні, емоційне вигорання — вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі часткового або повного виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи [2].

На думку О. Гнезділової, інноваційні методи, до яких відносять, в тому числі й дистанційні методи навчання, мають слугувати засобом актуалізації творчого потенціалу вчителя та запобігати виникненню емоційного вигорання [4]. Проте, аналізуючи особливості дистанційного навчання, О. Кириченко та А. Д. Чайнікова виділяють такі негативні аспекти, що можуть вплинути на виникнення синдрому емоційного вигорання у вчителів як:

1) відсутність безпосереднього емоційного, енергетичного, контакту учнів із пе-

дагогом (ускладнює процес передачі соціокультурного досвіду, знижує харизматичні можливості суб'єктів освіти, негативно впливає на групову і професійну ідентифікацію учнів, навчальну мотивацію);

2) механістичність, проектування законів реального світу на віртуальне середовище і навпаки;

3) знеособлення суб'єктів освітнього процесу (віртуальний світ сприяє не тільки анонімності, але і сенсорної деградації у спілкуванні) [7, С. 196–201].

Враховуючи вищезазначене, ми припустили, що дистанційне навчання може негативно відобразитись на психологічному здоров'ї вчителів, зумовлювати професійне вигорання. Ця проблема може позначатись на зростанні показників емоційного виснаження та деперсоналізації, згідно моделі К. Маслач.

Для емпіричного дослідження нами були використані: Методика «Діагностика професійного вигорання» К. Маслач, С. Джексон, в адаптації Н. Водоп'янова; методика В. Бойка «Діагностика емоційних бар'єрів у спілкуванні», авторська анкета для визначення особливостей ставлення педагогів до дистанційного навчання.

Орієнтуючись на модель К. Маслач, під час розробки анкети враховувались наступ-

ні емпіричні категорії: емоційне виснаження, деперсоналізація, редукція особистих досягнень в контексті дистанційного навчання. Питання стосувались: емоційного компоненту ставлення до дистанційного навчання (онлайн-навчання); здатності до емоційного встановлення контакту з учнями в даному форматі навчання, можливості себе професійно реалізувати в процесі дистанційного навчання.

В дослідженні взяли участь вчителі Іллінецької гімназії НВК ЗОШ І–ІІІ ступенів № 2 та Іллінецької загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 1. Було сформовано вибірку з 36-ти досліджуваних, 26-ти жінок та 10-ти чоловіків. Вік досліджуваних становив від 24 до 55 років. Дослідження проходило за принципами добровільності та анонімності.

Проаналізуємо результати, отримані за методикою «Діагностика професійного вигорання» К. Маслач, С. Джексон, в адаптації Н. Водоп'янова.

Отже, в досліджуваних зафіксовано наступні показники рівня емоційного виснаження: у 10% педагогів виявлено низький рівень емоційного виснаження; 40% опитаних продемонстрували середній рівень емоційного виснаження, а високий рівень зафіксо-

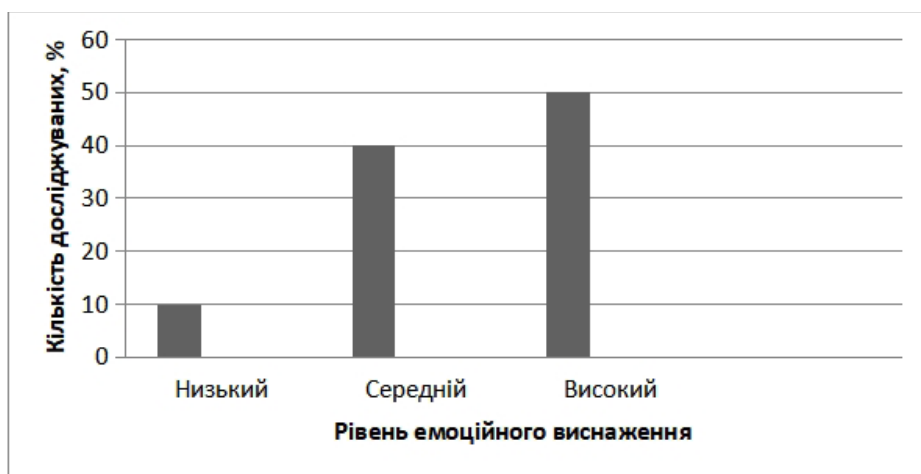

Рис. 1. Рівень емоційного виснаження в педагогів

Як бачимо, в опитаних вчителів переважають високі та середні показники емоційного виснаження. Це може свідчати про пригнічений стан, схильність до переживання негативних емоцій, емоційну спустошеність.

Наступним показником є рівень деперсоналізації. Так, в 25% досліджуваних зафіксовано низький рівень деперсоналізації, в 30% виявлено середній рівень. Високий рівень деперсоналізації продемонстрували 45% досліджуваних.

Рис. 2. Рівень деперсоналізації в педагогів

Отже, показники деперсоналізації виявились також переважно високими, що вказує на можливу байдужість, формальне, цинічне ставлення до учнів та колег.

Розглянемо результати досліджуваних щодо показників рівня редукції професійних досягнень. Так, 20% досліджуваних продемонстрували низький рівень редукції професійних досягнень. У 40% вчителів виявлено середній рівень

редукції професійних досягнень. Високий рівень зафіксовано у 40% респондентів.

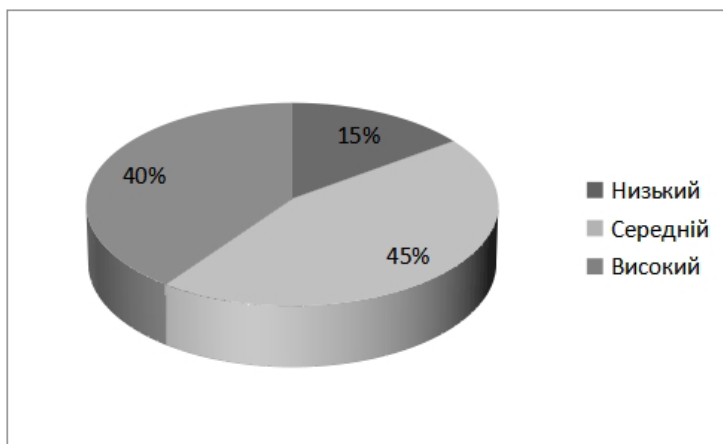
Як бачимо, показники цього компоненту емоційного вигорання також зміщені у негативну сторону. Це можна інтерпретувати таким чином: вчителі виявляють часткове або повне незадоволення своєю роботою, зокрема, своїми досягненнями та професійною компетенцією.

Рис. 3. Рівень редукції професійних досягнень педагогів

На наступному етапі нами було визначено системний індекс емоційного вигорання педагогічних працівників. Так, серед респондентів виявлено 15% осіб з низьким рівнем емоційного вигоран-

ня, 45% досліджуваних з середнім рівнем емоційного вигорання. Високий рівень емоційного вигорання було зафіксовано у 40% опитаних. Отримані результати представлені на *Діаграмі 1*.

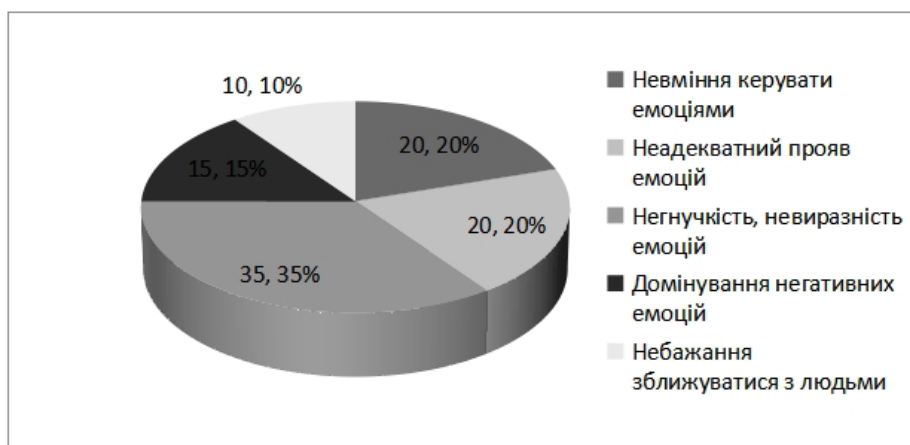
Діаграма 1. Рівень емоційного вигорання у досліджуваних вчителів

Проаналізуємо емпіричні дані щодо бар'єрів у встановленні емоційних контактів, отримані за методикою В. Бойка «Діагностика емоційних ба'єрів у спілкуванні».

Було встановлено наступний розподіл домінуючих бар'єрів. Так, невміння керувати емоціями виявлено в 20% досліджуваних. Неадекватний прояв емоцій домінує у 20% опитаних вчителів. Водно-

час, 35% досліджуваних продемонстрували негнучкість, невиразність емоцій.

Домінування негативних емоцій як основний тип поведінки у конфлікті обрали 15% досліджуваних. Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі як основний домінуючий бар'єр емоційного спілкування притаманно 10% досліджуваних. Отримані результати представлено на *Діаграмі 2*.

Діаграма 2. Домінуючі бар'єри у міжособистісному спілкуванні

Отже, більшість досліджуваних педагогів за результатами діагностування виявили негнучкість та невиразність емоцій, що може узгоджуватись з ознаками емоційного виснаження.

За результатами авторської анкети, було встановлено, що у 75% опитаних вчителів дистанційне навчання викликає «втому і роздратування», 10% демонструє нейтральне ставлення, тоді як у 15% випадків педагоги надають позитивну оцінку такому формату освіти. Ця відповідь співзвучна результатам, отриманим за допомогою методики «Діагностика професійного вигорання» К. Маслач, С. Джексона, в адаптації Н. Водоп'янова і підтверджує високі показники емоційного виснаження опитаних педагогів.

На питання: «Чи погоджуєтесь Ви з тим, що онлайн навчання дає змогу повноцінно реалізувати себе як педагога?» 20% опитаних дали стверджувальну відповідь, 25% педагогів відповіли: «Частково». Відповідь «Ні» надали 55% опитаних. Отже, це вказує на схильність до професійної редукції в умовах дистанційного навчання у більшості опитаних.

Відповідаючи на питання: «Чи вдається вам встановити емоційний контакт з учнями під час онлайн-навчання?», 35% досліджуваних відповіли позитивно, натомість, 65% визнали труднощі встановлення емоційного контакту. Це, в свою чергу, вказує на проблему деперсоналізації педагогів під час дистанційного викладання навчальних предметів.

Отже, за результатами дослідження ми дійшли **висновку**, що в умовах дистанційного навчання загострюються проблеми професійного вигорання педагогів. Це виявляється як відчуття втоми та роздратування від навчального процесу, невиразність, негнучкість та неадекватність емоцій, знецінення вчителями своїх професійних досягнень, труднощі

професійної самореалізації та байдуже, суб'єкт-об'єктне ставлення до учнів. Натомість, є частина педагогів, які схвально відносяться до нового формату навчання і хотіли б продовжити працювати в таких умовах.

В перспективі дослідження вважаємо доцільним вивчити можливості оптимізації відновлення особистих ресурсів вчителів та розробити психокорекційну програму для запобігання емоційного та професійного вигорання вчителів в умовах дистанційного навчання.

Список літератури

1. *Бегун-Трачук Л. О.* Дослідження професійного та емоційного вигорання у психолого-педагогічній теорії та практиці. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі.* № 5, 2020. С. 128-133.
2. *Бойко В. В.* Синдром «емоціонального вигорання» в професіональному общенні. СПб.: Питер, 1999. С. 206.
3. *Булатевич Н. М.* Синдром емоційного вигорання вчителя: роль індивідуальних й організаційних чинників. К., 2005. Вип. 22-23. С. 47-50.
4. *Гнездилова О. Н.* Инновационная педагогическая деятельность как фактор предупреждения эмоционального выгорания учителя : дисс. канд. психол. наук. М., 2005.
5. *Зайчикова Т. В.* Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів: Автореф. дис. канд. психол.наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2005. 20 с.
6. *Кокун О. М.* Психологія становлення сучасного фахівця. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.
7. *Чайнікова А. Д. Кириченко О. М.* Психолого-педагогічний аналіз ефективності дистанційного навчання. Габітус. Вип.25. С. 196-201.
8. *Freudenberger H. J.* Staff Burnout. Journal of

Social Issues. 1974. Vol. 30. Pp. 159-165.

9. Maslach C., Leiter M. The Truth About Burnout, San Francisco, 1997.

Транслітерований список літератури

1. Beghun-Trachuk L. O. Doslidzhennja profesijnogho ta emocijnogho vyghorannja u psykhologho-pedagoghichnij teoriji ta praktyci [The study of professional and emotional burnout in psychological and pedagogical theory and practice]. Muzychne mystectvo v osvitologhichnomu dyskursi. #5, 2020. S. 128-133.
2. Bojko V. V. Sindrom «jemocional'nogo vygoranija» v professional'nom obshhenii [Syndrome of «emotional burnout» in professional communication]. SPb. 1999. S. 206.
3. Bulatevich N. M. Sindrom emocijnogo vigorannja vchitelja: rol' individual'nih j organizacijnih chinnikiv [Syndrome of emotional burnout of the teacher: the role of individual and organizational factors]. K., 2005. Vip. 22-23. S. 47-50.
4. Gnezdilova O. N. Innovacionnaja pedagogicheskaja dejatel'nost' kak faktor preduprezhdenija jemocional'nogo vygoranija

uchitelja [Innovative pedagogical activity as a factor in preventing emotional burnout of a teacher]: diss. . kand. psihol. nauk. M., 2005.

5. Zajchukova T. V. Socialjno-psykhologhichni determinanty syndromu «profesijnogho vyghorannja» u vchyteliv [Socio-psychological determinants of the «professional burnout» syndrome among teachers]: Avtoref. dys. kand. psykol. nauk: 19.00.05. Instytut psykhologhiji im. Gh.S.Kostjuka APN Ukrajiny. K., 2005.

6. Kokun O. M. Psykhologhija stanovlennja suchasnogho fakhivcja [The psychology of becoming a modern specialist]. K.: DP «Inform.-analit. Aghenstvo», 2012. 200 s.

7. Chajnikova A. D, Kyrychenko O. M. Psykhologho-pedagoghichnij analiz efektyvnosti dystancijnogho navchannja [Psychological and pedagogical analysis of the effectiveness of distance learning]. HABITUS 2021, Vyp.25. S 196-201.

8. Freudenberger H. J. Staff Burnout. Journal of Social Issues. 1974. Vol. 30. Pp. 159-165.

9. Maslach C., Leiter M. The Truth About Burnout, San Francisco, 1997.

PROFESSIONAL BURNOUT OF TEACHERS IN CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Zh. Sydorenko, T. Schevchuck

Abstract. *The article examines the peculiarities of professional burnout of teachers in the conditions of distance learning. In the course of the study, the following methods were used: «Diagnostics of professional burnout» by K. Maslach, S. Jackson, adapted by N. Vodopyanov; V. Boyko's method «Diagnostics of emotional barriers in communication», the author's questionnaire for determining the peculiarities of teachers' attitude to distance learning.*

A sample of 36 teachers, 26 women and 10 men, was formed for the study. The age of the respondents was from 24 to 55 years.

It was established that the majority of the interviewees show average and high indicators of professional burnout, which are manifested in such signs as: emotional exhaustion, depersonalization and professional reduction. Among the dominant emotional barriers of teachers are inflexibility, vagueness of emotions and inadequacy, inability to manage emotions.

According to the results of the author's questionnaire, it was established that 75% of the surveyed teachers are «tired and irritated» by distance learning, 10% of respondents are neutral about this form of education, and 15% of the surveyed teachers approve of distance learning.

The analysis of questionnaire data also indicates difficulties on the part of teachers in establishing emotional contact with students, problems of professional self-realization.

In the perspective of the research, we consider it expedient to study the possibilities of optimizing the restoration of personal resources of teachers and to develop a psychocorrective program to prevent emotional and professional burnout of teachers in the conditions of distance learning

Key words: *professional burnout, distance learning, depersonalization, emotional exhaustion, reduction of professional achievements, emotional barriers.*

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

УДК 159.943

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

О. М. Хлонь

ORCID: 0000-0001-9733-8531

Анотація. Сучасна молода людина не може знаходитись в суспільстві та бути його повноцінним членом, якщо вона належним чином не соціалізована, однак, актуальними залишаються теми соціального дистанціювання та інтеграції особистості до прогресивного суспільства лише при наявності у неї ряду загальнообов'язкових навичок, умінь, якостей та компетентностей, саме тому дана проблематика набуває актуальності.

Мета дослідження визначення особливостей, характеристик та невід'ємних елементів застосування механізмів адаптації до сучасної молоді людини виявлення складнощів, що можуть виникати на цьому шляху та виокремлення способів їх подолання та покращення процесів соціалізації та соціальної адаптації внаслідок формування чітких алгоритмів поведінки.

Алгоритм правової соціалізації молоді людини включає стадію формування мотиваційного потягу спрямованого на залучення до певної соціальної групи. Усвідомлення стійкої мотивації до необхідності соціалізуватись саме у обрану групу викликає індифікаційні процеси приналежності особи до даної групи, які можуть на початку виникати в односторонньому порядку, в той час, як формальне визнання статусу такої молоді особи учасником групи можливе. Лише в разі сприймання такої дійсності більшістю, найбільш авторитетною групою або її представником.

Імітація, а в подальшому і точне наслідування підкріплене емоційно-психологічними механізмами, зокрема, наприклад, такими, як сором та провина, коли особа, яка з тих чи інших причин вперше порушила писані чи неписані правила чи норми, про що має бути попереджена для уникнення несвідомого заперечення протиправності діяння. В подальшому, коли людина стає повноцінним членом суспільства механізми засвоєння соціальних норм можуть змінюватися зокрема інтеріоризація може переходити у екстеріоризацію і навпаки. Прийняття і засвоєння певних норм та правил як правило регулюється ефективністю тієї чи іншої діяльності. Якщо особа, що належним чином соціалізувалася вносить в стабільні процеси якісь новаторства її ідеї належним чином проходять експертизу та у разі виявлення корисності проекту допускаються до практичної діяльності.

Ключові слова: правосвідомість, молодь, розвиток особистості, механізми соціалізації, підлітки.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток та прогрес суспільства не можливий без його консолідації та об'єднання. На сьогодні глобалізоване суспільство

охоплено такими тісними зв'язками, що окрема його ланка будь-то індивід, група чи навіть державне утворення одночасно втрачає свої конкурентні можливості

у разі протиставлення себе більшості. При цьому, переваги об'єднаних структур важко переоцінити, як для суспільства в цілому, так і для конкретного учасника такого об'єднання, а недоліки не є критичними для прогресивної громадськості. Однак, далеко не завжди видається можливим відповідати усім вимогам, які висуваються до потенційного члена такого об'єднання. Це питання стоїть досить гостро, особливо в форматі майбутніх прагнень нашої країни до членства в Європейському Союзі. Однак, проблематика входження в суспільні формації актуальна не лише в першу чергу для держав чи колективів, але і для окремих громадян. І зважаючи на прагнення до європейської спільності переважної більшості представників нашої громадськості, така проблематика як дослідження феноменів соціалізації, в першу чергу для представників молодого покоління є безумовно важливою та актуальною.

Насправді, проблематика адаптації та соціалізації виникає ще з початку входження окремого індивіда в суспільство, на тому чи іншому етапі його становлення чи то професійного, чи то громадського, чи то суспільного-побутового. Суспільна консолідація — це не лише основа стабільності суспільства, але і фактор його розвитку, рушійна сила, яка допомагає виходу із криз, що обтяжені внутрішньою та зовнішньою конфронтацією [1, С. 10]. Визнаючи особливу роль соціалізації та консолідації, держава всебічно сприяє цьому процесу. Стаття 11 Конституції України проголошує, що держава сприяє консолідації та розвитку нації. В той же час, кожен індивід, сам по собі унікальний і процес входження його в суспільство може бути пов'язаний із багатьма складнощами.

Ціннісні орієнтири, прагнення та цілі, порозуміння правових та суспільних ідеалів можуть розрізнятися в залежності від багатьох факторів. Це яскраво видно зо-

крема і на прикладі нашої країни. Зокрема, дослідження проведені Центром Розумкова з 12 по 17 липня 2019 року, показали, що в пріоритеті українців є в першу чергу цінності особистісного благополуччя (найважливішими особистісними проблемами є зниження комунальних тарифів — 64,2, підвищення пенсій та зарплат — 63%, краща робота у сфері охорони здоров'я — 35,5%, цінова політика — 29,9%), а вже потім ідуть цінності самореалізації та правового забезпечення (законність та рівність перед законом — 15,9%, гарантування екологічної безпеки — 5,4%, захист прав і свобод громадян та захист демократії — 3,4%) [2]. В той же час, ціннісні пріоритети «цінностей самореалізації» для євроатлантичної цивілізації є базовими, що визначає необхідність рухатися саме в цьому напрямку, для досягнення консолідованих об'єднаних цілей євроінтеграції та знаходження взаєморозуміння на цьому шляху. [3, С. 114–115]

Особливо актуально це в умовах сьогодення. З одного боку, сучасна молода людина не може знаходитись в суспільстві та бути його повноцінним членом, якщо вона належним чином не соціалізована, а з іншого досить актуальними залишаються теми соціального дистанціювання та інтеграції особистості до прогресивного суспільства, лише при наявності у неї ряду загально-обов'язкових навичок, умінь, якостей та компетентностей.

Мета та завдання дослідження визначення особливостей, характеристик та невід'ємних елементів застосування механізмів адаптації до сучасної молодої людини виявлення складнощів, що можуть виникати на цьому шляху та виокремлення способів їх подолання та покращення процесів соціалізації та соціальної адаптації за рахунок формування чітких алгоритмів поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику соціалізації розглядали в своїх роботах Б. Ананьев, А. Кроник, П. Горностай, Н. Корабльова, А. Кочарян,

Д. Киппер, А. Лебедев, І. Філіпшова, І. Фурманова, питання соціального становлення можна прослідкувати в роботах Л. Ковалю, Г. Костюка, Л. Максименко В. Москаленко, В. Орджеховської Г. Пустовіта К. Чорної, механізми виховання та соціалізації юнаків і підлітків відображаються в роботах Б. Ананьєва, М. Боришевського, О. Запорожця, А. Коваленко Д. Ельконіна.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи ширше дане питання варто відмітити, що згадки про соціалізацію можна знайти ще у 1887 р. в роботах американського вченого Франкліна Г. Гіддінгса. Зокрема, він вказує, що це перш за все підготовка людини до соціального життя, розвиток її соціальної природи, характеру [4, 5, 6, С. 390]. Будь-який соціальний порядок Франклін Г. Гіддінгс розглядав, як такий, що знаходиться у стані рухомої рівноваги при цьому рівновага влади і статусу необхідна для внутрішньої справедливості та порядку в широкому сенсі міжнародного світу [7]. При цьому соціогенез в даному соціальному порядку Франклін Г. Гіддінгс розглядав, як результат енергетичної основи, яка в свою чергу з'являється, коли людина черпає з природи її енергію. Отже людина, навколишнє середовище та суспільство перебувають у взаємодії та єдності. Навколишнє середовище має вплив на характер населення, дозволяє створювати нові технології, долати труднощі, знаходити вирішення проблем та обмежень. Енергію він поділяє на психічну і фізичну, а прогрес в цьому сенсі він вважав зростаючим перетворенням видів енергії. [8, С. 384, 9, С. 97] Для ефективного соціогенезу Ф. Гіддінг вважав важливим чинником роль осучасненої освіти. [10]

Соціалізація в даному випадку може бути результатом і процесом опанування та відтворення соціального досвіду [6, С. 391]. Вона може розглядатися в рамках теорії соціального виховання, одним із представників якої був В. Каптерев, який вказував на односторонність педагогіки у зв'язку з її занад-

то директивним підходами [11]. Саме тому, при розгляді соціалізації варто звернути увагу на такі її основні аспекти філософський, психологічний, педагогічний, соціологічний. Міждисциплінарний підхід їх усіх об'єднує у напрямку розуміння та досягання найбільш важливих результатів. [12]

Соціальне дозрівання визначається складним процесом, етапи та темпи якого можуть характеризуватися певними визначеними основними критеріями, наприклад завершеним навчанням, засвоєнням стабільної професії, матеріальної та фінансової незалежності від батьків, початком трудової діяльності, народженням первістка тощо.

Зважаючи на те, що більшість підлітків ходять до школи та перебувають на утриманні батьків у молодшому та середньому віці темпи соціального дозрівання не є великими. В той же час, у певній категорії підлітків, зокрема у акселератив, претензії щодо відповідності дорослим та власне почуття дорослості починають з'являтися досить рано. Підлітки починають прагнути до скидання батьківського его, нагляду та отримання більшої незалежності. Старший підлітковий вік визначається зростанням соціального розвитку, на який припадає важливий момент самоствердження, зокрема формальне визнання статусу дорослої людини, такі як отримання паспорту, вступ до вищого навчального закладу або призов до армії чи призначення на посаду, що важливо характеризує психіку та поведінку особи підліткового віку.

Підліток може протестувати проти опіки, хай навіть непомітної для його зору, форм контролю над ним, а також в разі наявності покарання і над ним не важливо чи було воно справедливим чи ні. Такі прояви протесту можуть виражатися у грубоощах, неслуху, відлюдності та самоізоляції, впертості. Реагуванням таке можна вважати емансипованими та най-

більш виразно такі прояви виражаються у випадку коли дорослі не готові сприймати підлітка, як дорослу людину, а сприймають його як дитину, ігноруючи при цьому бажання ініціативу чи інтереси цього підлітка.

Між дорослим та підлітком не рідко виникає суперечка щодо модних тенденцій, організації дозвілля, художніх смаків. При цьому молодь є більш прогресивнішою в таких випадках, ніж особа більш старшого віку. Очевидно, що молода людина або підліток перебуваючи у взаємозв'язку із дорослим прагне стати самостійним, для нього не є прийнятна недовіра, з якою відносяться до нього дорослі проти чого він свідомо протестує, в той же час, життєві складнощі викликають у нього тривогу, і на перших етапах обійтись без допомоги дорослого він просто не може, хоча і не готовий зізнаватися у цьому.

Саме під час соціалізації відбувається виховання необхідних якостей, які цінуються однолітками. При взаємодії із колективом однолітків не рідко відбувається переоцінка цінностей, утворюється нове розуміння важливості та пріоритетності завдань, потреби, що включають і загальноправові та морально-етичні. Норми і критерії прийняті в колі однолітків, зазвичай є для молодої людини підліткового віку більш важливими ніж норми прийняті у колі дорослих людей. Дуже часто молода людина підліткового віку впадає у крайнощі, коли прагне з одного боку бути сучасним, а з іншого сліпо наслідує стандарти та штампи. Зокрема, молода особа підліткового віку дуже прихильна до речей пов'язаних із підкріпленням іміджу, зокрема може йтися мова про сліпе наслідування рекламних образів, хіпстерських стандартів поведінки та життя, молоді люди вживають молодіжний сленг навіть у тих випадках коли він недоречний. Зачіска або рекламований одяг є для

них виявом їхньої неповторної індивідуальності [13, С. 365].

Соціальна адаптація та відношення до загальносоціальних норм особливо загострена у період молодості та юнацтва підліткового віку. На цьому етапі важливе місце посідає виховання [14, С. 341].

Найбільш яскраво соціальна адаптація проявляється у шкільному віці. За рівнями адаптації її можна поділити на високий, середній та низький рівень адаптації. Високий рівень визначається тоді, коли всі вимоги та правила сприймаються адекватно, ставлення до шкільних занять та школи в цілому позитивне, оволодіння програмним матеріалом глибоке і повне, розв'язання задач відбувається в не залежності від складності виконуваних завдань.

При середньому рівні адаптації наявне позитивне ставлення до школи, не має переживань щодо необхідності відвідування уроків, матеріал розуміється учнем досить гарно в тих випадках коли вчитель пояснює його наочно та доступно, в той же час зосередження відбувається лише тоді коли бачить щось цікаве для себе, до уроків готується, але до більшості а не до всіх, відносини між однолітками зберігає позитивні.

При низькому рівні адаптації ставлення до школи байдуже, існують постійні скарги на здоров'я, самопочуття, настрої відверто негативний або пригнічений, можуть спостерігатися порушення дисципліни, матеріал засвоюється фрагментарно навіть за гарної роботи вчителя, самостійна робота викликає труднощі, інтересу до виконання самостійних завдань не спостерігається.

Базовими чинниками що обумовлюють соціальну адаптацію молодої людини підліткового віку є зокрема наступні: гарні стосунки у групі та прийняття і задоволення своїм статусом у такій групі, конфліктів з групою чи представниками групи не має, атмосфера в сім'ї сприятлива, виховання

відбується належним чином.

Методами покращення соціальної адаптації молодшої людини підліткового віку є наступні: пізнавальні такі, як спостереження за поведінкою на протязі певного часу, анкетування, тестування та методи активного впливу: бесіда з вчителем або класним керівником, бесіда з батьками дитини, бесіда з самою дитиною, переконання, дискусія, проведення вправ підготовчих, пробних, тренувальних, творчих та контрольних спрямованих на соціалізацію та адаптацію.

На підставі діагностичних даних педагог, психолог чи інша особа залучена до педагогічного процесу, може визначити рівень соціальної адаптації, чинники, що на неї впливають та силу дії відповідних чинників, що відповідно може обумовити застосування необхідних засобів, які будуть нівелювати процес стримування соціальної адаптації.

Активний вплив та психологічна корекція, яка здійснюється після визначення актуальних потреб, можлива та ефективна, лише в тому разі, коли вона враховує індивідуальні особливості кожної дитини, визначає її сильні та слабкі сторони, відображає особистий підхід та розуміння особистісних потреб. Саме ці засади зможуть допомогти процесам соціальної адаптації, входження у навчальну діяльність, здобути для молодих осіб підліткового віку віру в свої можливості, комунікативний контакт між учнем та однолітками, а також учнем та вчителем, отримувати задоволення від навчальної діяльності та шкільної атмосфери, спілкуватись із задоволенням, а не з необхідності, полюбити навчання. [15, С. 353]. В умовах школи починається активне пізнання навколишнього світу без ілюзій та упереджень. У молодій особі підліткового віку, саме в цей час відбувається найбільш активне засвоєння норм та правил

поведінки, правосвідомості та вимог до норм правопорядку. Саме тому, школа, як і інші навчальні інститути відіграють важливу роль не лише у розвитку адаптації та соціалізації особистості, але і в процесах правового становлення особистості та її праворозуміння.

Згідно теорії соціалізації широко представленою в роботах Г. Тарда можна сформулювати наступні механізми соціалізації молодшої людини: ідентифікація, імітація, наслідування, керівництво. [16]. З. Фрейд формулює крім вище перелічених наступні механізми соціалізації зокрема: виключення, заборони та заміщення, почуття сорому і провини. [17, 18, С. 363]. Висловлюючи свою думку про процес формування соціальної адаптації, можемо вказати, що важливим механізмом соціалізації стане тут підкріплення, яке може виражатися в усвідомленні похвали. Але, на нашу думку, тут можна говорити не просто про усвідомлення похвали, а про вироблення благоговійного відчуття єдності, яке в подальшому стане відчуттям правильності вибраного шляху при несвідомому обранні певної поведінки. Через рольову позицію розкриває феномен соціалізації Дж. Мід, який серед механізмів соціалізації виділяє: прийняття ролі — тобто присвоєння певної ролі в процесі взаємодії молодій людині, яка проходить процес соціалізації; навчання ролям та виконання ролі, як фактичний акт поведінки або дія в процесі засвоєння ролей. [19] Крім вище перелічених можна відзначити інтеріоризацію, екстеріоризацію (за напрямком впливів); стихійні та цілеспрямовані (за мірою цілеспрямованості), позитивні та негативні (за позитивністю) [20, С.32–39]. За Т. Парсонсом соціалізація може відбуватися на підставі механізмів основних: пізнавальних, захисних, пристосування та додаткових: підкріплення загасання, гальмування, субституції. При цьому механіз-

ми захисту та адаптації можуть контролювати відповідні змінні, що забезпечує баланс та рівновагу відповідних змін [17].

Молода людина з початку своєї соціальної адаптації може проходити ряд етапів, які передбачають в тому числі і правову соціалізацію. При цьому повага до прав інших осіб, або до правил писаних чи не писаних у цій групі, як і в суспільстві в цілому є однією найважливіших вимог при подальшому соціальному становленні. Виходячи із вищевикладеного, можна визначити алгоритм правової соціалізації молодшої людини, де першою стадією правової соціалізації молодшої людини стане формування мотиваційного потягу спрямованого на залучення до певної соціальної групи, який може формуватися у прямому або в зворотному напрямку. При цьому усвідомлення стійкої мотивації до необхідності соціалізувати саме у обрану групу викликає індифікаційні процеси приналежності особи до даної групи, які можуть спочатку виникати в односторонньому порядку, в той час, як формальне визнання статусу такої молодшої особи учасником групи, можливе, лише в разі сприймання такої дійсності більшістю, найбільш авторитетною групою або її представником. Наступною стадією стане формування індифікаційних процесів, які можуть випереджати діяльність даної особи і, навіть, давати їй можливість незначним чином порушувати правила та норми визнані такою групою, в той же час, на цей період припадає визначена межа адаптивних перебільшень, які може дозволити собі особа, для якої включення в колектив передбачає не лише розуміння формальних правил та процедур, але і негласних та таких, що можуть трактуватися двозначно, при цьому в будь-якому випадку, такі випадки мають стійкі пріоритети та точні обмеження.

Саме тому, важливою стадією та

етапом покращення процесів соціальної адаптації є імітація, а в подальшому і точне наслідування підкріплене емоційно психологічними механізмами, зокрема, наприклад такими, як сором та провина, коли особа, яка з тих чи інших причин, вперше порушила писані чи неписані правила чи норми, про має бути попереджена для уникнення несвідомого заперечення протиправності діяння, або навпаки похвалою чи певними ритуалами схвалення. У більш складних соціальних системах доведення правил та норм, як писаних, так і не писаних доводиться не одній особі, а колективно. Наприклад, окремі етичні вимоги, які можуть в разі порушення спричинити суттєві ускладнення для соціалізації повідомляються на загальнодоступних комунікаційних платформах, наприклад сайтах, публікуються у спеціальних виданнях, доводяться на нарадах, зібраннях в тому числі і кулуарних, з подальшою, часто негласною вказівкою, що незнання законів не звільняє від відповідальності. Тут же можуть доводитися і інформація щодо визнання заслуг або нагороджень.

В подальшому, коли людина стає повноцінним членом суспільства механізми засвоєння соціальних норм можуть змінюватися. Зокрема, інтеріоризація може переходити у екстеріоризацію і навпаки. Динаміка, частота та швидкість прийняття і засвоєння певною суспільною формацією норм та правил, як правило регулюється ефективністю тієї чи іншої діяльності, її нагальністю, важливістю, складністю та іншими важливими для отримання бажаного результату чинниками. Якщо особа, що належним чином соціалізувалася, вносить в стабільні процеси якісь новаторства, її ідеї належним чином проходять експертизу та у разі виявлення корисності проекту для певної суспільної формації

допускаються до практичної діяльності.

Таким чином, створюється прецедент, який може бути закріплений або владним приписом, або, що найчастіше відбувається, шляхом тривалого використання та формуванням традиції, яка за певних умов набуває статусу загальнообов'язкової. Приписи, що традицією не підтримуються, поступово переходять у стадію гальмування та згасання. Вони можуть бути формально визначеними, але не передбачати форми контролю за їх виконанням. Відсутність контролю з одного боку та позитивне підкріплення з іншого недовзі може обумовити їх поступове ігнорування згідно «теорії розбитих вікон» запропонованої Джеймсом Вілсоном та Джорджем Келлінгом (James Q. Wilson та George L. Kelling) [19]. Таким чином закони, правила та норми писані чи не писані формуються, структуруються, видозмінюються шляхом ініціативних змін, а в подальшому систематично упорядковуються. Саме тому можна зробити висновок, що правосвідомість та суспільні процеси взаємозалежні одне від одного.

Висновок. Соціальне дозрівання та соціальна адаптація визначається складним процесом, етапи та темпи якого можуть характеризуватися певними визначеними основними критеріями, наприклад завершеним навчанням, засвоєнням стабільної професії тощо. Адаптація в шкільному віці проявляється у трьох рівнях: високому, середньому та низькому. Чинниками, що обумовлюють соціальну адаптацію є: гарні стосунки у групі, відсутність конфліктів, сприятлива атмосфера та гарне виховання. Методами покращення соціалізації є пізнавальні такі як спостереження, анкетування, тестування та методи активного впливу такі як бесіди, вправи тощо. Механізмами соціалізації є ідентифікація, імітація, наслідування, керівництво, виключення, заборони та зміщення,

почуття сорому та провини, відчуття єдності, прийняття, навчання та виконання ролі, інтеріорізацію та екстеріорізацію, пізнавальних, захисних, пристосування, підкріплення, згасання та гальмування. Формування адаптації та соціалізації молоді людини може бути ефективним при використанні певного алгоритму соціалізації, який становить певну послідовність дій в результаті, якої між особою та суспільною групою утворюється взаємозв'язок.

Список літератури

1. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю. П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.: НАН України, 2017. 336 с.
2. Соціолог Головаха указав на важну угрозу для України. Режим доступу: <https://apostrophe.ua/news/society/culture/2017-12-10/russkij-mir-vvyshivanke-sociolog-ukazal-na-vazhnyuyu-ugrozu-dlya-ukrainy/115366> 1/2
3. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.
4. *Андреева Г. М.* Психология социального познания. М., 2000
5. *Giddings Franklin H.* The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization. New York: Macmillan, 1896.
6. *Вікторова Л. В.* Основи соціалізації особистості [текст]: навч. посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Л. В. Вікторова, Н. Т. Тверезовська, М. В. Михайліченко, Г. М. Ржевський. К.: «ЦП «КОМ-

- ПРИНТ», 2017. 475 с.
7. «Гиддингс, Франклин Х» Международная энциклопедия социальных наук. Режим доступа: Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/giddings-franklin-h>.
8. *Гиддингс Ф. Г.* Основания социологии: анализ явлений ассоциации и социальной организации / Ф. Г. Гиддингс; пер. с англ. 3-е изд. М.: КРАСАНД, 2012. 432 с.
9. *Найдьонов О. Г.* Внесок Франкліна Гіддінгса в теорію соціальної еволюції й соціогенетику. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 8. С. 95–99. Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_8_28
10. *Giddings Franklin H.* The Mighty Medicine: Superstition and Its Antidote. New York: Macmillan, 1929. 147 p.
11. *Кантерев П. Ф.* Общий ход развития русской педагогики и ее главные периоды *Педагогика*. 1992. № 3–4. С. 73.
12. *Алекєєнко Т. Ф.* Соціалізація особистості: можливості й ризики. *Науково-методичний посібник*. К., 2007. 152 с.
13. *Сушицька Я. М.* До проблеми девіантної поведінки в підлітковому віці. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. Т. 8. вип. 4. К., 2006. С. 360–366.
14. *Черняга Р. М.* Значення міжособистісних відносин дошкільників у формуванні громадянських якостей особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. Т. 8. вип. 8. К., 2006. С. 337–342.
15. *Скулиш Н. Є.* Вплив сім'ї на особистість молодшого школяра та його адаптація до шкільних умов. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. Т. 8. Вип. 4. К., 2006. С. 347–353.
16. *Тард Г.* Социальные этюды. Спб., 1902.
17. *Кузьменко Т. М.* Соціологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
18. Соціологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. [В. І. Волович, М. І. Горлач, В. Г. Кремень та ін.] 6-те вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 808 с.
19. *Wilson J. Q., Kelling G. L.* Broken windows. The police and neighborhood safety [Electronic resource] / J. Q. Wilson, G. L. Kelling. 1981. Mode of access: http://www.manhattaninstitute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf.

Транслітерований список літератури

1. Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: natsionalna dopovid (Ukraine: the path to the consolidation of society: a national report) / red. kol.: S. I. Pyrozhkov, Yu. P. Bohutskyi, E. M. Libanova, O. M. Maiboroda ta in.; Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. K.: NAN Ukrainy, 2017. 336 s.
2. Sotsiolog Golovaha ukazal na vazhnuyu ugrozu dlya Ukrainyi. (Sociologist Holovakha pointed to an important threat to Ukraine) URL: <https://apostrophe.ua/news/society/culture/2017-12-10/russkij-mir-vvyshivanke-sociolog-ukazal-na-vazhnuyu-ugrozu-dlya-ukrainy/115366> 1/2
3. *Giddings Franklin H.* The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization / H. Franklin Giddings. New York: Macmillan, 1896. 476 p
4. Etnopolitychni chynnyky konsolidatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva (Ethnopolitical factors of consolidation of modern Ukrainian society) / red. kol. O. Rafalskyi (holova), V. Voinalovych, M. Riabchuk. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa

NAN Ukrainy. 2020. 336 s.

5. *Andreeva G. M.* Psihologija social'nogo poznanija (Psychology of social cognition). M., 2000.
6. *Giddings Franklin H.* The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization / H. Franklin Giddings. — New York: Macmillan, 1896. 476 p.
7. *Viktorova L. V.* Osnovy sotsializatsii osobystosti (Basics of personality socialization) [tekst]: navch. posibnyk dlia studentiv OS «Bakalavr» spetsialnosti 6.010106 «Sotsialna pedahohika» / L. V. Viktrova, N. T. Tverezovska, M. V. Mykhailichenko, H. M. Rzhvskyi. K.: «TsP «KOMPRYNT», 2017. 475 s.
8. «Giddings, Franklin H.» Mezhdunarodnaja jenciklopedija social'nyh nauk (International Encyclopedia of Social Sciences). Polucheno 21 dekabrja 2022 g. s sajta Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/giddings-franklin-h>.
9. *Giddings Franklin H.* The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization / H. Franklin Giddings. New York: Macmillan, 1896. 476 p.
10. *Giddings F. G.* Osnovaniya sociologii: analiz javlenij asociacii i social'noj organizacii (Foundations of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and Social Organization) / F. G. Giddings; per. s angl. 3-e izd. M.: KRASAND, 2012. 432 c.
11. *Naidonov O. H.* Vnesok Franklina Hiddinhsa v teoriiu sotsialnoi evoliutsii y sotsiohenetyku (Contribution of Franklin Giddings to the theory of social evolution and sociogenetics) / O. H. Naidonov // Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii. — 2015. Vyp. 8. S. 95–99. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_8_28.
12. *Giddings Franklin H.* The Mighty Medicine: Superstition and Its Antidote / H. Franklin Giddings. New York: Macmillan, 1929. 147 p.
13. *Kapterev P. F.* Obshhij hod razvitiya russkoj pedagogiki i ee glavnye periody (The general course of the development of Russian pedagogy and its main periods) // Pedagogika. 1992. — #3–4. S.73.
14. Aliekieienko T. F. Sotsializatsiia osobystosti: mozhlyvosti y ryzyky. (Socialization of personality: opportunities and risks) Naukovo-metodychnyi posibnyk. K., 2007. 152 s.
15. *Ya.M. Sushytska.* Do problemy deviantnoi povedinky v pidlitkovomu vitsi (To the problem of deviant behavior in adolescence) // Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka. T.8. vyp. 4. K., 2006. S. 360–366.
16. *R.M. Chernyaga.* The importance of interpersonal relations of preschoolers in the formation of civic qualities of the individual (The importance of interpersonal relations of preschoolers in the formation of civic qualities of the individual) // Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk of the APN of Ukraine / Ed. S. D. Maksimenko T.8. issue 8. K., 2006. P. 337–3
17. *N.Ie. Skulysh.* Vplyv simi na osobystist molodshoho shkoliara ta yoho adaptatsiia do shkilnykh umov (The influence of the family on the personality of a junior high school student and his adaptation to school conditions) // Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka. T.8. vyp. 4. K., 2006 C. 347–353.
18. *Tard G.* Social'nye jetjudy (Social studies). Spb., 1902.
19. *Kuzmenko T. M.* Sotsiologhiia (Sociology). Navch. posib. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2010. 320 s.
20. Sotsiologhiia (Sociology): pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl./[V. I. Volovych, M. I. Horlach, V. H. Kremen ta in.] 6-te vyd.

К.: Tsentr uchbovoi literatury, 2009. 808 s
21. *Wilson J. Q., Kelling G. L.* Broken windows. The police and neighborhood safety [Electronic resource] / J. Q. Wilson,

G. L. Kelling. 1981. Mode of access: http://www.manhattaninstitute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf.

MECHANISMS OF ADAPTATION AND SOCIALIZATION IN THE PROCESS
OF PERSONALITY FORMATION OF A YOUNG PERSON

O. Khlon

Abstract. *The purpose of the study is to determine the features, characteristics and integral elements of the application of adaptation mechanisms to modern young people, to identify difficulties that may arise along the way, and to identify ways to overcome them and improve the processes of socialization and social adaptation as a result of the formation of clear behavioral algorithms.*

The algorithm of legal socialization of a young person includes the stage of formation of a motivational drive aimed at involvement in a certain social group. Awareness of a persistent motivation to socialize in a chosen group causes identification processes of a person's belonging to a given group, which may initially arise unilaterally, while formal recognition of the status of such a young person as a member of the group is possible. Only if such reality is perceived by the majority, the most authoritative group or its representative.

Imitation, and later exact imitation, is supported by emotional and psychological mechanisms, in particular, for example, such as shame and guilt, when a person who, for one reason or another, has violated written or unwritten rules or norms for the first time, which should be warned to avoid unconscious denial of the illegality of an act. In the future, when a person becomes a full-fledged member of society, the mechanisms of assimilation of social norms may change, in particular, internalization may turn into externalization and vice versa. As a rule, the adoption and assimilation of certain norms and rules is regulated by the effectiveness of one or another activity. If a person who has been properly socialized makes some innovations in stable processes, his ideas are properly examined and, if the usefulness of the project is found, they are allowed into practical activity.

Key words: *legal awareness, youth, personality development, socialization mechanisms, teenagers.*

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В МЕДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ ЗДОРОВ'Я

УДК 159.922.7:373.3/5

CORRECTION OF ANXIETY AS A FEAR FACTOR IN JUNIOR STUDENTS OF MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION (FOR EXAMPLE THE DONETSK NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY)

I. S. Avetisova

O. A. Potsulko

ORCID 0000-0002-1129-5794

ORCID: 0000-0002-6797-9992

Abstract. *The study of the levels of personal and situational anxiety of junior medical students of the Donetsk National Medical University (Lyman, Ukraine), whose adaptation process has certain features determined by personal, social and economic and emotional factors are considered in this article. The essence of anxiety and its levels, rational and emotional approach, which was the basis of the proposed psychocorrective program to reduce anxiety levels in medical students are revealed.*

It has been proven that junior year students of medical institutions of higher education may experience stress due to regarding the high requirements for them as future doctors. The feeling of inner anxiety and tension in an uncertain and stressful situation can greatly interfere with them both during university studies and in the performance of professional duties. Therefore, it is important to correct the anxious state of medical students in order to eliminate in the future the appearance of professional fears due to constant anxiety in professional activities.

It was found that the most influential factors in the development of a high level of anxiety in medical students of the 1st and 2nd years are frequent stress factors and significant tension during studies, which indicates the urgent need for psychological preparation of applicants to study at a medical university, and during the first years of study, conducting social-psychological trainings and psychocorrections such as positive inner speech and self-suggestion, fitback or art therapy.

The practical recommendations for the formation of self-esteem by medical students based on successes both in personal life and at work are also provided in this article. It is worth stimulating the future doctor to address the question and fight with his own negative self-esteem and show him how to think from a scientific point of view, evaluate his behavior objectively and how to stop giving himself an assessment only in case of failure.

Key words: *anxiety, levels of anxiety, situational anxiety, personal anxiety, medical university, medical education, medical student, rational and emotional approach, anxiety correction, psychocorrective program.*

Formulation of the problem. The problem of the success of students' educational activities during their education in higher educational institutions is not new, it is of interest to researchers mainly from the point of view of its consequences: professional and personal competence of

graduates, their employment prospects, evaluation of the effectiveness of educational activities of higher education institutions, etc. Does it matter why a student does well or poorly? In any case, he himself will face the consequences of his studies. But when looking at the problem from the standpoint

of medical higher education, there is a practical value in knowing which students will study better or worse, that is, to have a forecast of the success of their educational activities.

It is the students of medical institutions of higher education who, like no one else, can feel the tension due to the high requirements for them as future doctors. Feelings of inner anxiety and tension in an uncertain and stressful situation can greatly interfere with their professional duties. Therefore, it is important to correct the anxious state of medical students in order to avoid in the future the appearance of professional fears due to constant anxiety in professional activities.

The relevance of the work is determined by the fact that the process of obtaining a higher medical education is not only a process of acquiring new knowledge, abilities and skills, but also the formation of a harmoniously and comprehensively developed personality with high moral, spiritual and professional qualities. While studying at a higher medical educational institution, students are in a constant state of mental and psychoemotional stress, which often leads to stress and increased levels of anxiety, which in modern stressful and environmentally unfavorable external conditions becomes one of the determining factors in the formation of a person's personality. That is why the correction of anxiety as a factor of fears and its prevention is of great importance in the preparation of medical students in mastering the future profession of a doctor in conditions of constant anxiety, which carries adaptive functions, warning of external or internal danger, and usually indicates the need to take measures to prevent negative consequences.

Analysis by domestic scientists of psychological and pedagogical research on the problems of anxiety as a mental state that

arises as a result of the influence of situational and personal factors on the educational process and professional activity of student youth (O. Ichanska [1], T. Katkova, K. Pesotska [2], O. Rudenko, A. Lyashenko [3], T. Furdak [4], Yu. Khanin [5], etc.), showed that certain conceptual and empirical issues in this sphere This determines the interest in the further study of systemic interrelationships between anxiety and self-esteem of the personality of the future doctor, because these anxiety states arise even in the first years of studying at a medical university. And it is these mental states that affect the progress and achievement of the results of the activities of medical students, their success, the quality of knowledge, skills, abilities, the formation of professionally important personality qualities of the future doctor, etc.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of professional anxiety as a factor of fears of students of medical institutions of higher education (for example the Donetsk National Medical University). To realize this goal, it is necessary to carry out a number of tasks, namely: 1) to analyze the features of anxiety in students of medical institutions of higher education; 2) to develop and test a program to reduce anxiety as a factor of fears in the professional activity of medical students at the stage of their professional training.

Presenting the main material. Anxiety at the psychological level is a special emotional state of tension, restlessness, associated with the experience of fear, the cause of which is unknown to the individual or is not clearly understood by them. Quite often, such a state is called aimless fear, which in the future can lead to neuroses and functional psychoses, which take the form of feelings of uncertainty, helplessness, powerlessness, insecurity, loneliness, threatening failure and are the trigger for disorders of the emotional sphere [4, p. 292]. At the physiological level,

anxiety reactions are appeared by an increased heartbeat, frequent breathing, an increase in the minute volume of circulating blood, an increase in blood pressure and general excitability.

Currently, two types of anxiety are distinguished: 1) anxiety as a mental state, or so-called situational anxiety, and 2) anxiety as a personality trait is personal anxiety. Situational anxiety is usually associated with a specific external situation that carries danger. Instead of it personal anxiety is appeared by constant experiences, mental tension, irritability, and anxiety even for minor reasons, feelings of inner anxiety, stiffness and impatience [2, p. 191].

There is also a classification of anxiety based on the situations in which it arose: 1) educational anxiety (related to the learning process); 2) self-evaluative anxiety (related to ideas about oneself); 3) interpersonal anxiety (related to the communication process).

It should be noted that the difference between personal and situational anxiety lies only in the frequency of experiencing a state of anxiety. Techniques for their diagnosis are developed according to the same principles, using a list of anxiety symptoms or situations that cause them. It has been proven that personal or situational anxiety has a negative impact on all areas of a person's life, worsening his well-being and complicating relations with the surrounding world [3, c. 453]. This is especially true for first-year students, who are almost always in a state of increased anxiety, with frequent feelings of anxiety related to exams or module final tests, with increased emotional or physical tension.

Given the peculiarities of short-term psychological correction, the focus of psychological intervention is directly related to unproductive thoughts and actions that increase situational anxiety, only briefly covering the causes of their occurrence.

Students, during training and practice, may constantly think about the negative

consequences of their wrong actions in the workplace, about the necessity to be responsible for another person and their treatment, about the lack of personal experience in the medical field, about the necessity to do everything quickly and efficiently, about the inadequacy theoretical knowledge about medical disciplines, about the need for quality treatment. These opinions are negative and have an illogical basis. Accordingly, such thoughts and beliefs affect the emotional state of students. That is, during their work, students themselves can increase their anxiety due to irrational thoughts about duties and practical actions.

The rational and emotional approach used by us works precisely with such irrational thoughts of medical students, thereby reducing their anxiety. Therefore, our psychological intervention is based on a rational and emotional approach, as it is effective in correcting anxiety states; with its help, you can qualitatively work out students' irrational thoughts.

Rational ideas in this approach are evaluative cognitions that have personal relevance and are superior in nature. They find their expression in the form of «desires», «preferences», «aspirations», «tendencies» or «dislikes». People feel satisfaction and pleasure, and these feelings are positive when they get what they want, and negative, such as sadness, worry, regret, irritation, when they don't get it.

Irrational ideas differ from rational ideas in two respects. First, they are usually absolutized and expressed in the form of strict «must», «obliged», «must», «necessary», etc. Secondly, they lead to negative emotions that seriously hinder the realization of goals, for example, to anxiety, guilt, anger, the appearance of fears.

To fulfill the purpose of the work, we chose to correct anxiety in students of the 1st (total 139 people) and 2nd (total 78

people) courses of medical faculties №1, № 2 and № 3 of the Donetsk National Medical University (Lyman, Ukraine). Given that we are interested in professional anxieties, and they arise more in specific stressful situations at work or in practice among students and doctors, we will correct situational anxiety for further corrective work already with the anxieties themselves. The exercises shown in the correction program can be used for any professional anxiety of medical students.

The task of this psychocorrective program is to help the correctional group rethink unproductive thoughts, find a positive meaning of the situation that has arisen, and develop the ability to control their emotional state so that situational anxiety does not interfere with the performance of their professional duties. Psychological intervention is based on a rational-emotional approach. The conditions are that the work is carried out in a small correctional program in the absence of outsiders and noise. This psychocorrective program does not require any other special conditions.

The State-Trait Anxiety Inventory (STAI) by Ch. Spielberger, modified by Y.L. Khanina, consisting of 40 statements, to which answers should be given: «almost never», «sometimes», «often», «almost always» depending on how often these feelings are noted by the respondent.

To interpret the obtained data, approximate evaluations of the technique were used based on the number of scored points from 1 to 4, and the sum of up to 30 points indicated a low level of anxiety, from 31 to 45 points average, from 46 points and more high [5].

The obtained research results were analyzed using Statistica 7.0 StatSoft Inc.

using parametric and non-parametric calculation methods.

It was found that of all the respondents (217 people), not a single student had a low level of situational anxiety, while the average level of anxiety occurred in 23% (18 second-year students) and 34.5% (48 first-year students) of the respondents (66 respondents) and among other second-year students (77%) and the rest first-year students (65.5%). Based on the results of the research of the level of personal anxiety, a similar trend to the previous indicators was noted: the absence of students with a low level of anxiety; 30.8% (24 second-year students) and 41.7% (58 first-year students) of people with an average level and 69.2% (54 second-year students) and 58.3% (81 first-year students) with a score of more than 46.

It should be noted that a significant total number of points from the definition of situational anxiety had a probable correlation with the statements «I'm worried» ($R=0.47$, $p=0.00005$) and «I'm tense» ($R=0.50$, $p=0.00001$). Among questions about personal anxiety, the total score had the highest correlation with the judgments «I'm worried about possible difficulties» ($R=0.58$, $p=0.000001$), «I worry too much about small things» ($R=0.61$, $p=0.000005$), «I take everything to heart» ($R=0.65$, $p=0.000001$), «all sorts of little things distract and disturb me» ($R=0.60$, $p=0.000001$), «I feel restless when I think about my affairs or worries» ($R=0.60$, $p=0.000001$).

At the same time, when conducting a multifactorial correlation analysis of the results of the questionnaire, the main components of anxiety among students were singled out, which are given in the form of a mathematical formula (1).

$$\text{High level of anxiety in medical students} = 0.23 F_1 + 0.17 F_2 + 0.11 F_3 + 0.1 F_4 \quad (1)$$

where,

F1 is a factor, the main reinforcing components of which are statements like «I take everything to heart», «I feel restless when I think about my affairs or worries»;

F2 is a factor, the mitigating components of which are the statements «I am confident in myself», «I am in a good mood», «I am satisfied»;

F3 the reinforcing component of the factor is the statement «all sorts of little things distract and disturb me»;

F4 is a factor whose reinforcing component is «I'm nervous», and the weakening component is the statement «I'm satisfied».

Carrying out a cluster analysis of the results of the student questionnaire confirmed the influence of certain factors on the formation of anxiety and their appearance in the form of questionnaire statements. So, all respondents were divided into three clusters. The first of them was formed by students with the lowest level of anxiety, whose most characteristic statements were: «I am satisfied», «I am happy», «I am in a good mood», «I am balanced» and «I do not feel stiff or tense». The second cluster included students whose characteristic statements were: «I try to avoid critical situations and difficulties», «I would like to be as lucky as others», «I get irritated» and «all sorts of little things distract and disturb me». The third cluster was represented by highly anxious students (mostly second-year students), who had the most answers to the questionnaire: «I am under tension», «I am worried about possible difficulties», «I worry too much about small things», «I feel defenseless», «and sometimes I feel like a failure».

In order to understand the effectiveness and quality of the impact of the developed psychocorrective program, it was tested. It was held online on the Google Meet platform.

Psychocorrective work was carried out

in the correctional group, which consisted of students of the 1st year of the medical faculty № 3 (group 101) of the Donetsk National Medical University (Lyman, Ukraine). 11 students of the group took part: 7 girls and 4 boys. The age of the participants is from 17 to 23 years old.

The work began with a discussion of important problems that worried the participants, they talked about the events that caused them anxiety. One of the examples of events: one student, a member of the correctional group, while working in the intensive care unit, helped the doctor during resuscitation. The participant began to worry much about the fact that she would not be able to cope with the task assigned to her by the doctor, and while handing over the tools, her hands began to shake violently, she wanted to finish quickly everything and get out of there. Further, irrational judgments were revealed in their stories, which caused alarm. The irrational judgment of the participant who spoke about the event above was: «I had to do everything perfectly and quickly. I always have to do everything qualitatively, because doctors rely on me. I can't let them down. I simply will not forgive myself for the mistake». After that, their irrational judgments were explained to them in order the participants to realize them themselves. In this example, the explanation took place through specific questions to the participant, so that she herself could understand the illogicality of the thoughts. Here are examples of the questions that were voiced: «What exactly alarmed you?», «Was it not your own irrational beliefs that upset you, rather than the moment when you looked into the patient's eyes or the doctor's eyes?», «Why did you think that this event, was so terrible?», «What evidence is there that the situation would have been catastrophic if you had failed to cope with this task?».

The next step was to convert irrational judgments into rational ones using appropriate techniques. So, for example, it was suggested to

change irrational judgments to such rational ones as: «I would like to be more experienced in resuscitation actions», «It would not be very convenient if the tools fell out of my hands, but I would take another one and nothing bad wouldn't have happened».

At the end, the participants tried themselves (without help) to describe disturbing situations at work in the hospital (or in practice) and immediately find irrational judgments, and then give several options for changed rational thoughts.

In the course of the correctional program itself, it was difficult to explain to the participants their irrational judgments regarding situations related to study and work (practice). And also help to realize that anxiety is not affected by the situation itself, but by their negative and illogical thoughts.

Conclusions. First, the held research on the assessment of the level of personal anxiety made it possible to reveal the presence of fairly high levels of anxiety among students of the Donetsk National Medical University. The obtained data coincide with the data of modern literature, that students, especially younger students, experience various stressful situations related to personal, social and economic or emotional factors, which always leads to a high level of situational and personal anxiety [1, c. 64].

Secondly, such a significant number of respondents in the initial courses of the university with medium and high levels of anxiety testify to the relevance of psychological training of future doctors even at the stages of preparation for entering an educational institution with further determination of psychological health in different periods of the educational process.

Thirdly, the most influential factors in the development of a high level of anxiety are frequent stressors and significant tension during studies, which indicates the urgent need for psychological preparation of

applicants to study at a medical university, and during the first years of study, social and psychological training and psychocorrection such as positive inner speech and self-suggestion, fitback or art therapy.

Fourthly, the rational and emotional direction is an effective approach to the psychological correction of anxiety, since the work takes place both with the irrational thoughts and emotions of the participants, and with their behavior, therefore this psychocorrective program is adaptive for both students and doctors (if necessary).

Fifth, the approbation of the psychocorrective program to reduce situational anxiety confirmed its effectiveness and feasibility. This program gives us the opportunity to use its results to improve the quality of the emotional state of students, as well as to improve their psychological health.

Prospects for further study. The held experimental research does not cover all aspects of the problem. The perspective of scientific research is the identification of systemic interrelationships between anxiety and self-esteem of an individual. The need for this knowledge is expressed not only in scientific, but also in practical interest, as it opens up opportunities for a holistic understanding the future doctors personality.

Список літератури

1. Ічанська О. М. Зв'язок особистісної тривожності та мотивів навчання в студентів-психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2, Том 1. 62-66.
2. Каткова Т. А., Песоцька К. Г. Деадаптація студентів в умовах навчання у вищій школі як фактор прояву стресу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40, 190-194.
3. Руденко О., Ляшенко А. Особливості виникнення та переживання стресо-

вих станів у студентів вищих навчальних закладів. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(2), 451-456.

4. Фурдак Т. Тривожність та її виявлення у процесі адаптації першокурсників. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 147, 292-294.

5. Ханін Ю. Л. Особистісні та соціально-психологічні опитувальники в прикладних дослідженнях: проблеми і перспективи. *Соціальна психологія і громадська практика*. 1985. 2, 163-177.

Транслітерований список літератури

1. *Ichans'ka O. M.* Zv'yazok osobystisnoyi tryvozhnosti ta motyviv navchannya v studentiv-psykholohiv [The relationship between personal anxiety and study motives in psychology students]. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*. 2014. Vyp. 2, Tom 1. 62-66.

2. *Katkova T. A., Pesots'ka K. H.* Dezadaptatsiya studentiv v umovakh navchannya u vyshchiiy

shkoli yak faktor proyavu stresu [Maladaptation of students in higher education conditions as a factor of stress]. *Problemy suchasnoyi pedahohichnoyi osvity. Pedahohika i psykholohiya*. 2013. Vyp. 40, 190-194.

3. *Rudenko O., Lyashenko A.* Osoblyvosti vynyknennya ta perezhyvannya stresovykh staniv u studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv [Peculiarities of occurrence and experience of stressful conditions in students of higher educational institutions]. *Humanitarnyy visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchal'noho zakladu «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni H. S. Skovorody»*. *Pedahohika. Psykholohiya. Filosofiya*. 2013. Vyp. 28(2), 451-456.

4. *Furdak T.* Tryvozhnist' ta yiyi vyyavlennya u protsesi adaptatsiyi pershokursnykiv [Anxiety and its detection in the process of adaptation of freshmen]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky*. 2016. Vyp. 147, 292-294.

5. *Khanin YU. L.* Osobystisni ta sotsial'no-psykholohichni opytuval'nyky v prykladnykh doslidzhennyakh: problemy i perspektyvy [Personal and socio-psychological questionnaires in applied research: problems and prospects]. *Sotsial'na psykholohiya i hromads'ka praktyka*. 1985. 2, 163-177.

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 616.895.4:616.89-008

СТРУКТУРНІ ТА ДИНАМІЧНІ АСПЕКТИ ДИСФОРІЇ

Т. В. Іванова

Ю. Р. Шалатонова

ORCID 0000-0002-9394-8858

Анотація. У статті розглядається синдром дисфорії, що має широкий спектр симптоматичної представленості. Термін «дисфорія» використовується для означення тривожних та депресивних станів, а також як ознака у межах певних захворювань. Аналіз літератури дозволив виокремити дві сторони вивчення дисфорії: як настрою і як відчуття дискомфорту по відношенню до певних станів власного тіла та самопочуття. Проаналізована різниця між зазначеними проявами дисфорії. Виникнення дисфоричного стану пов'язане з наявністю триггеру або суб'єктивного періоджерела. При дисфоричному настрої існує тільки фонові емоція, яка починає домінувати у структурі емоційного життя. Зроблений висновок, що відмінністю між дисфоричним станом та дисфоричним настроєм є усвідомленість та послідовність формування уявлення про чинники виникнення дисфоричних переживань.

Проаналізований стеничний модус дисфорії, представлений напругою, роздратованістю та імпульсивністю, а також їх статичні та динамічні прояви. При переважанні емоцій стеничного спектру реалізується пошук об'єкта, в результаті чого дисфорія включається у певний поведінковий контур, а реалізація негативних інтенцій приводить до зменшення рівня дисфоричних переживань. Астеничний спектр дисфоричних переживань приводить до підвищення внутрішньої дезорганізації без її вивільнення у навколишній світ. Без можливості каналізування дисфоричних інтенцій внутрішня нестабільність посилюється і призводить до дезорганізації особистості.

Зроблений висновок, що дисфорію можна описати як модуляторний механізм, що трансформує реальність суб'єкта на основі неадекватного відображення об'єктивної зовнішньої події або сконструйованої викривленої реальності. Дисфоричний відгук формується у контексті зазначеного неадекватного образу. При цьому, механізми модулювання відгуку є нерегульованими, з тенденцією до надмірного домінування. У деяких випадках це може привести до втрати меж між Я та об'єктом.

Ключові слова: дисфорія, тривога, субдепресія, напруга, роздратованість, імпульсивність

Постановка проблеми. Однією з полі-емоційних розладів, що включають характерних ознак сучасного світу є різноманітний спектр відхилень, які зростання рівня психічних розладів, складно описати у межах моно-симптоматики. поширення граничних відхилень різної нозології. Зазначена ситуація передбачає необхідність формування додаткових підходів як до категоріального опису тих

чи інших одиниць психоемоційних відхилень, так і формування необхідних психологічних втручань у контексті роботи з такими розладами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До психоемоційного розладу, що має достатньо широкий спектр симптоматичної представленості відноситься дисфорія. У структурі афективних розладів термін «дисфорія» можна позначити як парасольковий, тому що він використовується у контексті означення хоча й в цілому негативних, але досить різноманітних станів [1]. Зокрема, термін «дисфорія» використовується як синонім туги або суму; для означення субдепресії; як специфічна суміш переживань тривоги і депресії; для опису комплексу негативних емоційних станів, особливістю яких є загальне незадоволення [2, с. 826-840]

При цьому, дисфорія розглядається як певна додаткова ознака у межах певних захворювань, або ж дисфорію означають за допомогою інших нозологічних одиниць. Наприклад, у DSM-5 описаний дисфоричний настрій, який включає смуток, тривогу або дратівливість; стан, при якому людина відчуває сильні почуття депресії, незадоволення, а в деяких випадках – байдужість до навколишнього середовища [3, с.15]. Як ми можемо зазначити, вже у даному визначенні присутні різноманітні інтенції (наприклад, одночасне існування емоцій стеничного та астенічного спектру), а також використовується визначення через інші досить розлогі симптомокомплекси (тривога та депресія), відносно співвідношення яких (це два різних захворювання або різні стадії одного) і наразі існують дискусії [4, с. 1715-1724].

Також досить активно вивчається «передменструальний дисфоричний розлад» (ПМДР), який класифікується, як депресивний розлад, що включає різно-

манітні емоційні стани: дратівливість, гнів, депресивний настрій, тривогу, емоційну нестабільність [5, с. 236-240]. У даному випадкові ми бачимо, що дисфорія описується вже не як окрема структурна одиниця, а в якості елементу складного соматопсихологічного розладу [6, с. 1175]. Тобто, можна зазначити, що використання поняття «дисфорія» в контексті ПМДР підсилює уявлення про те, що дисфорія являє собою неспецифічний неприємний стан.

Ще однією нозологічною одиницею, що описується в контексті дисфоричних розладів, є гендерна дисфорія, яка характеризується активним незадоволенням власною статтю та запереченням накладених суспільством стереотипів поведінки, що передує виникненню проблем із соціальною адаптацією [7, с. 44-57; 8, с. 159-169]. Тобто, у даному випадкові специфічні ознаки дисфорії у певній мірі переходять на другий план, втрачаючи переважну кількість власних характеристик.

Також дисфорію описують як компонент посттравматичного стресового розладу, до характерних ознак якого відносяться: нездатність пригадувати негативні переконання про себе чи світ, звинувачення себе чи інших, стійкі негативними емоції, пов'язані з травмою, зниженням інтересу до участі у важливих заходах, відчуттям відстороненості, нездатністю переживати позитивні емоції, дратівливістю, спалахами гніву, безрозсудною, саморуйнівною поведінкою, проблемами з концентрацією, порушеннями сну [9, с. 97-106; 10, с. 1026-1036]. У даному випадкові, навпаки, ознаки дисфорії фактично повністю представлені в описі ПТСР, позбавляючи дисфоричний розлад об'єктивної специфічності.

Складається враження, що термін «дисфорія» має неявне, але настільки зрозуміле значення, що немає необхідності робити його більш очевидним. Аналогічної думки дотримується В. Старцевич, який вва-

жає дисфорію неспецифічним синдромом і саме тому, на його думку, даний розлад не займає особливого місця у системі категоріальної діагностики [11, с. 9-13].

Таким чином, дисфорію можна описати, з одного боку, як настрій з усіма властивими йому характеристиками: стійкість, відсутність інтенційного об'єкта, невмотивованість, ригідний стан, що переживається як неприємний, дискомфортний, негативний і пригнічуючий, який, у свою чергу, формує систему відносин індивіда до світу, інших та самого себе [12, с. 13-28]. Тобто, з цих позицій дисфорію можна описати як складний емоційний стан, що важко переноситься суб'єктом.

З іншого боку, дисфорію можна представити як певне відчуття дискомфорту по відношенню певних станів власного тіла та самопочуття [13]. Як вже зазначалось, у психіатрії та клінічній психології розглядаються такі стани як гендерна дисфорія (стан дискомфорту та дистресу який виникає при оцінці власного тіла); передменструальна дисфорія (певне самопочуття, яке заважає нормальному функціонуванню індивіда); 3) нейролептична дисфорія (занепокоєння та дискомфорт, пов'язані з відчуттям психічної та рухової незручності, які людина вважає наслідком прийому нейролептиків) [14, с. 121-132]. Тобто, у даному випадкові в основі дисфоричних переживань лежить відчуття певного спотворення або невідповідності – чогось, що пішло не так і заважає жити.

Слід зазначити, що наразі недостатньо проаналізовано є різниця між дисфоричним станом та дисфорією як настроєм, які, з одного боку, є змістовними структурними елементами дисфорії, а з іншого, мають певну внутрішню логіку трансформацій. Тому метою даної статті є аналіз особливостей дисфоричного ста-

ну та дисфорії як настрою, а також логіки їх трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Виникнення дисфоричного стану пов'язане з наявністю деякого триггеру або суб'єктивного першоджерела (наприклад, «неправильність» власного тіла), які суб'єкт наділяє певною інтенцією та змістом та використовує для пояснення причин, що вплинули на формування та прояви дисфорії. З іншого боку, при дисфоричному настрої об'єкт як першоджерело зникає, а залишається лише фонові емоції. Відірвана від своїх можливих об'єктних референтів, дисфорія стає домінуючою у структурі емоційного життя, при цьому суб'єктивне переживання дисфорії не тільки стає фоновим у структурі емоційних переживань, але й починає впливати на відносини індивіда з навколишньою дійсністю.

Таким чином, важливою відмінністю між дисфоричним станом та дисфоричним настроєм можна вважати усвідомленість та послідовність формування уявлення про чинники виникнення дисфоричних переживань. На відміну від дисфоричного стану, при якому певний чинник спричиняє виникнення комплексу відповідних переживань і, відповідно, людина може його досить легко ідентифікувати, при дисфоричному настрої суб'єкт активно конструює певний чинник, що, на його думку, сприяв виникненню комплексу негативних емоцій. З цього погляду дисфоричний настрій – це емоційний стан, близький до деперсоналізації: у даному випадкові настрій – це не просто імпліцитне та відносно нейтральне тло, на якому ґрунтується розгортання людського буття; навпаки, цей мовчазний фон перетворюється у стан, при якому настрій перестає бути елементом суб'єктивного світу, набуваючи ознаки відстороненості та відчуженості, тоб-

то починає переживатись не як таке, що безумовно належить суб'єкту, а як певна нав'язана емоція відстороненості та відчуженості. До речі, втрачання емоціями, говорячи мовою онтопсихології [15, с. 170-186], стану Онто Ін-се, тобто внутрішньої безумовної належності суб'єкту емоцій, відчуття відчуженості від потоку власних переживань, може бути однією з причин, через які дисфорія відчувається як надзвичайно дискомфортний стан, від якого суб'єкт воліє позбавитись.

Крім переживання туги, відчаю та болісної безпорадності, що може бути кваліфіковане у якості астенічного емоційного модусу, дисфорія характеризується, як мінімум, трьома специфічними елементами: напругою, роздратованістю та імпульсивністю [16, с. 4624].

Напруга відноситься до стану сильного внутрішнього занепокоєння, що лежить в основі поганого настрою, переживанні екзистенційної нещасливості, а також постійного стійкого невдоволення. Це своєрідне «знаходження на межі», яке разом з тривогою та підвищеною реактивністю породжує відчуття стійкої дисфоричної настороженості [17, с. 459-469].

Роздратованість – це, фактично, стан постійної знервованості, дратівливості та занепокоєння. Постійне переживання такого самопочуття врешті решт формує стійкий комплекс відношення до навколишньої дійсності, окремими елементами якого є переживання недружелюбності до оточуючих та відрази до всього світу, що проявляється у недоброзичливості, невдоволенні та недовірливості [18, с. 187-193].

Імпульсивність відноситься до аспекта дисфорії, який характеризується свого роду нетерпінням і нетерпимістю: цей стан завжди породжує потребу звільнитись від надмірної емоційної напруги. Таке емоційне розрядження знаходить вивільнення у вигляді гніву, люті, агресії,

які можуть бути направлені як на оточуючих, так і на самого себе [19, с. 108-115]. Можна припустити, що імпульсивність виконує певну гомеостатичну функцію: людина, відчуваючи певну невідповідність між переживанням внутрішнього дискомфорту та певною зовнішньою гармонією, намагається цю гармонію знищити (на рівні міжособистісного спілкування це може проявитись у конфліктності, спалахах люті, невдоволенні тощо), щоб привести зовнішній світ у відповідність до внутрішнього дисфоричного настрою.

Напруга, роздратованість та імпульсивність – це певні статичні характеристики дисфоричного стану. В реальності вони існують у певній динамічній послідовності, репрезентація якої залежить від переважання стенічних або астенічних компонентів. Переважання емоцій стенічного спектру буде реалізуватись у активному пошуку об'єкта, в результаті чого дисфорія включається у певний поведінковий контур, а реалізація негативних інтенцій у будь-якому вигляді (конфлікти, самопошкодження тощо) приводить певного зменшення рівня дисфоричних переживань.

Астенічний спектр дисфоричних переживань у вигляді тривоги або субдепресії приводить до підвищення внутрішньої дезорганізації без її вивільнення у навколишній світ. Напруга, роздратованість та імпульсивність не можуть ліквідувати дисфоричний настрій, шляхом його структурування та спрямування на конкретний об'єкт. Навпаки, без можливості каналізування дисфоричних інтенцій внутрішня нестабільність посилюється і призводить до дезорганізації особистості.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що дисфорія перебуває між суб'єктивним полем її існування та поведінковою реакцією індивіда. Дисфорію, у контексті даного бачення, можна описа-

ти як модуляторний механізм, що трансформує реальність суб'єкта, на основі неадекватного відображення об'єктивної зовнішньої події або навіть конструйованої викривленої реальності. Адекватна відповідь, з точки зору суб'єкта, але фактично дисфоричний відгук, формується у контексті зазначеного неадекватного образу. Фактично, ці механізми, що модулюють відгук на певні зовнішні чинники, при дисфорії дають збій або стають нерегульованими, з нездатністю контролювати власні емоції. Вони можуть підсилитись у такій мірі, що суб'єкт починає повністю від них залежати. У важких випадках може відбуватись ототожнення суб'єкта з власними емоційними реакціями з втратою меж між Я та об'єктом.

Емоції, а також їх окремі втілення, як у даному випадку – дисфорія, були і залишаються недостатньо вивченою сферою у психології, що передбачає багатоаспектний простір для їх розвідок. Перспективним представляється формування узгодженої категоріальної системи понять, що відносяться до терміну дисфорія з подальшим створенням відповідного інструментарію для їх вимірювання.

Список літератури

1. Starcevic V, Rossi Monti M, D'Agostino A, Berle D. Will DSM-5 make us feel dysphoric? Conceptualisation(s) of dysphoria in the most recent classification of mental disorders. *Aust N Z J Psychiatry*. 2013 Oct;47(10):954-5. doi: 10.1177/0004867413495930.
2. Blumer, D., Montouris, G., Davies, K. The Interictal Dysphoric Disorder: Recognition, Pathogenesis, and Treatment of the Major *Psychiatric Disorder of Epilepsy*. *Epilepsy Behav*. 2004, 5.
3. DSM-5. Supplement to Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition American Psychiatric Association Publishing, 2018.
4. Julia Groß & Ute J. Bayen. Effects of dysphoria and induced negative mood on the processes underlying hindsight bias. *Cognition and Emotion*, 2017, 31:8, DOI: 10.1080/02699931.2016.1249461.
5. Hofmeister S, Bodden S. Premenstrual Syndrome and Premenstrual Dysphoric Disorder. *Am Fam Physician*. 2016 Aug 1;94(3): PMID: 27479626.
6. Shah, N. R., Jones, J. B., Aperi, J., Shemtov, R., Karne, A., & Borenstein, J. (2008). Selective serotonin reuptake inhibitors for premenstrual syndrome and premenstrual dysphoric disorder: a meta-analysis. *Obstetrics and gynecology*. 2008, 111(5).
7. Dhejne, C., Van Vlerken, R., Heylens, G., & Arcelus, J. Mental health and gender dysphoria: A review of the literature. *International review of psychiatry*. 2016, 28(1).
8. Davy, Z., & Toze, M. What is gender dysphoria? A critical systematic narrative review. *Transgender health*. 2018, 3(1).
9. Zoellner, L. A., Pruitt, L. D., Farach, F. J., & Jun, J. J. (2014). Understanding heterogeneity in PTSD: Fear, dysphoria, and distress. *Depression and anxiety*. 2014, 31(2).
10. Bryant, R. A., Erlinger, M., Felmingham, K., Malhi, G. S., O'Donnell, M. L., Williams, L. M., & Korgaonkar, M. S. Differential neural predictors of treatment response for fear and dysphoric features of posttraumatic stress disorder. *Depression and Anxiety*. 2020, 37(10).
11. Starcevic V. Dysphoric about dysphoria: towards a greater conceptual clarity of the term. *Australas Psychiatry*. 2007 Feb;15(1):. doi: 10.1080/10398560601083035.
12. Joormann, J., & Siemer, M. Affective processing and emotion regulation in dysphoria and depression: Cognitive biases and deficits in cognitive control. *Social and Personality Psychology Compass*. 2011, 5(1).
13. Pease, M., Le, T. P., & Iwamoto, D. K. Minority stress, pandemic stress, and mental

- health among gender diverse young adults: Gender dysphoria and emotion dysregulation as mediators. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*. Advance online publication. 2022. <https://doi.org/10.1037/sgd0000574>
14. Voruganti, L., & Awad, A. G. Neuroleptic dysphoria: towards a new synthesis. *Psychopharmacology*. 2004, 171(2).
15. Silva, B. F. D., Wazlawick, P., & Schaefer, R. Critical foundation of Science and Ontopsychology. *Revista do NUFEN*. 2020, 12(2).
16. Grzegorzewska, A. M., Wiglusz, M. S., Cubala, W. J., Jakuszkowiak-Wojten, K., Włodarczyk, A., & Szarmach, J. Dysphoria and Irritability τ – Diagnostic Pitfalls in the Assessment of Interictal Dysphoric Disorder in Epilepsy. *Journal of Clinical Medicine*. 2021, 10(19).
17. Starcevic, V., Berle, D., Viswasam, K., Hannan, A., Milicevic, D., Brakoulis, V., & Dale, E. Specificity of the relationships between dysphoria and related constructs in an outpatient sample. *Psychiatric Quarterly*. 2015, 86(4).
18. Bertschy, G., Gervasoni, N., Favre, S., Liberek, C., Ragama-Pardos, E., Aubry, J. M. & Dayer, A. Frequency of dysphoria and mixed states. *Psychopathology*. 2008, 41(3).
19. Armour, C., Contractor, A., Shea, T., Elhai, J. D., & Pietrzak, R. H. Factor structure of the PTSD checklist for DSM-5: relationships among symptom clusters, anger, and impulsivity. *The Journal of nervous and mental disease*. 2016, 204(2). 2017. S.79–86
6. Tonkonohyi Y. Klynycheskaia neiropsykhohohyia / Y. Tonkonohyi, A. Puante. SPb.: Pyter, 2007. 528 s
7. Yazvinska E.S. Tilesnyi obraz Ya yak ob'ekt psykholohichnoho doslidzhennia. *Zbirnyk naukovykh prats. psykholohichni nauky*. T. 2. Vyp 10(91) 2013. S.342-346.
8. Freid Z. Vvedenye v psykhoanalyz: Lektsyy / Z.Freid; per.s nem. H.V.Baryshnykovoii; pod.red.E.E.Sokolovoi, T.V.Rodyonovoi. M.: Azbuka-Attykus. 2011. 480 s.
9. Didkovska L.I. Psykhosomatyka: osnovy psykhodiahnostyky ta psykhoterapii. Lviv, 2010. 264 s.

STRUCTURAL AND DYNAMIC ASPECTS OF DYSPHORIA

T. Ivanova, Ju. Shalatonova

Abstract. *In the article, dysphoria is considered as a negative mood and a feeling of discomfort in relation to certain states of one's own body and well-being. At the same time, the occurrence of a dysphoric state is associated with the presence of a trigger, and in a dysphoric mood, the complex of dominant background emotions plays the main role. The difference between a dysphoric state and a dysphoric mood lies in the level of awareness and understanding of the factors that cause dysphoric experiences.*

With the predominance of emotions of the sthenic spectrum, the search for an object is realized, and with the embodiment of negative intentions, a decrease in dysphoric experiences occurs. The dominance of the asthenic spectrum increases internal disorganization.

It is concluded that dysphoria can be described as a modulatory mechanism that transforms the reality of the subject based on an inadequate reflection of an objective external event or a constructed distorted reality. The dysphoric response is formed in the context of the indicated inadequate image. At the same time, response modulation mechanisms are unregulated with a tendency to over-dominate. In some cases, this can lead to a loss of boundaries between the Self and the object.

Key words: *dysphoria, anxiety, subdepression, tension, irritation, impulsivity.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ

УДК 159.9.042.73

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ ДО РОМАНТИЧНИХ СТОСУНКІВ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

К. М. Васюк

ORCID: 0000-0002-6734-4612

Анотація. Стаття присвячена проблемі дослідження гендерних особливостей романтичних стосунків в юнацькому віці, зокрема такому аспекту, як задоволеність ними. Актуальність теми обумовлена тим, в що даному віковому періоді тема романтичних взаємостосунків є провідною, водночас образ романтичного багато в чому залежить від суспільних цінностей і еталонів, які домінують в великих соціальних групах в конкретний період часу. Під впливом ЗМІ, соціально-економічних умов, природніх історичних процесів дані уявлення мають тенденцію до постійної трансформації, тому потребують моніторингу. Передбачається, що гендерна складова також вносить свої корективи в ці уявлення. В даному дослідженні був проаналізований рівень задоволеності романтичними стосунками осіб юнацького віку в залежності від гендерного типу. Емпіричним шляхом було встановлено, що існують гендерні відмінності в питанні довіри до партнера, так, маскулінні особи більш схильні довіряти партнеру і є впевненішими в стосунках, в той час, як фемінні особистості сприймають себе як таких, що заслуговують довіри. Маскулінні особи, особливо жінки, відрізняються більшим рівнем емоційної холодності, але в той же час маскулінні особистості більш відповідальні, тому мають вищий рівень готовності до тривалих серйозних стосунків. Додатково було встановлено, що в цілому молодь схильна до романтичності, але жінки є більш прагматичними за чоловіків, особливо з високим рівнем фемінності, також фемінні жінки більш лояльно ставляться до невірності в стосунках. В цілому виявлені гендерні відмінності підтверджують гендерні стереотипи, які панують в суспільстві щодо низької готовності до тривалих стосунків у маскулінних жінок і фемінних чоловіків як вираження небажання брати на себе відповідальність. В той же час молодь не втратила схильність до романтичності.

Ключові слова: довіра, задоволеність, кохання, стосунки.

Постановка проблеми. Тема кохання і романтичних взаємостосунків є досить популярною, але в наукових дослідженнях представлена на диво мало. В основному такі праці зустрічаються в філософському вимірі аналізу, хоча як вид почуттів психологія також мала б розглядати цю тематику досить детально. Але на сьогоднішній час ці дослідження представлені лише в невеликій

кількості праць, що не робить цю тему менш актуальною. В ній дотепер залишається багато білих плям, починаючи від нейропсихологічних аспектів почуття кохання і закінчуючи морально-етичними вимірами аналізу цього почуття в широкому соціальному контексті.

Юнацький вік є одним з тих періодів онтогенезу, коли тема кохання і взаємостосун-

ків стоїть найгостріше, особливо цікавим є дослідження суб'єктивного емоційного переживання, особливостей довіри до партнера у сучасних молодих людей, які в соціальних стереотипах часто виступають як «холодні», такі, що діють з розрахунку, мають хаотичні, нетривалі взаємовідносини, нав'язані їм персонажами соціальних мереж і відомими особистостями. Дане питання однозначно потребує емпіричної перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не торкаючись давньої історії трактування поняття «кохання», з психологічної точки зору кохання розуміється як вид емоційних явищ (почуттів). Часто вживається його синонім «любов», але в українській мові даний термін має ширше значення. У тлумачних, енциклопедичних, філософських і психологічних словниках «любов» визначається через такі поняття, як «почуття», «ставлення», «стан психіки», «прагнення», «потяг», «емоція», «схильність». У всіх визначеннях любові підкреслюється така її характеристика, як спрямованість: деякі поняття, через які визначається любов, самі по собі припускають наявність суб'єкта та об'єкта, в низці визначень спрямованість підкреслюється підрядними конструкціями.

Оскільки сам феномен переживання і емоційні прояви, які з ним пов'язані, є досить однозначними, найбільшу цікавість представляють чинники виникнення цього почуття та особливості його прояву в залежності від індивідуально-типологічних особливостей індивіда. Так, Ф. Перлз [3, с. 24] зазначає, що в основі емоційних реакцій кохання лежить прагнення до близького контакту, що є однією з базових потреб людини. Будь-який здоровий контакт приводить до розширення сфери стосунків, інтеграції особистості, і, за допомогою асиміляції, збільшує можливості людини.

М. Балінт [3, с. 102] виявив, що основною руйнівною силою у стосунках кохання

є прагнення до гармонії, а точніше – до повернення гармонійного оточення, до ситуації «бездоганих» стосунків матері і дитини. В результаті неправильного виховання людина втрачає здатність встановлювати зрілий контакт, що може проявлятися як на психологічному так і на тілесному рівнях.

Такого ж погляду на кохання через призму мотиваційної сфери особистості дотримується С. Максименко, який вважає, що любов починається з нужди і реалізується, визначається в новій особі, як своєму креативному продукті. Він переконаний, що любов об'єднує і створює особистість, тому що не дає людині зосередитись на власному «Я», а концентрує, втілює її в інше «Я», тим самим забезпечуючи існування і розвиток себе як цілісності. Від любові залежить реалізація творчого потенціалу особистості. Його колега В. Рибалка вважає, що любов постає як початкова і тому визначальна форма творчості, оскільки має відношення до породження головного [9, с. 18].

А. Руденко [8, с. 36] виділяє міфологічний, космологічний та філософсько-антропологічний підходи в експлікації любові. Найдавнішою в історії культури є міфологічна експлікація любові, яка дає образне, синкретичне уявлення про любов.

Таким чином у психології любов розуміється, принаймні, у двох значеннях: як суб'єктивний феномен внутрішнього світу особистості і як діадичний феномен. В різних теоретичних підходах виділяються різні складники любові: турбота, відповідальність, повага, знання, влада, статус (Т. Кемпер). І її види: романтична, харизматична, закоханість, поклоніння, батьківська любов, любов до людини протилежної статі

З одного боку любов до людини протилежної статі виступає як суб'єктивний феномен, який є ядром інтимного життя особистості (К. Абульханова-Славська) [7, с.

81]. В такому значенні любов трактується як інтенсивне, напружене і відносно стійке почуття, фізіологічно обумовлене сексуальними потребами, виражається в прагненні максимально представленим у своїх особистісних якостях в житті іншої людини таким чином, щоб пробуджувати у неї потребу жити з максимальною повнотою життя (А. Петровський) [6].

З іншого боку цей вид любові розуміють як той, що реалізується в процесі спілкування в любовній тріаді: пристрасна духовна, емоційна, сексуальна, як зв'язок чоловіка і жінки, що відображає високий рівень поваги і цінності партнера (Е. Аронсон) [6, с. 58].

Виділяють також різні складові любові до людини іншої статі: повага, позитивні почуття, потреба в позитивному ставленні до партнера, еротичні почуття, почуття близькості, інтимність, ворожість, повага, інтерес, дружба, прив'язаність, співпереживання, розуміння, самопожертва, турбота.

Найбільш систематизовано до питання підійшов Є. Льїн, який виділив декілька видів підходів до розуміння:

1. Біологізаторські теорії. Орієнтуються на пошук об'єктивно існуючої матеріальної основи любові, на розгляд феномену кохання і любові в контексті еволюції тваринного світу. Вважається, що чим нижче еволюційно знаходиться тварина, тим менш вірогідною в неї є здатність переживати це почуття і навіть прив'язаність. Тобто вища духовна складова емоційної сфери відсутня.

2. Біхевіористський та необіхевіористський підхід. Ігнорують суб'єкт-суб'єктну природу близьких відносин, не враховують вплив соціального контекста, моделі кохання, розроблені в рамках цього підходу відповідають аериканській культурі взаємовідносин і ринковим відносинам, в яких ведеться рахунок винагород і витрат, не мо-

жуть бути поширені інші типи культур.

3. Психодинамічні теорії любові. В історичному плані вперше зробили любов предметом психологічного аналізу, висвітили вплив переживання дитинства і батьків на формування здатності кохати і бути коханим, виділили несвідомий компонент любові, розробили методи психотерапії в галузі психології любові

4. Гештальт-теорії. Переважно орієнтовані на вирішення проблем клієнта в сфері партнерських відносин і не мають розвинутої теоретичної моделі любові. Основні теоретичні положення гештальт-теорії просто переносяться в область психології любові.

5. Когнітивні теорії. Добре пояснюють феномени сприйняття партнера, формування першого враження, зміни в сприйнятті себе та партнера. Описують вплив когнітивних стилів на формування близьких відносин з людиною.

6. Соціально-психологічні теорії любові. Акцентують увагу на типах і стадіях любові, в основному залишаються чисто формальними, а проведені соціально-психологічні дослідження спрямовані на вивчення окремих аспектів любові і не здатні скласти повної картини у розумінні цього феномену.

7. Гуманістичні теорії кохання. Орієнтовані на людину, вірять його можливості, однак, носять часто гіпотетичний характер, спираються на піраміду потреб А. Маслоу. Зокрема кохання, любов, прив'язаність і подібні їм феномени відповідають третьому рівню потреб, тобто потребам в прийнятті, соціальним потребам.

Щоб уникнути в подальшому термінологічної плутанини, нами досліджувалось кохання як інтенсивне, напружене і відносно стійке почуття суб'єкта, фізіологічно обумовлене сексуальними потребами і, що виражається в соціально формованому прагненні бути своїми

особистісно-значимими рисами з максимальною повнотою представленим у життєдіяльності іншої людини таким чином, щоб пробудити в неї потребу у відповідному почутті тієї ж інтенсивності, напруженості і стійкості [2, с. 123].

Гендерні стереотипи в коханні також частково досліджувались. Так, у працях С. Отчича на основі дослідження стереотипів у любовних стосунках зроблено висновки, що до романтизму схильні більшість андрогінних та маскулінних чоловіків, а до прагматизму схильні більшість фемінних та андрогінних жінок [6]. Це свідчить про те, що чоловіки схильні до романтизму, а жінки до прагматизму у любовних стосунках. К. Гавриловська зазначає, що образ коханої людини у хлопців та дівчат є різним. Автор вказує, що дівчата вважають за головне в партнері наступні якості: здатність створити сім'ю, бути опорою, а фізичний аспект менш важливий. Дівчата схильні до ідеалізації майбутнього партнера [10]. На думку Н. Цветкової і О. Макарової, уявлення про кохання у хлопців є більш конкретним та реалістичним, ніж у дівчат, але, водночас, більш прагматичним й менш позитивним [11].

Виклад основного матеріалу. Для проведення власного емпіричного дослідження нами були обрані методики:

1. ACL-шкала статево-рольова шкала А. Heilbrun. Методика визначає гендерний тип особистості, тобто фемінність або маскулінність. Представляє собою перелік 48 якостей, що притаманні фемінному або маскулінному типу особистості.

2. Методика «Установки на любов и секс» («Кольори кохання») Хедрікса и Хендрікса. Методика представляє собою опитувальник для визначення типу прив'язаності в романтичних відносинах в романтичних стосунках у старших підлітків і юнаків. Опитувальник складається з 36 тверджень, на які потрібно дати

відповідь за рівнями згоди у кількості 7 варіантів відповідей. Виражає рівень довіри до партнера і тривоги за стосунки, тобто те, наскільки ви готові розкритися і довіритися партнеру.

Також методика має 5 шкал: «Шкала довіри партнера», «Шкала власна довіра до партнера», «Емоційний комфорт», «Емоційна близькість», «Тривожність».

3. Методика самооцінки задоволеності романтичними відносинами К. Фейлі в адаптації Т. Дяченко. Методика містить 9 шкал, які представлені у вигляді відрізків довжиною 6,5 см, на яких досліджувані мають відмітити свою позицію від максимальної згоди до повної незгоди щодо прояву цих ознак у власній поведінці. Визначає такі критерії: успішність в коханні; бажання тривалих стосунків; перевага почуттів над розрахунком; можливість пробачити зраду; здатність до самозречення, самопожертви; бажання тривалих стосунків з одним партнером або наявність багатьох партнерів, різноманітні стосунки; поєднання кохання і дружби; готовність миритися з недоліками коханої людини; готовність до створення сім'ї з коханою людиною.

До дослідження було залучено 68 осіб юнацького віку, з них 31 хлопець і 37 дівчат, які навчаються в різних ЗВО Вінницької області. Обрані здобувачі були об'єднані у чотири діагностичні групи за результатами діагностики за методикою. Основними критеріями були стать і маскулінність-фемінність. Таким чином ми отримали групу маскулінних дівчат у кількості 9 осіб, групу фемінних дівчат у кількості 28 осіб, групу маскулінних чоловіків у кількості 14 осіб і групу фемінних чоловіків у кількості 17 осіб.

В результаті діагностики за методикою Хедрікса і Хендрікса було встановлено наступні результати, представлені на *рис 1*.

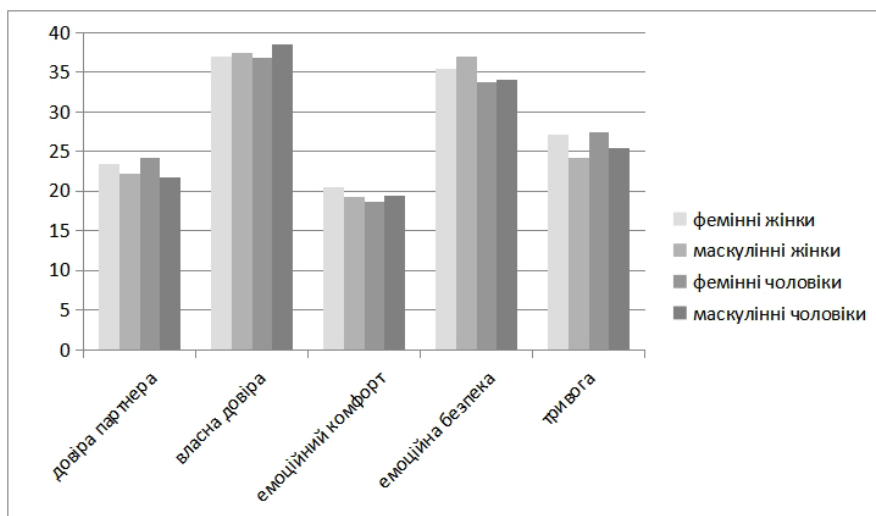

Рис. 1. Рівень вираженості показників за методикою «Установки на любов и секс» («Кольори кохання») Хедрікса и Хендрікса

Отже, відносно недовірливими виявились фемінні жінки, а представники інших гендерних ролей мають приблизно однакову вираженість цього показника. За «сирими» балами статистичний аналіз за допомогою Н-критерію Краскела-Уоліса показав, що дані відрізняються між собою на рівні статистичної значущості $P \geq 0,01$ за всіма шкалами.

Шкала довіри партнера – визначає уявлення людини відносно того, наскільки партнер довіряє йому у стосунках, чи можна на нього покластися у важкій ситуації. Це свого роду дзеркальне Я, тобто уявлення про те, як партнер тебе уявляє. Як бачимо за результатами методики, найбільшу довіру до себе з боку партнера виявляють фемінні особистості, як жінки, так і чоловіки. Маскулінні чоловіки найбільше домінують і недовірливі в стосунках. Вони вважають партнера своєю власністю і дуже підозріло ставляться до можливостей зради.

Шкала «Власна довіра до партнера» визначає, наскільки досліджуваний сам довіряє партнеру, може покластися на нього в складних ситуаціях, не відчу-

ває напруги в невизначених ситуаціях, сприймає його надійним. Найбільший рівень довіри виявляють маскулінні особистості, можливо через те, що вони більш впевнені в собі і мають вищу самооцінку у стосунках з оточуючими.

Емоційний комфорт – оцінює емоційний стан досліджуваного під час спілкування з партнером, бажання знаходитися тривалий час разом. Найбільший емоційний комфорт в стосунках виявляють фемінні жінки. Фемінні особистості швидко пристосовуються до партнера, особливо, коли суспільство сприяє цьому у своїх суспільних цінностях. Найменший показник відзначений у фемінних чоловіків.

Емоційна близькість – діагностує, наскільки партнери можуть відчувати однакові емоції та виражати схоже відношення до події чи явища, розуміють і приймають переживання один одного. Як бачимо з результатів на діаграмі, жінки виявляють більший рівень за цією ознакою.

До речі, маскулінні жінки мають вищий показник за цією методикою. Причини цієї відмінності важко зрозуміти,

але вірогідно, маскулінні жінки більш раціонально оцінюють партнера, розуміють мотиви його дій і приймають його з усіма перевагами і недоліками. Саме розуміння всіх переваг і недоліків людини може сформувати особливу близькість між закоханими людьми.

Тривожність – визначає рівень стурбованості і напруженості у відносинах з партнером, наскільки індивід здатен розслабитись в стосунках, не перейматися майбутнім розвитком подій у стосунках з партнером, впевнений у позитивному продовженні цих стосунків, вірності і на-

дійності партнера. Найвищий рівень тривожності у стосунках демонструють фемінні особистості. Адже вони залежні від партнера, тому їх переживання з приводу нормальності стосунків, їх майбутнього виражені сильніше. Найменше цей показник виражений у маскулінних жінок, тому що вони самостійні і незалежні від чоловіків, можуть себе забезпечити. Займають у стосунках авторитарну позицію

Додатково для визначення уявлень про кохання в осіб юнацького віку нами була використана методика Фейлі в адаптації Т. Дяченко, результати якої представлені в таблиці 1. нижче.

Таблиця 1

Середні арифметичні показники за методикою Фейлі в адаптації Т. Дяченко

	Фемінні чоловіки	Маскулінні чоловіки	Фемінні жінки	Маскулінні жінки
Успішність	4,07	4,05	3,24	4,05
Тривалість	4,45	4,77	4,99	4,87
Розрахунок	4,31	4,7	4,77	3,98
Зрада	2,91	2,7	2,03	2,7
Самозречення	3,95	3,76	3,5	2,93
Один партнер	1,95	1,53	1,06	1,71
Кохання-дружба	3,58	3,82	4,07	4,51
Примирення з недоліками	4,29	4,18	4,47	3,49
Готовність до сімейного життя	2,36	3,18	3,36	2,9

Результати діагностики за методикою показали, що показники мають певні гендерні відмінності. Так, успішність в коханні чоловіки оцінюють трохи вище за жінок. Найгірше її оцінюють фемінні дівчата. Але в цілому сам показник вище за середній, виходячи, що максимальний бал 6,5. Також тривалі стосунки теж прагнуть мати в переважній більшості.

Також в юнацькому віці люди ще до-

сять романтичні, тому вважають, що в коханні має бути більше пристрасті, ніж розрахунку, але маскулінні дівчата більш практичні в цьому питанні і тому мають тут нижчі показники, ніж решта.

Юнаки важко пробачають зраду, особливо це проявляється у фемінних дівчат. Також молодь не схильна до самозречення, особливо маскулінні дівчата, які прагнуть брати від кохання більше вигод собі,

ніж віддавати. Також молодь прагне моногамії у стосунках, їм не потрібна велика кількість різних партнерів. Особливо це характерно для фемінних дівчат.

Кохання і дружбу більше схильні поєднувати жінки, особливо маскулінні. Для них партнер не просто об'єкт пристрасті, але й друг, порадник, але вони в той же час і більш категоричні, не хочуть миритися з недоліками іншої людини. Але

в цілому студенти показали невисоку готовність до створення сім'ї, особливо фемінні чоловіки і маскулінні жінки. Перші, вірогідно через небажання брати на себе ранні зобов'язання з утримання родини, а дівчата через те, що сімейні стосунки ускладнюють професійну реалізацію.

Результати обрахунку статистичного критерію Н Краскела-Уолеса наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники емпіричних і критичних значень Н-критерію Краскела Уолеса за шкалами методики Фейлі в адаптації Т. Дяченко

Назва шкали	Емпіричний показник	Назва шкали	Емпіричний показник	Критичне значення
Успішність	7,81	Один партнер	8,05	P 0,05 =7,815 P 0,01 =11,345
Тривалість	8,23	Кохання-дружба	11,4	
Розрахунок	8,05	Примирення з недоліками	12,6	
Зрада	9,37	Готовність до сімейного життя	11,32	
Самозречення	10,1			

Статистичний аналіз достовірності відмінностей за допомогою критерію Н Краскела-Уолеса показав, що всі показники мають статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості $P \geq 0,01$ та $P \geq 0,05$.

Висновки. Діагностика домінуючого типу кохання показала, що до близькості, тобто до кохання-дружби більше схильні фемінні жінки, так само, як і фемінні чоловіки. Пристрасть більше характерна для фемінних чоловіків. Відповідно вони і більш романтичні у проявах кохання. Найбільшою холодністю відрізняються маскулінні жінки. А фемінні особистості не прагнуть брати на себе відповідальність у коханні. Відповідальні стосунки більше

здатні будувати маскулінні чоловіки.

Успішність в коханні чоловіки оцінюють трохи вище за жінок. Найгірше її оцінюють фемінні дівчата. В юнацькому віці люди ще досить романтичні, тому вважають, що в коханні має бути більше пристрасті, ніж розрахунку, але маскулінні дівчата більш практичні в цьому питанні і тому мають тут нижчі показники, ніж решта.

Юнаки важко пробачають зраду, особливо це проявляється у фемінних дівчат. Також молодь не схильна до самозречення, особливо маскулінні дівчата, які прагнуть брати від кохання більше вигод собі, ніж віддавати

Також молодь прагне моногамії у стосунках, їм не потрібна велика кількість різних партнерів. Особливо це характер-

но для фемінних дівчат. Кохання і дружбу більше схильні поєднувати жінки, особливо маскуліні. В цілому студенти показали невисоку готовність до створення близьких романтичних стосунків, особливо фемінні чоловіки і маскуліні жінки, причому ці результати отримали найвищий рівень статистичної значущості.

Перспективні напрямки подальших досліджень полягають у розширенні числа кластерів вибірки, порівнянні результатів представників різних вікових груп, а також врахування досвіду стосунків і їх успішність.

Список літератури

1. Берн Э. Секс в человеческой любви. Москва: Московский кадровый центр, 1990.
2. Ваксютенко П. С. Поняття «кохання» в психології: його види та класифікації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Київ. Вип 10., 2012. С. 229-237.
3. Екимчик О. А. Когнитивный и эмоциональный и компоненты любви у людей разного возраста: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 «Психология развития, акмеология. Москва, 2009.
4. Иванченко А. О. Психолого-філософський зміст категорії «любов» і її роль у розвитку креативності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43(2). С. 129-140
5. Отчич С. В. Стереотипи любовних стосунків у гендерному аспекті. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 27. 2017. С. 369-379.
6. Поликарпов В. А. Психология первой любви. Минск: Экономпресс, 2002.
7. Руденко А. М. Философско-антропологическая экспликация феномена любви : от классики до постмодерна: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. фи-

лос. наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры». Ростов-на-Дону, 2007.

8. Харченко А. С. Феномен любви: философсько-психологічний аналіз. *Вісник Національного університету оборони України*. № 1 (44). 2015. С.240-245.

9. Цветкова Н. А. Гендерные особенности представлений о любви в юношеском возрасте. *Теория и практика общественного развития*. М.: ООО Издательский дом «ХОРС», 2014.

Транслітерований список літератури

1. Bern Je. Seks v chelovecheskoj ljubvi [Sex in human love]. Moskva: Moskovskij kadrovij centr, 1990.
2. Vaksyutenko P. S. Ponyattya «koxannya» v psy`xologiyi: jogo vy`dy` ta klasy`fikaciyi [The concept of «love» in psychology: its types and classifications]. *Mizhnarodny`j naukovy`j forum: sociologiya, psy`xologiya, pedagogika, menedzhment*. Ky`yiv. Vy`p 10., 2012. S. 229-237. []
3. Ekimchik O. A. Kognitivnyj i jemocional`nyj i komponenty ljubvi u ljudej raznogo vozrasta [Cognitive and emotional and components of love in people of different ages]: avtoref. Diss. ... kand. psihol. nauk: 19.00.13 «Psihologija razvitija, akmeologija. Moskva, 2009.
4. Ivanchenko A. O. Psy`xologo-filosofs`ky`j zmist kategoriyi «lyubov» i yiyi rol` u rozvy`tku kreaty`vnosti [The psychological and philosophical meaning of the category «love» and its role in the development of creativity]. *Visny`k Xarkivs`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni G. S. Skovorody`*. Psy`xologiya. 2012. Vy`p. 43(2). S. 129-140
5. Otchy`ch S. V. Stereoty`py` lyubovny`x stosunkiv u gendernomu aspekti [Stereotypes of love relationships in the gender aspect]. *Problemy` suchasnoyi psy`xologiyi*. Vy`p.

27. 2017. S. 369-379.

6. Polikarpov V. A. Psihologija prvoj ljubvi [Psychology of first love]. Minsk: Jekonopress, 2002.

7. Rudenko A. M. Filosofsko-antropologičeskaja jeksplikacija fenomena ljubvi : ot klassiki do postmoderna [Philosophical and anthropological explication of the phenomenon of love: from classic to postmodern]: avtoref. dis. na soiskanie učen. step. kand. filoz. nauk : spec. 09.00.13 «Religiovedenie, filozofskaja antropologija, filozofija kul'tury». Rostov-

na-Donu, 2007. 26 s. [26 c.]

8. Xarchenko A. S. Fenomen lyubovi: filozofs'ko-psy'xologičny'j analiz [The phenomenon of love: a philosophical and psychological analysis]. Visnyk Nacional'nogo universy'tetu oborony Ukrainy. # 1 (44). 2015. S.240-245. [

9. Cvetkova N. A. Gendernye osobennosti predstavlenij o ljubvi v junosheskom vozraste [Gender features of ideas about love in adolescence]. Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija. Moskva: OOO Izdatel'skij dom «HORS», 2014.

GEVDER FEATURES OF PREPAREDNESS TO ROMANTIC RELATIONS IN ADOLESCENCE

K. Vasuk

Abstract. *The article is devoted to the problem of gender-specific features of communications during youth, especially the satisfaction of them. The topicality of research was necessitated by the importance of romantic aspects during youth. At the same time the image of the romantic hero is depends on social values which often dominate in big social groups within certain time period. These images are constantly transformed under influence of media, social-economic conditions and natural historical processes that's why they require periodical monitoring. In our opinion gender component also makes adjustments in these understandings. In the investigation we've analyzed the level satisfaction of romantic relationship of young men with different gender types. Empirical evidence shows there are gender differences the trust in a partner. Masculine persons have a higher level of trust in their partners than famine persons. They perceive themselves as more credible persons. Masculine persons have higher level of emotional indifference at the same time higher level of preparedness to long relations, especially women. It's been discovered that young men are more romantic but women are more pragmatic, especially famine. Famine women are also easier on adultery than men. In general, the gender differences have confirmed the gender stereotypes about low level of preparedness to long relations, which masculine women and famine men have. They don't want to take responsibility.*

Key words: *love, relations, satisfaction, trust.*

ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

УДК 376.58

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ РЕЦИДИВІСТІВ

І. В. Пахомов

ORCID: 0000-0002-6101-9384

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей ціннісних орієнтацій православних та нерелігійних засуджених рецидивістів. Мета статті – аналіз ціннісних орієнтацій православних та нерелігійних засуджених. Зроблено висновок про тісний зв'язок між усіма аналогічними термінальними та інструментальними цінностями засуджених контрольних груп, які не брали участь у корекційній програмі, чого не виявлено у засуджених експериментальної групи, які брали в ній участь.

Також виявлено значущі відмінності між кластерами термінальних та інструментальних цінностей засуджених експериментальної групи, чого не виявлено у засуджених контрольних груп. За допомогою факторного аналізу встановлено, що у кожній групі засуджених є фактор «Базові цінності», майже у кожній: «Сімейні цінності», «Професійні цінності» та «Етичні цінності». В результаті залучення засуджених експериментальної групи до корекційної програми «Православні цінності» у них відбулися значущі зміни в ієрархії термінальних та інструментальних цінностей, чого не відбулося у засуджених контрольних груп, що свідчить про її ефективність у напрямку зміни цінностей засуджених рецидивістів з кримінальних на просоціальні.

Ключові слова: засуджені рецидивісти, ціннісні орієнтації, термінальні та інструментальні цінності.

Постановка проблеми. Останнім часом набуває актуальності розробка корекційних програм для засуджених, спрямованих на зміну їх ціннісних орієнтацій. Міжнародний досвід в цій галузі свідчить про застосування різних корекційних програм духовного спрямування для засуджених. В Україні вже активно застосовуються пробаційні програми для неповнолітніх та повнолітніх суб'єктів пробації, які спрямовані насамперед на зміну їх ціннісних орієнтацій. Аналогічні корекційні програми доцільно розробляти і для засуджених до обмеження та позбавлення волі, які також повинні

змінювати їх цінності (з кримінальних на просоціальні). А для цього треба дослідити особливості ціннісних орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених рецидивістів.

Аналіз останніх досліджень. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій засуджених досліджували низка науковців: Б. Головкін та Я. Наваліяна, І. Пахомов, В. Третьяченко, Т. Харченко та інші. Вони встановили, що найбільш значущими для засуджених є такі термінальні цінності, як: сім'я, здоров'я, друзі, свобода та активне життя; а також інструментальні цінності: тверда воля, самоконтроль, від-

повідальність, акуратність та освіченість. Але відмінності ціннісних орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених ще не були об'єктом наукового дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати особливості ціннісних орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених рецидивістів.

Завдання дослідження: визначити особливості ціннісних орієнтацій православних засуджених рецидивістів до та після проходження корекційної програми з формування православних цінностей; дослідити ціннісні орієнтації нерелігійних засуджених рецидивістів до та після проходження корекційної програми підготовки до звільнення.

Виклад основного матеріалу. Досліджувалися особливості ціннісних орієнтацій православних та нерелігійних засуджених рецидивістів Білоцерківської виправної колонії (№35) за допомогою методики М. Рокіча (адаптація А. Гоштаутаса, А. Семенова, В. Ядова та Д. Леонтьєва).

В процесі дослідження ми поділяли засуджених рецидивістів на три групи, одна з яких була експериментальна (ЕГ) та дві контрольні (КГ1 та КГ2). До ЕГ входили православні засуджені, які беруть участь у програмі формування православних цінностей (53 особи, ЕГ1 – до проходження програми, ЕГ2 – після), до КГ1 – православні засуджені, які не беруть участі у цій програмі (50 осіб, КГ11 – до проходження програми, КГ12 – після), а до КГ2 – нерелігійні засуджені, які беруть участі у програмі підготовки до звільнення (45 осіб, КГ21 – до проходження програми, КГ22 – після).

Результати соціально-психологічного аналізу православної общини засуджених рецидивістів Білоцерківської виправної колонії (№35), особливості програми формування їх православних цінностей та їх вікові особливості були опубліковані нами раніше [1-3].

Найбільш значущими для засуджених є

такі термінальні цінності, як: здоров'я, матеріально забезпечене життя, свобода, вірні друзі, життєва мудрість та розваги. Менш значущими для цих засуджених є: впевненість у собі, продуктивне життя, активне життя, цікава робота, любов, краса природи та мистецтва. Найменш значущими для засуджених є: суспільне визнання, щасливе сімейне життя, пізнання, розвиток, творчість та щастя інших.

Враховуючи те, що переважна більшість засуджених на волі зловживали алкоголем (73,6% ЕГ, 66,0% КГ1, 71,1% КГ2), а деякі вживали наркотики (13,2%, 12,0% та 13,3% відповідно), здоров'я є найбільш значущою термінальною цінністю для них. Більшість засуджених (60,4%, 58,0% та 55,6%) постійно не працювали на волі, тому гроші є другою за значущістю для них цінністю. На третьому місці стоїть цінність свободи, якої позбавлені всі засуджені. Саме ізоляцію від родини і суспільства значна частка засуджених (50,9%, 42,0% та 20,0%) вважають найбільшим негативним чинником позбавлення волі.

Четверте місце серед термінальних цінностей засуджених посідають друзі. Тому серед головних чинників, які допомагають їм долати прізонізацію, значна частка засуджених (17,0% ЕГ, 20,0% КГ1, 20,0% КГ2) називають спілкування з іншими засудженими.

На п'ятому місці серед термінальних цінностей засуджених знаходиться життєва мудрість. Її обирали, як правило, засуджені зрілого віку, яких серед опитаних майже половина (48,7% ЕГ, 42,0% КГ1, 44,0% КГ2).

Шосте місце серед термінальних цінностей засуджених займають розваги. Вона більш значуща для засуджених молодого віку, яких небагато (7,6%, 8,0% та 8,8% відповідно), але для інших засуджених також важлива. Тому серед головних чинників, які допомагають їм долати прізонізацію, більшість засуджених вказали телебачення (34,0%, 12,0% та 15,6%), літературу (17,0%,

12,0% та 6,7%) та спорт (3,8%, 8,0% та 13,3%).

На значущість впевненості у собі, активного та продуктивного життя вказали, як правило, молоді засуджені та особи, які належать до активу православної общини чи відділення, яких небагато (7,6% та 15,1% ЕГ, по 8,0% КГ1, 8,8% та 15,6% КГ2). Незважаючи на те, що переважна більшість засуджених (81,1%, 82,0% та 82,2% відповідно) мають професію (як правило, робітничу), лише третина їх (39,6%, 42,0% та 44,4%) постійно працювали на волі, і лише третина їх (34,0%, 34,0% та 40,0%) прагнуть працевлаштуватися після звільнення. На значущість любові вказали, як правило, молоді засуджені (7,6% ЕГ, 8,0% КГ1, 8,8% КГ2).

Суспільне визнання більш значуще для молодих засуджених та осіб, які належать до активу православної общини, яких небагато (7,6% та 15,1% ЕГ, по 8,0% КГ1, 8,8% та 15,6% КГ2). Враховуючи те, що лише незначна частка засуджених одружені (11,3%, 22,0% та 24,4% відповідно), а більшість їх (73,6%, 66,0% та 64,4%) – розлучені, сім'я не є для них значущою цінністю. Цінності пізнання та розвитку також не є важливими для засуджених, серед яких лише деякі (3,8%, 4,0% та 6,7%) мають вищу освіту, а значна їх частка (18,9%, 20,0% та 15,6%) – неповну середню.

На високі запити вказали насамперед засуджені молодого віку та особи, які належать до активу (7,6% та 15,1% ЕГ, по 8,0% КГ1, 8,8% та 15,6% КГ2). Серед основних планів засуджених після звільнення: здобути освіту та професію (37,7%, 40,0% та 15,6% відповідно), влаштуватися на роботу (34,0%, 34,0% та 40,0%), налагодити відносини з рідними (28,3%, 26,0% та 24,4%).

Враховуючи, що всі респонденти засуджені за злочини, цінність чесності для них не є значущою. Щодо працьовитості, незважаючи на те, що більшість засуджених (81,1% ЕГ, 82,0% КГ1, 82,2% КГ2) мають професію (як правило, робітничу),

меншість їх (39,6%, 42,0% та 44,0% відповідно) постійно працювали на волі, і лише третина (34,0%, 34,0% та 40,0%) прагнуть працевлаштуватися після звільнення.

Більшість засуджених не звикли дбати про інших: лише незначна їх частка одружені (11,3% ЕГ, 22,0% КГ1, 24,4% КГ2), а переважна більшість (73,6%, 66,0% та 64,4% відповідно) – розлучені. Освіченість також не є значущою цінністю для більшості засуджених враховуючи, що вищу освіту мають лише декілька осіб (3,8%, 4,0% та 6,7%), а значна частка (18,9%, 20,0% та 15,6%) – неповну середню.

Непримиренність до недоліків (як власних, так і інших людей), не характерна для цих засуджених, які намагаються виправдовувати власні негативні вчинки і не втручати у справи інших засуджених, про що свідчить низький рівень визнання ними провини у скоєному злочині (повністю визнають – 17,0% ЕГ, 18,0% КГ1, 17,8% КГ2).

Найменш значущими для них є цінності вихованості та толерантності. Переважна більшість засуджених виховувалися у непорядному оточенні (79,2% ЕГ, 78,0% КГ1, 77,8% КГ2), а також багато років провели в умовах криміногенного середовища на волі та в пенітенціарних установах, де вихованість та толерантність не заохочуються.

В результаті проведення психокорекційної програми із засудженими ЕГ у них відбулися значні зміни в ієрархії термінальних цінностей, чого не відбулося в КГ1 та КГ2. Це свідчить про ефективність психокорекційної програми формування православних цінностей в напрямку зміни ієрархії термінальних цінностей засуджених, тоді як відвідування релігійних заходів та програми підготовки до звільнення суттєво їх не змінило.

Для засуджених ЕГ11, КГ11 та КГ21 найбільш значущими інструментальними цінностями є: високі запити, уміння мислити, стриманість, сміливість у відстоюванні власної думки, широта по-

глядів та тверда воля. Менш значущими є: чесність, працьовитість, дбайливість, освіченість, відповідальність та життєрадісність. Найменш значущі для засуджених: незалежність, непримиренність до недоліків, дисциплінованість, акуратність, вихованість та толерантність.

В результаті проведення із засудженими ЕГ психокорекційної програми відбулися значущі зміни в ієрархії їх інструментальних цінностей, чого не відбулося в КГ1 та КГ2. Це також свідчить про ефективність психокорекційної програми в напрямку зміни ієрархії інструментальних цінностей засуджених, тоді як відвідування релігійних заходів та програми підготовки до звільнення суттєво їх не змінило.

Значущість майже всіх показників критерію Колмогорова-Смірнова для термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ, КГ1 та КГ2 не перевищує 0,05, тому для встановлення значущих відмінностей між вибірками доцільно застосовувати непараметричні критерії.

За допомогою непараметричного критерію Вілкоксона виявлено значущі відмінності між засудженими ЕГ1 та ЕГ2 за всіма термінальними та переважною більшістю інструментальних цінностей (крім високих запитів, непримиренності до недоліків та стриманості). Значущих відмінностей між засудженими КГ11 та КГ12 за цими показниками не виявлено (крім розваг, впевненості у собі та сміливості у відстоювання власної думки), так як і між засудженими КГ21 та КГ22 (крім життєвої мудрості, вірних друзів, впевненості у собі, життєрадісності, освіченості, відповідальності та дбайливості). Це свідчить про ефективність психокорекційної програми у напрямку зміни цінностей православних засуджених ЕГ, чого не відбулося у засуджених КГ1 під впливом

відвідування богослужінь та у засуджених КГ2 в процесі проходження програми підготовки до звільнення.

З метою встановлення зв'язку між термінальними та інструментальними цінностями засуджених ЕГ, КГ1 та КГ2, а також їх віком та кількістю судимостей був проведений кореляційний аналіз. Проведений кореляційний аналіз дозволив нам визначити групи взаємопов'язаних інструментальних та термінальних цінностей засуджених різних груп. Найбільш представлені у засуджених наступні групи цінностей: активне життя та здоров'я (усі групи), активне життя, мудрість та здоров'я (усі групи, крім ЕГ2), творчість та впевненість у собі (усі групи, крім ЕГ1 та ЕГ2), дисциплінованість та життєрадісність (усі групи, крім ЕГ1 та КГ12), дбайливість та працьовитість (усі групи, крім ЕГ1 та КГ22).

Також ми розрахували коефіцієнти рангової кореляції Спірмена для аналогічних ціннісних орієнтацій засуджених різних груп. Тісний зв'язок було виявлено між усіма аналогічними термінальними та інструментальними цінностями КГ11 та КГ12 (значення коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена коливаються від 0,63 до 0,99), а також між усіма аналогічними термінальними цінностями засуджених КГ21 та КГ22 (від 0,58 до 0,99), тоді як у засуджених ЕГ1 та ЕГ2 тісного зв'язку між ними не виявлено. Це свідчить про істотні зміни у термінальних та інструментальних цінностях засуджених ЕГ, чого не відбулося у засуджених КГ1 та КГ2.

Найбільші значущі показники рангового коефіцієнту кореляції Спірмена отримані між аналогічними термінальними та інструментальними цінностями наступних груп засуджених: ЕГ1 та КГ11 (0,99), ЕГ1 та КГ12 (0,99), ЕГ1 та КГ21 (0,99), ЕГ1 та КГ22 (0,99), КГ11 та КГ12 (0,99), КГ11 та КГ21 (0,99), КГ11 та КГ22

(0,99), КГ12 та КГ21 (0,99), КГ12 та КГ22 (0,99), КГ21 та КГ 22 (0,99). Тобто, значущість цінностей майже усіх груп засуджених (крім ЕГ2) дуже схожа, що свідчить про тотожність цінностей православних засуджених, які не беруть участі у психокорекційній програмі, та цінностей нерелігійних засуджених. Значущість цінностей засуджених ЕГ2 значно відрізняється від усіх інших груп засуджених, що свідчить про ефективність психокорекційної програми в напрямку їх зміни.

З метою класифікації термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ проводився кластерний аналіз методом міжгрупових зв'язків із застосуванням інтервальної міри «квадрат відстані Евкліда». Виявлено значущі відмінності між кластерами термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ1 та ЕГ2, чого не відбулося у засуджених КГ1 та КГ2, що свідчить про ефективність психокорекційної програми формування православних цінностей та неефективність зовнішньої релігійності та програми підготовки до звільнення у цьому напрямку.

В кожній групі засуджених є кластери «Сімейні цінності» (сім'я, любов, відповідальність та дбайливість) та «Базові цінності» (свобода, здоров'я, матеріально забезпечене життя, високі запити, вірні друзі та розваги), майже в усіх групах (крім КГ21) – кластер «Активне життя» (активне та продуктивне життя, життєрадісність), в половині груп – кластер «Етичні цінності» (щастя інших, толерантність, вихованість, розвиток, чесність, широта поглядів, пізнання, життєрадісність, стриманість та незалежність), лише по одній групі – кластери «Професійні цінності» (цікава робота, дисциплінованість, працелюбність та освіченість) (в ЕГ2), «Естетичні цінності» (творчість, краса природи та мистецтва) (в КГ11).

З метою зниження розмірності термі-

нальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ проводився факторний аналіз методом головних компонент із застосуванням методу обертання «варімакс з нормалізацією Кайзера» та визначення міри вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна та критерію сферичності Бартлетта. Графік власних значень факторів термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ свідчить про оптимальну їх кількість, яка дорівнює двом. Ці два фактори разом складають 99,7% загальної дисперсії. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна дорівнює 0,63, а значення критерію сферичності Бартлетта – 0,00, що свідчить про достатність такої кількості факторів.

Найбільші навантаження за фактором «ЕГ1, КГ1 та КГ2» мають термінальні та інструментальні цінності засуджених майже усіх груп (крім ЕГ2), за фактором «ЕГ2» – лише цінності засуджених ЕГ2. Це свідчить про подібність структури ціннісних орієнтацій усіх досліджуваних груп на етапі констатувального експерименту, а також про значущі зміни їх у засуджених ЕГ під впливом психокорекційної програми формування православних цінностей, чого не відбулося у засуджених КГ1 та КГ2.

В результаті порівняння термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ виявлений схожий вміст деяких факторів. У всіх групах є фактор «Базові цінності», який складається з наступних цінностей: здоров'я, свобода, матеріально забезпечене життя та життєва мудрість). Також у більшості груп є фактор «Сімейні цінності» (сім'я, любов, щастя інших, толерантність, чесність та дбайливість), а також «Професійні цінності» (цікава робота, відповідальність, дисциплінованість та відповідальність), «Активне життя» (активне життя), «Особисті цінності» (акуратність, впевненість у собі, непримиренність до недоліків, тверда воля) та «Етичні цінності»

(толерантність, вихованість, чесність). У половині груп засуджених зустрічається окремих фактор «Розвиток» (розвиток), «Інтелектуальні цінності» (пізнання, логічне мислення) та «Естетичні цінності» (краса природи та мистецтва). Фактор «Продуктивне життя» (продуктивне життя) виражений лише у двох групах засуджених.

Висновки.

1. Найбільш значущими для засуджених ЕГ та КГ є такі термінальні цінності, як: здоров'я, матеріально забезпечене життя, свобода, вірні друзі, життєва мудрість та розваги; а найменш значущими - суспільне визнання, щасливе сімейне життя, пізнання, розвиток, творчість та щастя інших. Найбільш значущими для них є наступні інструментальні цінності: високі запити, уміння мислити, стриманість, сміливість у відстоюванні власної думки, широта поглядів та тверда воля; а найменш значущими - незалежність, непримиренність до недоліків, дисциплінованість, акуратність, вихованість та толерантність.

2. В більшості груп засуджених виявлені взаємопов'язані цінності: активне життя, здоров'я та життєва мудрість; творчість та впевненості у собі; дисциплінованість та життєрадісність; дбайливість та працьовитість. Тісний зв'язок було виявлено між усіма аналогічними термінальними та інструментальними цінностями засуджених КГ11 та КГ12, а також КГ21 та КГ22, чого не виявлено між цінностями засуджених ЕГ1 та ЕГ2.

3. Виявлено значущі відмінності між кластерами термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ1 та ЕГ2, чого не виявлено між кластерами цінностей засуджених КГ11 та КГ12, а також КГ21 та КГ22. У кожній групі засуджених є кластери «Сімейні цінності» (сім'я, любов, відповідальність та дбайливість), «Базові цінності» (свобода, здоров'я, матеріаль-

но забезпечене життя, високі запити, вірні друзі та розваги) та «Активне життя» (розвиток, пізнання, життєрадісність, цікава робота, працелюбність та творчість).

4. У кожній групі засуджених є фактор «Базові цінності» (здоров'я, свобода, матеріально-забезпечене життя та життєва мудрість), майже у кожній: «Сімейні цінності» (сім'я, любов, щастя інших та дбайливість), «Професійні цінності» (цікава робота, дисциплінованість та відповідальність) та «Етичні цінності» (чесність, толерантність, вихованість, непримиренність).

Таким чином, в результаті проведення із засудженими ЕГ програми формування православних цінностей у них відбулися значущі зміни в ієрархії термінальних та інструментальних цінностей, чого не відбулося в КГ1 та КГ2, що свідчить про її ефективність, чого не можна сказати про відвідування релігійних заходів та програму підготовки до звільнення.

Подальші розвідки цього напрямку можна проводити щодо особливостей смисложиттєвих орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених рецидивістів.

Список літератури

1. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Супрун М. О., Пахомов І. В. Соціально-психологічний аналіз православної общини засуджених. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Северодонецьк. 2021. Вип. 1 (100). С. 34-46.
2. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Супрун М. О., Пахомов І. В. Результати впровадження психокорекційної програми формування православних цінностей засуджених рецидивістів. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Северодонецьк. 2021. Вип. 3 (102). С. 27-37.
3. Пахомов І. В. Особливості засуджених рецидивістів різного віку. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки: науковий журнал.

Чернігів. 2022. № 2 (9). С. 176-187.

Транслітерований список літератури

1. *Boiko-Buzyl Yu. Yu., Suprun M. O., Pakhomov I. V.* Sotsialno-psykholohichniy analiz pravoslavnoi obshchyny zasudzhennykh [Socio-psychological analysis of the Orthodox community of convicts]. *Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka : zbirnyk naukovykh prats.* Sieverodonetsk. 2021. Vyp. 1 (100). S. 34-46.

2. *Boiko-Buzyl Yu. Yu., Suprun M. O., Pakhomov I. V.* Rezultaty vprovadzhennia psykholohicheskoi prohramy formuvannia pravoslavnykh tsinnosti zasudzhennykh retydyvistiv [The results of the

implementation of the psychocorrection program for the formation of Orthodox values of convicted recidivists]. *Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka : zbirnyk naukovykh prats.* Sieverodonetsk. 2021. Vyp. 3 (102). S. 27-37.

3. *Pakhomov I. V.* Osoblyvosti zasudzhennykh retydyvistiv riznoho viku. [Characteristics of convicted recidivists of different ages]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia : Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky : naukovyi zhurnal.* Chernihiv. 2022. № 2 (9). S. 176-187.

VALUE ORIENTATIONS OF CONVICTED RECIDIVISTS

I. Pakhomov

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the value orientations of Orthodox and non-religious convicted recidivists. The purpose of the article is to analyze the value orientations of Orthodox and non-religious convicts. It was concluded that there is a close connection between all similar terminal and instrumental values of the convicts of the control group who did not participate in the correctional program, which was not found in the convicts of the experimental group who participated in it.*

Significant differences were also found between the clusters of terminal and instrumental values of convicts in the experimental group, which was not found in the convicts of the control group. With the help of factor analysis, it was established that in each group of convicts there is a factor «Basic values», almost in each: «Family values», «Professional values» and «Ethical values». As a result of involving convicts of the experimental group in the «Orthodox Values» correctional program, they experienced significant changes in the hierarchy of terminal and instrumental values, which did not occur in the convicts of the control group, which indicates its effectiveness in changing the values of convicted recidivists from criminal to prosocial ones.

Key words: *convicted recidivists, value orientations, terminal and instrumental values.*

AUTORS

Afanasieva Natalia, Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Social Economics Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, e-mail: afanaseva_natali@ukr.net

Avetisova Iryna, candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Language and Humanities № 1, Donetsk National Medical University, Lyman, Ukraine, e-mail: irinaavetisova123456789@gmail.com

Bondar Kateryna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Kryvyi Rih State Pedagogical University, e-mail: art.psy@kdrpu.edu.ua

Bryntseva Olena, Senior lecturer of the Department of Foreign Language Training, European Integration and International Cooperation Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, e-mail: elenabrynceva2@gmail.com

Charyieva Olha, PhD student in the field of psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, e-mail: o.a.charyieva053@gmail.com

Ivanova Tetyana, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies Sumy State University, e-mail: sociol8tanya@gmail.com

Khlon Oleksandr, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova, e-mail: AlexKhlon@i.ua

Khudaverdiyeva Viktoriya, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism State Biotechnological University, e-mail: wiki75807@gmail.com

Marchuk Snizhana, graduate student of the Department of Psychology and Social Work of Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia e-mail kucheryava_snizhana@ukr.net

Mitchenko Kateryna, senior lecturer of the department of humanitarian disciplines and psychology of police activity Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, e-mail: ps.k.mitchenko@gmail.com

Ostopolets Iryna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Psychology Department of Vasyl' Stus Donetsk National University e-mail: irinaostopolets@gmail.com

Pakhomov Illia, Senior lecturer at the Department of Psychology Academy of the State Penitentiary Service, e-mail: pahomov.ilya@ukr.net

Podorozhna Alina, Senior lecturer of the Department of Foreign Language Training, European
1(2), 2023

Integration and International Cooperation Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, e-mail: podorozhnik79@gmail.com

Potsulko Olena, candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Language and Humanities № 1, Donetsk National Medical University, Lyman, Ukraine, e-mail: potsulko_doc@ukr.net

Puliak Olha, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Technology and Professional Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, e-mail: olapuliak@gmail.com

Shalatonova Julia, Student gr. PL-71 of the Department of Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies Sumy State University, e-mail: yulia.masterpiece2210@gmail.com

Shevchuk Tetyana, 2nd year master's student, specialty 053 Psychology, Department of Psychology of Vasyl' Stus Donetsk National University, e-mail: shevchuck.t@donnu.edu.ua

Sydorenko Zhanna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Psychology Department of Vasyl' Stus Donetsk National University, e-mail: zn.sydorenko@donnu.edu.ua

Tkachuk Lada, 4th-year student, specialty 053 Psychology, of Vasyl' Stus Donetsk National University, e-mail: tkachuk.l@donnu.edu.ua

Vasyuk Kateryna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Psychology Department of Vasyl' Stus Donetsk National University, e-mail: k.vasuk@donnu.edu.ua

Yena Alina, practical psychologist, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, e-mail: alina.yena1999@gmail.com

АВТОРИ

Аветісова Ірина Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін №1, Донецького національного медичного університету, м. Лиман, Україна, e-mail: irinaavetisova123456789@gmail.com

Афанасьєва Наталя Євгенівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної економіки Харківського національного економічного університету, ім. Семена Кузнеця, e-mail: afanaseva_natali@ukr.net

Бондар Катерина Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Криворізького державного педагогічного університету, e-mail: art.psy@kdpu.edu.ua

Бринцева Олена Василівна, старший викладач кафедри іншомовної підготовки, європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Української інженерно-педагогічної академії, e-mail: elenabrynceva2@gmail.com

Васюк Катерина Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса, e-mail: k.vasuk@donpu.edu.ua

Єна Аліна Сергіївна, практичний психолог, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, e-mail: alina.yena1999@gmail.com

Іванова Тетяна Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, e-mail: sociol8tanua@gmail.com

Марчук Сніжана Вікторівна, аспірантка кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. e-mail: kucheryava_snizhana@ukr.net

Мітченко Катерина Вікторівна, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, e-mail: ps.k.mitchenko@gmail.com

Остополець Ірина Юріївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Донецького національного імені Василя Стуса, e-mail: irinaostopolets@gmail.com

Пахомов Ілля Володимирович, старший викладач кафедри психології Академії державної пенітенціарної служби, e-mail: pahomov.ilya@ukr.net

Подорожна Аліна Олександрівна, старший викладач кафедри іншомовної підготовки, європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Української інженерно-педагогічної академії, e-mail: podorozhnik79@gmail.com

- Поцулко Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін №1, Донецького національного медичного університету, м. Лиман, Україна, e-mail: possulko_doc@ukr.net*
- Пуляк Ольга Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри технологічної та професійної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, e-mail: olaruliak@gmail.com*
- Сидоренко Жанна В'ячеславівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Донецького національного імені Василя Стуса, e-mail: zn.sydorenko@donnu.edu.ua*
- Ткачук Лада Вікторівна, здобувач вищої освіти IV курсу спеціальності «Психологія» Донецького національного університету імені Василя Стуса, e-mail: tkachuk.l@donnu.edu.ua*
- Хлонь Олександр Михайлович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, e-mail: AlexKhlon@i.ua*
- Худавердієва Вікторія Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму Державного біотехнологічного університету, e-mail: viki75807@gmail.com*
- Чарієва Ольга Андріївна, здобувач PhD в галузі психології Криворізького державного педагогічного університету, e-mail: o.a.charyieva053@gmail.com*
- Шалатонова Юлія Русланівна, студентка гр. ПП-71 кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, e-mail: yulia.masterpiece2210@gmail.com*
- Шевчук Тетяна Ігорівна, магістранка 2-го курсу спеціальності 053 Психологія, кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса, e-mail: shevchuck.t@donnu.edu.ua*

**ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМКИ
СЕРІЇ «ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ»:**

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАВЧАННЯ
ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ОСВІТІ

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО
СУПРОВОДУ ОСОБИСТОСТІ

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО:
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В МЕДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ
ТА ПСИХОЛОГІЇ ЗДОРОВ'Я

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
З ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

КРИЗОВА ПСИХОЛОГІЯ

ПСИХОЛОГІЯ ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ

Наукове видання

ВІСНИК
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Серія
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 1(2)

Головний редактор
проф. Вікторія Оверчук

Комп'ютерна верстка
Павло Кушнір

*Підписано до друку 1.03.2023 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Minion Pro.
Умов. друк. арк. 9,75.
Тираж 200 прим. Зам. № 639.*

*Віддруковано у друкарні
Центр оперативного друку
«Документ Принт»
на замовлення видавництва
ФОП Кушнір Юлія Володимирівна,
свідоцтво про реєстрацію суб'єкта видавничої
справи ДК №5909 від 21.12.2017 р.
м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, 1-й поверх, оф. 114.
Тел. 067 390 20 88, admin@docuprint.co.ua*